

FİLOLOJİ ALANINDA ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER

CİLT I

EDİTÖR

DOÇ. DR. GÜLNAZ KURT

ÖGR. GÖR. DR. MEHMET GALİP ZORBA

gece
kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı

Editör / Editor • Doç. Dr. Gülnaz KURT

Öğr. Gör. Dr. Mehmet Galip Zorba

Birinci Basım / First Edition • © Şubat 2021

ISBN • 978-625-7342-68-1

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.

Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without
permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit

Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR

Telefon / Phone: +90 312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

Filoloji Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler

Editör

**DOÇ. DR. GÜLNAZ KURT
ÖGR. GÖR. DR. MEHMET GALİP ZORBA**

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

YABANCI DİL DERSLERİNDEKİ DERS KİTAPLARININ İŞLEVLERİ

Gülfidan AYTAŞ 1

BÖLÜM 2

TÜRK ÖYKÜLERİNDE GÜNCEL BİR TEMA OLARAK ALZHEİMER VE YENİ BİR TEMATİK TÜR OLARAK ALZHEİMER ÖYKÜLERİ

Gülsün Nakıboğlu 23

BÖLÜM 3

SÖZCÜKSEL TİPOLOJİ AÇISINDAN DİL DİZGESİNDE ADLANDIRMA MODELLERİ: RUSÇADA SU

Olena KOZAN 49

BÖLÜM 4

SÂFÎ DİVANİ'NDA EJDERHA

Özlem ERCAN 85

BÖLÜM 5

A TOUCHING STORY OF NARCISSOS: OSCAR WILDE AND THE DISCIPLE

Ozan Deniz YALÇINKAYA 109

Bölüm 1

YABANCI DİL DERSLERİNDEKİ DERS KİTAPLARININ İŞLEVLERİ

Gülfıdan AYTAŞ¹

1 Gülfıdan AYTAŞ, Öğretim Görevlisi Doktor, Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Almanca Mütercim ve Tercümanlık Bölümü.

Tarih boyunca bireyler ve toplumlar etkileşim halinde yaşamaktadırlar. Farklı milletler arasında karşılıklı bir etkileşimin sürdürülebilmesi için ise en önemli araç dildir. Bireyler kendi anadillerinin dışında başka yabancı diller öğrenerek bu etkileşimin oluşmasını sağlamaktadırlar. Okul öncesinden üniversitelere, eğitim kurumlarında çeşitli yabancı dillerin öğretilmesi her toplumda olduğu gibi Türkiye’de de uzun yıllardır devam etmektedir. Her ne kadar ülkemiz yabancı dil öğretimi başarı sıralamalarında her zaman en alt sıralarda olsa da yine de yabancı dil eğitimine verilen önem devam etmektedir. Fakat yabancı dil ders saatleri ne kadar artırılırsa artırılсын ne kadar farklı yöntemler kullanılırsa kullanılсын, istenilen düzeyde yabancı dil öğretilmemektedir. İstenilen düzeyde bir kalıcılık sağlanamamaktadır. Öğrenme ve öğretme süreçlerinde etkililiği sağlamaya yönelik kullanılan en yaygın öğrenme materyali ise kitaplardır (Çınar ve Akgün, 2015: 99).

Ders kitapları, öğrenim sürecine etki eden birçok davranışı ve faaliyetleri kapsar. Metinler ve kitaplar öğretmenlerin araçlarıdır. Ders kitapları öğrenim hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla yazılmış olan ders materyalleridir. Bu yüzden belirli konulara sahip olan araç ve gereçler belirli metotlara göre yazılmalıdır. İlâveten öğretmen kendi öğretim hedeflerine en uygun kitapları seçmelidir.

Öğretim materyalleri içerisinde en çok kullanılan araçların başında ders kitapları gelir. Ders kitapları eğitim-öğretim etkinliklerinin tamamlayıcı unsurları arasında yer almaktadır. Hiçbir ders kitabı, öğretmenin etki derecesine ulaşmasa da ders kitapları gerek öğretmenin dersi ve dersin amaçlarını planlamasında gerekse de öğrencilerin derse olan ilgilerinin artmasında ve onları araştırma ve incelemeye yönlendirmesi konularında büyük bir öneme sahiptir. Ders kitapları, öğretmenlerin ve öğrencilerin öğrenme yaşantılarına kaynaklık edici, programın hedeflerinin gerçekleştirilmesi konusunda tamamlayıcı bir özellik taşır (Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi sistem.nevsehir.edu.tr > bizdosyalar > ders kitabı incele...).

Bilindiği üzere uzun bilimsel araştırmalar sonucu ders kitapları yazılmaktadır. Yabancı dil kitapları bu açıdan bakıldığında örnek alınan kitaplardır. Bu kitaplar hedef kitlenin yeti ve becerileri gözönünde bulundurulurarak oluşturulur. Öğrencilerin ön bilgisinden zevklerine kadar bütün özellikleri dikkate alınarak bu kitaplar yazılmaktadır. Ayrıca ders kitapları sadece öğrenciye göre değil, ailelere, topluma, geleneklere, ülkelere ve yörelere göre hazırlanmaktadır. Ebeveyn ve yetişkinler açısından da kontrol edici rol oynarlar, bu kitaplar sayesinde ebeveynler çocuklarını kontrol edebilirler ve dönüt alabilirler.

Kitaplarda maximum ve minimum özellikler vardır. Mesela eğitim bürokratları, devletin eğitim politikasını yerine getirebiliyor mu, eğitim ihtiyacını karşılayabiliyor mu diye bakarken, ebeveynler ise çocuğa iyi öğretim sağlayıp sağlayamadığına bakmaktadırlar.

Bir kitabın yayınlanmasında metin anlayışı ve algısı da çok önemlidir. Ders kitaplarına göre metinler öğretici hale getirilmekte ve yapılandırma özellikleri dikkate alınmaktadır. Buradaki yapılandırmadan kasıt, hedef kitle, amaç, ders planı ve müfredata göre ders kitaplarının planlanmasıdır.

1. DERS KİTAPLARININ FONKSİYONLARI

Tan'a göre, ders kitapları, modern eğitim sistemlerinde her zaman merkezi ve vazgeçilmez bir yere sahip olmuştur. İşlevsel bir bakış açısıyla düşünüldüğünde, ders kitapları, bir dizi bilgi ve değeri geniş kitlelere aktarabilmenin en ucuz ve en kullanışlı araçlarıdır. Asıl sorun da bu aktarılan 'bilgi ve değerler' noktasında ortaya çıkmaktadır. Biliyoruz ki, her kültürde varolan düşünce, değer ve bilgiler yığınının yalnızca bir kesit okullarda kullanılmak için seçilmektedir (Tan, 2000) ve ders kitaplarına girer. Önemli olan bu seçimin arkasındaki ölçütlerin neler olduğunu ve bundan hangi grupların yararlandığını çözümleyebilmektir. Ders kitaplarında yer alan bilgi ve değerler bütünü, belirli bir dönemdeki toplumsal yapıyı oluşturan karmaşık kültürel, ekonomik ve politik süreçler içinde oluşturulmaktadır (Apple ve Christian-Smith, 1991). Bilgiler ve değerler evreninden yalnızca bazılarını seçen, bunları düzenleyen ve süzgeçten geçirerek ders kitabı içinde yapılandıran güç, eğitim politikasının kendisidir. Hiçbir eğitim politikası siyasal ve ideolojik anlamda masum değildir: Okul bilgisi, müfredat ve ders kitapları kavramlarının tümü, karmaşık bir biçimde toplumsal cinsiyet, sınıf, kültür ve iktidar konularıyla her daim iç içedir (McLaren, 1989).

Bu yüzden yabancı dil ders kitaplarında olduğu gibi tüm ders kitaplarının birden fazla fonksiyonu olmalı ve buna göre hazırlanmalıdır. Bahsedilen fonksiyonlar şunlardır.

➤ **Temsil Fonksiyonu:** Kitapların güne ve o zamanın koşullarına uygun fonksiyonlar içermesi gerekmektedir. Öğretmen mutlaka konu alanları üzerinde güncellemeler yapmalıdır.

➤ **Yönlendirme Fonksiyonu:** Bir kitabın yönergelerini dikkate almak gerekir. Kullanım tarifi iyi bilinmelidir. Çünkü ona göre ders işlenmektedir. Bu yönergelerin yanlış kullanılması öğrencilerin dikkatini dağıtmaktadır. Bu yüzden yönlendirme unsuru kitapların incelenmesinde önemlidir.

➤ **Motivasyon Fonksiyonu:** Öğrenimin en temel unsuru motivasyon faktörüdür. Ders kitapları istemli iradeyi, yani her yönüyle öğrenmeye karşı öğrenciyi motive etmelidir ve cazibe merkezi olmalıdır.

➤ **Farklılık Fonksiyonu:** Öğrenciler birbirinden farklı özelliklere sahip oldukları için bireysel farklılıklar gözönünde tutularak kitaplar hazırlanmalıdır. Ders kitaplarında konuya geniş bir giriş yapılır daha sonra ayrıntılı konu alanları seçenekleri sunulur, ancak bunlar hedef kitlenin seviyesine uygun yapılır. Herkese göre ayrı sembol kullanılır. Genel bir temel yapının üzerine herhangi bir grup için destek konuları ve materyalleri kullanılabilir.

➤ **Alıştırma ve Dönüt Kontrol Fonksiyonu:** Her metoda göre alıştırma tipi bulunmaktadır. Kitap didaktik bilinci taze tutmalıdır. Ders kitaplarında sunulan alıştırmalar güdülenmeyi artırıcı ve dönüt alma sürecini kolaylaştırıcı olmalıdır.

Ders kitaplarının genel bir değerlendirmeye göre yukarıda sayılanlar dışında farklı fonksiyonları da bulunabilir. Bu durum kitapların yazıldığı döneme, kitabın hedeflerine ve öğretim planına göre değişebilmektedir. Örneğin, Lutz Götz (1996)'e göre 5 nesil ders kitabı vardır.

1) 50'li Yıllar: Sosyete kesiminin eğitim ve öğretimi için kitaplar hazırlanmaktaydı. Bu yıllarda dil eğitimi, zihinsel bir yetiştirme anlamına gelmektedir. Mantıklı ve bilişsel bir öğrenme önemlidir. Tümünden gelim yöntemi ön plandadır. Bir hedef dil ve bir ana dil şeklinde iki dilli çalışmalar yürütülmektedir. Alıştırmalarda cümle temel alınmış ve cümleye göre alıştırmalar verilmiştir. Yüksek zümrenin kültürü ve meşhur yazarlardan metinler verilmektedir. Edebi algıyı kullanabilme bu dönemdeki ders kitapları için önemlidir.

2) 60'lı Yıllar: Bu yıllarda hedef dil kullanılmaktadır. Dilbilgisi önemli değildir. İletişim ön plandadır. Konuşma dili önem kazanır ve yapılandırmacı konuşmalar meydana gelmektedir.

3) 70'li Yıllar: Sosyodilbilimsel yaklaşım ağırlık kazanmıştır. Sosyal davranış dilsel davranışın sonucu olarak görülmektedir. Geleneksel gramer yerine dil bilinci ve dil algısı gelişmekte iken pragmatik bir sürece giriş yapılmaktadır. Bu dönemde daha çok dilsel davranışlar önem kazanmaktadır. İşe yarayan dil kullanılmaya başlanmaktadır. Söz-eylem kalıpları gelişmekte ve güncel dil önem kazanmaktadır. Doğal dil, konuşma dili olarak kullanılmaya başlanmıştır.

4) 80'li Yıllar: Hedef kitle doğrultusunda yazılmış kitaplar tercih edilmiştir. Ders kitapları etnik, ulusal bakış açıları aşılamaktadır. Etnikleşme ve kültürlerarası değerler önem kazanmıştır.

5) 90'lı Yıllar: Temel becerilere dayalı kitaplar yazılmıştır. Bilişsel ve beyin temelli yöntemler ile karşılıklılık esasına göre alıştırtma tipleri geliştirilmiştir.

Görüldüğü üzere, her dönemin kendi çerçevesine has özellikler barındırması ders kitaplarının hazırlanması aşamasında etkili olmuştur. Toplum ve onun kültüründen ayrı düşünilemeyen ders kitapları için bu durum kaçınılmazdır. Tabi ki o dönemin şartlarına ve eğitim hedeflerine göre bu durum olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Olumsuzlukları ortadan kaldırmak ise ders kitabını hazırlayan eğitimcilere ve öğretim elemanlarına düşmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, yabancı dil eğitim sınıfları için geliştirilecek ders kitaplarının yazım sürecine birtakım açık belirtilmiş kural ve ilkeleri ortaya koymakla başlamak gerekiyor. Bu kural ve ilkeler, öğretmenlerin genel olarak öğrenimde başarıya yol açtığına inandıkları ve yabancı dil araştırmacılarının da çalışmaları ile destekledikleri öğrenme ilke ve uygulamalarına dayandırılmalı. Bu iki kaynaktan oluşturulan ilke ve uygulamalar listesi hem kitap yazarlarına hem de varolan kitapları kendi öğretim şartlarına uyarlamak isteyen öğretmenlere kılavuzluk yapacaktır (Uçkun ve Onat, 2008: 150).

O halde ders kitabı niçin kullanılır?

- Belli bir öğretim programına ve belli hedefleri olan eğitim programına göre organizasyonlar ve eğitim kurumları tarafından kullanılmaktadır.

- Ders kitabı bilginin özünü sağlamaktadır. Öğrenci ve öğretmen açısından tartışmasız bir değerlendirme kriteri oluşturmaktadır. Etkili bilgiyi aktarmaktadır. En önemli bilgiyi belgelerle ve delillerle aktarmaktadır. Ayrıca ödevlendirmesi ve takip etmesi kolay olduğu için rahatlıkla ulaşılabilen bir öğretim aracıdır.

2. DERS KİTAPLARININ HAZIRLANMASINDA GEREKLİ GÖRÜLEN KRİTERLER

Kılıç ve Seven (2006) 'e göre, ders kitabındaki programa uygunluk, bilimsel içerik, dil ve anlatım, görsel düzen, fiziksel yapı, olması gereken bölümler, yardımcı materyaller kategorilerinin her birini yeterli düzeyde temsil edilecek nitelikler belirlenmelidir (Akt: Çınar ve Akgün, 2015: 99). Bunun dışında birçok yönden dikkat edilmesi gereken etkin niteliklere sahip olmalıdır.

1. Seçiminde en önemli özellik içeriğidir.
2. Bakanlığın hazırladığı programa uygun olmalıdır.
3. Bilimsel bilgilere dayalı olarak hazırlanır.

4. Hedef kitlenin özelliklerine uygun olur.
5. Güncel bilgiler veren ve bilgilerin günlük yaşamla bağıını kurmalıdır.
6. Yeni bilgiler sunan bir yapıda olmalıdır.
7. Evrensel, genel geçer konuları içermelidir, kişi kitaba baktığında kişide yeni göstergeler çağrıştırmalıdır.
8. Grafikler, tablolar, fotoğraflar yer almalıdır.
9. Kitaptaki içerik öğrenme ilkeleriyle tutarlı olmalıdır. Basitten karmaşığa, somuttan soyuta ve kolaydan zora şeklinde içerik hazırlanmalıdır.
10. Rahatça kullanılabilir ve sağlam olmalıdır.
11. Çekici ve yüksek nitelikte anlaşılır olmalıdır. Çünkü öğretim zamanının çoğu ders kitabı üzerinde geçmektedir.
12. Okunabilirlik ölçütleri iyi seçilmelidir. Renk, biçim gibi özellikler ile içerikte yer alan sorular, ana başlıklar, alt başlıklar, özetler, kavramların tanımları, örnek olay sunumları, grafikler, değerlendirme çeşitleri okunabilir ve anlaşılabilir bir halde sunulmalıdır.
13. Çocuğun düşünme ve sosyal becerilerini geliştirmelidir.
14. Kavramların tanımı, olayların açıklanması, ilkeler, bunlarla ilgili örnek olaylar, olası çözümler yer almalıdır.
15. Soruların çeşitleri değişik olmalıdır. Bilgi düzeyini ölçen soruların yanında kavrama ve uygulama soruları da yer almalıdır. Olgularla ilgili sorularda günümüzle bağlantı sağlanmalıdır.
16. Çok yönlü hedefleri olmalıdır. Ders kitabı seçme konusunda öğretmen adayları eğitilmeli ve dersin hedef ve amaçlarına göre ders kitabı seçiminde ölçütler geliştirilmelidir.
17. Ders kitabının format uygunluğu ve kapsamı yönünden yazı genişliği, sayfa genişliği ve yapısı ile renk ve grafik kullanımına; öğrenciler için anlaşılabilirliği yönünden kavram düzeyine, yazarın stiline, kelime düzeyine ve söz dizimine; konu alanının yaş grubuna uygunluğu açısından değerlerin sunumuna, ilgilerin gelişimine ve olgunluk ihtiyaçlarına dikkat edilerek hazırlanmalıdır.
18. Ayrıca bireylerin duyguları ve sorumlulukları arasındaki benzerlik ve farklılıklara dikkat edilerek ırk, renk, iman, yaş, engelli durumu, milli köken ve cinsiyet kriterlerine göre tasarlanmalıdır.

Etkili bir ders kitabı için ders kitaplarının kuru bilgilerle doldurulmaması, toplumun değerlerini yansıtması ve öğrencilerin ilgisini çekmesi gerekmektedir. Öğrencinin kendi kendine öğrenmesi için fırsat sunmalı ve öğrencilere çeşitli yönergeler, açıklama ve ipuçları vermelidir. Öğrencinin kendi kendisini pekiştirmesini sağlamalı ve devamlı olarak güdülemelidir. Kitaplarda örnekler, örnek olaylar, renkli resimli problemler, bilmeceler, araştırma projeleri, alıştırmalar ve tekrarlar, Cd kullanımı ve izleme testi gibi etkinliklere yer verilmelidir. Metnin yapısı, olayların düzenlenmesi, neden- sonuç ilişkisi, özelliklerin karşılaştırılması ve kavramların açıklanması yer almalıdır. Bilgiler arasında kopukluk olmamalıdır. Gereksiz tekrardan kaçınılmalı, karmaşık ve soyut ifadelerden oluşan metinler yer almamalıdır. Sade metinler tercih edilmelidir. Kitabın albenisi olması için renklere ve değişik yazı stillerine başvurulmalıdır.

Cinsiyete Bağlı Kriterler Nelerdir?

Bilgiler cinsiyete göre ayrılmalı mıdır? bunun istatistiksel ölçümü yapılmalıdır. Kadın ve erkek eğitimi ve ilgisi içeriklerde, konularda eşit olarak dikkate alınmış mıdır? Konular erkeklere olduğu gibi kızlara da eşit oranda hitap ediyor mu? Ve gençlerin dünyaları ve deneyimleri ile bağlantılı mıdır? Konular kız ve erkeklerin ilgisini eşit oranda mı çekiyor? İşlenen konular eşit oranda motive ediyor mu? Kadın ve erkeklerin alternatif rol modelleri sunulmuş mu? Kadın ve erkeklerin geleneksel hayat tarzının dışında da roller sunulmuş ve geleneksel rollerinin dışında da roller edinmişler mi? (Kadın otobüs şoförü gibi) Kitapta kadın ve erkeklerin ortak değerlerine ve iş birliğine değinilmiş mi? Kadınlar ve erkekler arasında resimlerde görsel bir denge var mı? (Kadın hep genç kız olarak mı, erkek hep genç çocuk olarak mı resmedilmiş.) Resimlerdeki yetenek dağılımı cinsiyetler arasında dengeli dağıtılmış mı? Sosyal rol klişeleri var mı? (Kız: duygusal, çaresiz mi gösterilmiş, erkek ise duygularını saklayan mı?) Cinsiyet hassasiyetli dil kullanılmış mı? Belirli sosyal gruplar için belli kavram ve göstergeler seçilmiş midir? Kavram seçimi ve gösterge seçimi cinsiyete uygun mu? Basmakalıp atasözleri, şakalar erkek ve kadın için bir argumentasyon olarak kullanılmış mıdır? Yazar grubu içinde hem erkek hem kadın temsil edilmekte midir? soruları aydınlatılmalıdır.

Çocuk ve Gençlik Kitaplarının Kalite Kriterleri

Genel Kriterler

Yabancı dil öğretimi amacıyla hazırlanan ders kitaplarında konular çocukların ve gençlerin ilgilerine uygun seçilmelidir. Kelime seçimi ve üslup konuya uygun, metin ve resim dili basit, açık, içeriği zengin, aynı zamanda ayrıntı isabetli olmalıdır. Problemlere uygun olarak kitaplar-

da çocuğa çözüm önerileri sunulmalıdır. Çocuk ve genç edebiyatındaki ifadeler pozitif, yapıcı, etik ve kendi güven duygusunun farkında olan ifadeler olmalıdır. Ayrıca bu ifadeler duyguları uyandırmalıdır. Adalet, paylaşım ve empati duygusu gibi.

Yabancı dili öğretmesinin yanında çocuklar için hazırlanan ders kitapları, sosyal olarak yönlendirme işlevine sahip olmalıdır. Herhangi bir ideolojiyi empoze etmemelidir. Doğru bilgiyi vermeli, yabancı düşmanlığından uzak, savaş çığırtkanlığı, ayrımcılık ve ırkçılık yapmamalıdır. Hümanizm, demokrasi, genel geçerlik ve değerleri içeriğinde bulundurmaktadır.

Resim Yönüne Dair Kriterler

Önemli olan resimlerin ifade gücüdür. Her zaman parlak renkler olması beklenmez, ayrıca yine siyah beyaz renk tasarımı da onların fantezi gelişime olanak sağlar. Problemleri çözmesi için resimler merak uyandırıyor mu? Resimlerin netliği nasıl ve bir bakışta anlaşılıyor mu? Resimlerin uygun olması zevk meselesidir ancak itici olmamalıdır. Figürlerin karakterleri uygun bir şekilde dönüşüyor mu? Duygular ve düşünceler jest ve mimiklerle veriliyor mu? Yabancı sözcüklerin karşılığı hem ana dilde hem de yabancı dilde resimler ile anlatılmış mı? Çocukların algı ve ilgi düzeylerine uygun resminler seçilerek mi yabancı dil metinleri oluşturulmuş?

Özellikle farklı bir dil ile karşılaştığımızda resim ile öğrenmenin bu süreci kolaylaştırdığı bilinmektedir. Bazı kavramların ana dilde farklı olması ancak resimlerle öğrenmedeki karmaşıklığın çözümlenmesi, görsel imgeleme gücünün öğrenmede çok daha kalıcı olması ve çocukların renkli materyallere karşı ilgilerinin yüksek olması onların yabancı dil öğretimini kolaylaştırmakta ve resmin bu süreçteki gücünü ortaya koymaktadır.

Dilsel Kriterler

Dil resimlerle uyumlu verilmiş mi? Kelime gelişimine hizmet ediyor mu? Çocuk ve gençlik kitaplarında farklı dünyalar var mı? Etnik unsurlar yerine değerlerin çeşitliliği öne çıkarılmış mı? gibi sorularla kitabın hedef kitlesine uygun olup olmadığı anlaşılabilir. Özellikle, milli değerler, bireyin varlığını ve kişiliğini de güçlendirir. Bu nedenle yabancı dil ders kitaplarında küçümseyici bir durum ve başka gruplara karşı aşağılayıcı bir tutum geliştirilmemelidir. Ya da aşırı ırkçı bir söylem ve taraftarlık sergilenmemelidir.

Ders kitaplarının hazırlanması aşamasından bahsettikten sonra örnek bir kitap incelemesi ile çalışma devam ettirilmiş, böylece bir yabancı dil ders kitabının olumlu ve olumsuz tarafları sergilenerek yukarıdaki ilkeleri ne ölçüde yerine getirdiği gözler önüne serilmiştir.

3. ASPEKTE B2 KİTAP SETİNİN İNCELENMESİ

Aspekte B2 kitabı “Mannheimer Gutachten Liste Von Kriterien (1977)”e göre incelenmiştir. Aspekte B2 seti; Lehrbuch, Arbeitsbuch, Lehrerhandreichungen, Arbeitsblätter, Cd’ler, Internet Aufgaben, Internet projekte, Testen ve Portfolio’ dan oluşmaktadır. Lehrbuch, 204 sayfa ve 10 üniteden oluşmaktadır.

Ünite başlıkları: “Heimat ist , Sprich mit mir, Arbeit ist das halbe leben?, Zusammen leben, Wer Wissen schafft, macht Wissenschaft, Kulturwelten, Fir für, Das macht(e) Geschichte, Mit viel Gefühl, Ein Blick in die Zukunft”

Arbeitsbuch: 188 sayfadan oluşmaktadır.

Lehrerhandreichungen: 156 sayfadan oluşmaktadır.

Arbeitsblätter: 22 tane Arbeitsblätter vardır.

Internet Projekte: 10 tane internet proje uygulaması vardır.

Internet Aufgaben: 10 tane de internet ödevleri içermektedir.

Testen: 21 sayfalık test kitabı vardır.

Kitap A1 seviyesinden başlayıp C2 seviyesine kadar gitmektedir.

Öğretmen İçin Açıklamalar

a. Öğrenme Hedefleri ve Metotlar

Öğretmen için kitaplardaki tüm alıştırmaların başında verilen semboller tek tek Şekil 1’de açıklanmıştır.

Şekil 1.

Semboller ve Açıklamaları

Symbole und Abkürzungen in Aspekten Lehrerhandreichungen

LB = Lehrbuch	PA = Partnerarbeit
AB = Arbeitsbuch	HA = Hausaufgabe
LHR = Lehrerhandreichungen	KV = Kopiervorlage
A = Aufgabe im Lehrbuch	ⓑ = Angebot zur Binnendifferenzierung
Ü = Übung im Arbeitsbuch	Ⓥ = Variante alternativ zum beschriebenen Vorgehen
L = Lernende	ⓔ = Erweiterung des beschriebenen Vorgehens
PL = Plenum	ⓓ = landeskundliche und weitere Informationen
EA = Einzelarbeit	🔑 = Lösungen für Aufgaben im Lehrbuch
GA = Gruppenarbeit	📄 = Diese Aufgabe macht Sie mit den Aufgabenformaten des
KG = Kleingruppe	B2-Zertifikats des Goethe-Instituts 📄 oder von TELC 📄 vertraut.
	GI TELC

Şekil 1’de gösterildiği üzere yönergeler verilmiştir.

b. Hedef ve Temel İlkelerin Portfolyoda Gösterilmesi

Aspekte kitabının portfolyosu öğrenme hedefi ve metodu, öğrenme deneyimini ve gelişimini düşündürmesi ve belgelendirmesi hakkında bilgi vermektedir. Portfolyo bu bilgilerle doğru karar almaya, dil bilgisini geliştirmeye ve yeni bir dil öğrenmeye katkıda bulunmaktadır.

Portfolyo üç kısımdan oluşmaktadır.

- 1) Dil pasaportu dilsel ve kültürler arası deneyimleri belgeliyor.
- 2) Dil biyografisi kendini değerlendirmeyi sağlıyor ve dilsel gelişim dönütü hakkında bilgilendiriyor.
- 3) Dil gelişimi sistematik bir şekilde ilerliyor.

*Tablo 1.
Portfolyonun Bölümleri*

Teil des Portfolios	Datum und Titel des letzten Eintrags				
1) Sprachenpass	1	2	3	4	5
	6	7	8	9	10
2) Sprachenbiografie	1	2	3	4	5
	6	7	8	9	10
3) Dossier	1	2	3	4	5
	6	7	8	9	10

Portfolyo'nun üç bölümü Tablo 1'deki grafik ile gösterilmiştir.

Bu grafiğe göre,

1. Dil pasaportu altı bölüm ile açıklanmıştır; öğrenme deneyimi formal ve informal şekilde bu zaman kadar “nerede, nasıl, ne zaman öğrendiniz” şeklinde belgelendirilmektedir.

2. Almancada veya diğer dillerde hangi dilsel kazanımlara/bece-
rilere sahipsiniz.? Hangi dil sınavlarından geçtiniz? Şeklinde dil varlığı
tespit edilmektedir.

3. Öz değerlendirme yapmak için, Almanca ve diğer dillerdeki se-
viyenizi Avrupa dil çerçevesinin standart yeti kılavuzu sayesinde de-
ğerlendirebilirsiniz. Beceriler, dinleme, anlama, okuma, bir konuşmaya

katılma, bir bağlam içinde konuşma ve yazma olarak A1 seviyesinden C2 seviyesine kadar Tablo 2’de tarihlerle birlikte tablolaştırılmaktadır.

Tablo 2.
Beceriler

Sprache <u>Deutsch</u>	Datum _____					
Fertigkeit	A1	A2	B1	B2	C1	C2
Hören						
Lesen						
An Gesprächen teilnehmen						
Zusammenhängendes Sprechen						
Schreiben						

Avrupa Dil Pasaportu’na göre kitapta A1- C2 referans seviyesine kadar ayrıntılı şekilde dört temel beceri açıklanmıştır.

Dil Biyografisi

a. Dil Kullanımı

Kitapta dil kullanım alanları aile, çocuk, meslek, tatil vb. şekillerde kullanım alanlarına göre Şekil 2’de sınıflandırılmış ve nedeni sorulmuştur.

Şekil 2.
Dil Kullanım Alanları

A) Sprachverwendung

Folgende Sprache(n) habe ich als Kind gesprochen: _____

Folgende Sprache(n) spricht man in meiner Familie: _____

Folgende Sprache(n) spreche ich mit Freunden: _____

Folgende Sprache(n) spreche ich in meinem Beruf: _____

Folgende Sprache(n) spreche ich im Urlaub: _____

Folgende Sprache(n) möchte ich noch lernen: _____

(Warum? _____

_____)

Ich höre Deutsch ☐ täglich ☐ jede Woche ☐ jeden Monat ☐ eher selten

Ich schreibe Deutsch ☐ täglich ☐ jede Woche ☐ jeden Monat ☐ eher selten

Ich spreche Deutsch ☐ täglich ☐ jede Woche ☐ jeden Monat ☐ eher selten

Ich lese Deutsch ☐ täglich ☐ jede Woche ☐ jeden Monat ☐ eher selten

Mein größtes Erfolgserlebnis mit der deutschen Sprache war bisher: ____

In meinem bisherigen Leben waren folgende sprachliche und interkulturelle Erfahrungen für mein Deutschlernen besonders wichtig und hilfreich. Denken Sie an Erfahrungen im Urlaub oder im Beruf:

1. _____

2. _____

3. _____

Dört temel beceri, günlük, haftalık, aylık ve nadiren şeklinde zaman dilimlerine göre ayrılmıştır. Bugüne kadar ki Almanca konuşmadaki en olumlu deneyimleri, kitap öğrenciden cümle kurarak belirtmesini istemiştir.

b. Öğrenme Hedefi

Kitapta, öğrenme amacı, Almanca olarak belli alanlara göre süreç içerisinde daha da geliştirilmesi için çeşitli sorularla yönlendirilmiştir” benim için en önemli olan 1 en az olan 5” şeklinde puanlama yapılması Şekil 3’te istenmiştir.

Şekil 3.
Öğrenme Amacına Dair Rubrik Ölçeği

(Sie können die einzelnen Bereiche nach Wichtigkeit für Sie werten:
1 = sehr wichtig für mich, 5 = weniger wichtig für mich)

_____	gesprochenes Deutsch besser verstehen
_____	deutsche Texte schneller lesen
_____	meine Aussprache verbessern
_____	meinen Wortschatz zu folgenden Themen vergrößern:
_____	_____
_____	mich der Situation angemessen ausdrücken
_____	Briefe und E-Mails schreiben
_____	meine Rechtschreibung verbessern
_____	mich trauen, mitzureden
_____	schneller und effektiver mit einem Wörterbuch arbeiten
_____	die Zeitformen der Verben verstehen und richtig einsetzen
_____	typische Grammatikfehler vermeiden
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

Auf folgende Situationen, in denen Deutsch eine Rolle spielt, möchte ich in Zukunft besser vorbereitet sein:

1. _____
2. _____
3. _____

Dosya

Bütün materyallerin kullanımı çeşitli metin türleri ile (mektup, hikaye, mail, makale, şarkı, günlük) kısa metinlerle, Almanca kitap veya kısa filmlerle özetlenmiştir.

Öğrenci İçin Açıklamalar

Kitabın kapağında mavi fon üzerine sarı büyük punto ile *Aspekte* yazısı görülmektedir. Sarı ve mavi kullanımında ki amaç *Langensche-*

idt' in renklerinden oluşmuş olmasıdır. Resimde görülen büyük balon içindeki rengarenk desenler ise dili öğrenen farklı milletlerden insanları temsil etmektedir. Birçok millete ve bilgi çeşitliliği ile farklı bakış açılarına hitap etmektedir. Balonun yükselmesi dilin gelişim sürecini göstermektedir. Püfürük çiçek resmi ise bilginin kolay bir şekilde farklı kitlelere ulaştığını şeffaflığı da anlaşılır olduğunu göstermektedir. Yıldızlar ise Avrupa Ortak Dil Çerçevesi'nin sembolü olup kitabın seviyesinin B2 olduğunu göstermektedir. Kitabın yazarları **Ute Koithan, Helen Schmitz, Tanju Sieber ve Ralf Sonntag** tır. Filim bölümleri ise ; **Ralf-Peter Lösche** aittir. Yayınevi **Langenscheidt**, basım yılı **2008**, basım yeri **Almanya**'dır. Kitabın ilk sayfasında hangi materyallerden oluştuğu yönergelerin sembolleri Şekil 4'te resmedilerek açıklanmıştır.

Şekil 4.

Materyaller ve Sembolleri

Aspekte Band 2 – Materialien

Lehrbuch 2	47481
Lehrbuch 2 mit DVD	47484
Arbeitsbuch 2 mit CD-ROM	47482
Lehrerhandreichungen 2	47483
Audio-CDs 2	47486
DVD 2	47485

Symbole in Aspekten

- 1.2 Hören Sie auf der CD 1 zum Lehrbuch bitte Track 2.
- Ü 1 Hierzu gibt es eine Übung im entsprechenden Arbeitsbuchmodul.
- Rechercheaufgabe mit weiterführenden Links auf der Homepage
- Diese Aufgabe macht Sie mit den Aufgabenformaten des B2-Zertifikats des Goethe-Instituts oder von TELC vertraut.

Öğrencinin kendi kendine çalışması için ipucu ve açıklamalar verilmiştir. Her ünite ile ilgili bir araştırma bölümü verilip “Rechercheaufgaben” başlığı altında internet linkleri ile ünite kapsamındaki araştırma ödevleri kolayca ulaşabilir kılınmıştır. İnternet projeleri bulunmaktadır. Kitap, öğrenciden ünite ile ilgili soru sorup linkle birlikte kaynak verip öznel sorularla açıklamasını istemektedir. “Arbeitsblätter” adıyla çalışma sayfaları bulunmaktadır. Çok yönlü alıştırımlar vardır. Öğrenciye ekstra çalışma olanağı sağlamaktadır. Ayrıca alıştırımların cevap anahtarları da mevcuttur. Test şeklinde çalışmalar da vardır. ÖSD – test (

Österreichisches Sprachdiplom) vardır. Dört temel beceri kendine özgü semboller ile belirtilmiştir. Cevap anahtarı ile öğrencilere dönüt alabilme fırsatı sağlanmıştır.

Dinleme metinlerinin transkripsiyonları mevcuttur. (Transkriptionen der Hörtexte). Sınav sonucunda ÖSD diploması verilebilmektedir. Goethe Enstitüsü'nün B2 sertifika formatındaki sınavlara kitapta yer verilmiştir. Goethe Enstitüsü ile eşdeğer olan TELC (The European Language Certificate) belgesi de mevcuttur.

Sertifika hedefleri öğrenme alanları ile örtüşmektedir. Verilen eğitim Goethe, ÖSD ve TELC sertifikalı dil seviyesine uygundur.

Ders Kitabının Yapısı

a) Genel yapı

Her ünite aynı biçimde işlenmiştir. Auftagt da ise üniteye başlarken ünitenin başındaki modüllerde neler öğrenileceği hakkındaki bilgiler tablo şeklinde açıklanmıştır. Hazırbulunuşluk seviyesini arttırmak için dört temel beceri her üniteye farklı olarak işlenmektedir. Bir ünite "Auftagt, Modul 1-4, Portrait, Grammatik, Filmseiten" şeklinde bölümlere ayrılmıştır. İlk 3 modülde becerilerin sistematik bir sıralaması yoktur yani bir üniteye modül 1 "hören (dinleme)" iken farklı bir üniteye modül 1 "sprechen (konuşma)" ya da farklı bir beceri olabilir fakat her ünitenin modül 4 ünde "Fertigkeitstraining" başlığı altında dört temel becerinin tanımı verilmiştir. Modül 4 ün sonunda "Portrait" başlığı altında ünite ile alakalı ünlü bir kişi ile ilgili bilgiler vardır. Daha fazla bilgi ve araştırma için öneri linkleri verilmiştir. Grammatik- Rückschau şeklindedir. Ünitenin sonunda Grammatik farklı alıştırmalar türleri ile pekiştirilmektedir. Alıştırmalar ünite ile ilgilidir ve dört temel beceri ile Grammer bir bağlam içerisinde verilmeye çalışılmıştır. Filmseiten bölümünde ise sehen (görme), nachdenken (düşünme, analiz etme), diskutieren (tartışma), spielen (sergileme) şeklinde olaylar incelenmiştir.

Üniteler gelişimsel olarak birbiri ile bağlantılıdır ve aralarında içeriksel bağlantı mevcuttur. Metin türleri, her üniteye aynı biçimde dağıtılmıştır. Ünitelerde konu üstü materyaller kullanılmış, internet aracılığı ile sitelere bağlanma linkleri verilmiş ya da film cd leri kullanılmıştır.

b) Ünitenin Yapısı

Kitap B2 seviyesi olduğundan dolayı özel bir telaffuz çalışması yoktur, ancak dinleme çalışmalarında telaffuza özen gösterilmiştir.

Dil bilgisi ve alıştırmalar, tümevarım yöntemi ile bağlamsal olarak işlenmiştir. Çeviri alıştırmaları yoktur.

Her ünitenin başında resimli "Wortschatz" (kelime bilgisi) bölümü

vardır. Dönüt almak için uygun etkinlikler bulunmaktadır. (Kontroller Text, ek materyaller, çalışma kitabı)

Ünite bölümleri sistematik olarak sıralanmış fakat her ünitenin kendine özgü işlenme tarzı vardır.

c) Araç- Gereç Bağlantısı

Tüm materyaller bir bağlam içerisinde birbirleri ile ilişkili olarak kullanılmaktadır. Bir konuyu pekiştirmek için film, ses kayıtları, resimler ve çalışma kitapları ile alıştırmalar ve etkinlikler çeşitlendirilmiştir.

Ders Kitabının Kullanımı

Ekstra kaynakların yönergesi tamamen kitapla bir bütünlük içerisindedir. Ders kitabı tamamı ile kullanılacak nitelikte üst düzeydedir ve konular ayrıntılı şekilde işlenmiştir.

Beceriler

Dört temel beceri eşit miktarda kullanılmaya çalışılmıştır. Dört temel becerinin ünitelere göre ağırlıkları değişmektedir fakat kitap geneline bakıldığında zaman belirgin bir becerinin yoğunluğu görülmemektedir.

Alıştırma Biçimleri

Kitap içerisinde kelimeyi açıklama/eş anlamlısını bulma, kelimeleri türlerine göre ayırma, yazma alıştırmaları, kavram haritaları, bulmacalar, zıt anlamlı kelimeleri bulma, yeniden cümle yazdırma, okuma, W-Fragen (ne, ne zaman, nerede, nasıl, niçin, neden soruları), lückentext (boşluk doldurma alıştırmaları), Pronomen (zamir alıştırmaları), Ja-Nein alıştırmaları, cümle genişletme alıştırmaları, düzeltme / yanlış bulma alıştırmaları, okuma anlama alıştırmaları, dinleme anlama alıştırmaları, doğru-yanlış alıştırmaları, grammer yapısına yönelik alıştırmalar, kelime türetme alıştırmaları, olumlu olumsuz cümle oluşturma ve eşleştirme alıştırmaları, konuşma alıştırmaları, kendini değerlendirme alıştırmaları ve yapılan aktiviteleri tablolastırma alıştırmaları bulunmaktadır.

Alıştırmalar gerekçesi ile beraber verilmiştir. Dilbilgisi ve kelime tekrarı bulunmaktadır. Metin ve diyaloglar arası iletişimsel yapı hakimdir. Alıştırmalar ünite ile desteklenip pekiştirilmiştir ayrıca öğrenciler farklı alıştırma biçimleri ile motive edilip ödevlerle aktif hale getirilmektedir.

Dil Öğretim Yapısı

Eklektik metot kullanılmıştır. Öğretmen bu metodu kullanmada yeterli destek ve donanımına sahiptir. B2 olmasına rağmen kitap anlaşılır bir dille sahiptir. Gelişim seviyesi doğrudan ve yoğun şekilde işlenmiştir. Dilbilgisi, tümevarım ve sarmal bir şekilde ilerlemektedir. Üniteler için

de öğrenci kendi keşfedebilir. İçeriğe dayalı bir dilbilgisi kullanılmıştır. Terminoloji ve terimsel ifadeler üniteyi güçlendirmektedir. Dilbilgisi açıklamaları ile birlikte formal olarak verilmiştir ve şeffaftır.

Dilbilgisi açıklamaları şemalarla verilmiştir. Telafluza değinilmemektedir.

Almanca Sınırlama ve Metinler

Formal Deutsch (Resmi veya yüksek Almanca dili) kullanılmıştır, gayet anlaşılırdır. Dil kapalı değildir. Kullanılan dildeki sınırlılıklardan biri yoğun dil kullanımıdır bazı öğrenciler için sıkıcı olabilir. Çok yönlü alıştırmalar türleri öğrenci tarafından ön yargılı bir şekilde karşılanabilir. Alıştırmaların çeşitliliği öğrencileri konunun zor olduğunu düşünmeye sevk edebilir. Bunun dışında, sunulan materyaller hedef ve kriterler ile örtüşmektedir.

Metinlerin Sahiciliği

İletişimsel metinler ağırlıktadır. Nerdeyse her türden metin örnekleri bulunmaktadır. Gerçek hayattan alınan metinler, değiştirilen ve değiştirilmeyen metinler mevcuttur. Kitapta verilen metinler günceldir. Dilbilgisi metine bağlı verilmiştir. Açık metinler vardır.

Zıtlık

Hedef dille bağlantı kurulmaktadır ve hedef dil kullanımı amaçlanmıştır.

Hedef Aktarımı

Dil ile kültürlerarası aktarım fazladır. Tematik yapı güncel ve ilgi çekicidir. Kitabın sunuluşu, konu yapısı ile örtüşmektedir ve bilgilerin verilmiş şekli planlıdır.

İletişim, Toplum ve Durumlar

Metin türü seçimi ne çok sıkıcı ne de çok basit bir seviyededir. Her konudan kültürel ve güncel metinler bulunmaktadır. (Sanat, Spor, Ekonomi, Meslek, Siyasi, Eğlence vb.) Her tür metin vardır. (Mektup, Mail, Makale vb.)

Jest ve mimikler, beden dili tasvir edilmiştir. Her metine uygun renkli resim kullanılmıştır ve günceldir

Metinler hedef kitlenin güncel durumlarına yönelik anlayış geliştirmeye imkan tanımakta ve öznel sorular yönlendirmeye elverişli konular içermektedir.

Metinlerin seçimi kültürel ve sosyal bir boyut taşımaktadır (sanat, kitap, yazarlar vb.) Konu alanları çok yönlüdür; kültürel, bilimsel, ta-

rihsel, sosyal, politik, edebi yönler ele alınmakla birlikte sıkıcı olmadan güncel şekilde metinler işlenmiştir. Ayrıca bu bilgiler portfolyoda hedef kitleye uygun şekilde lanse edilmiştir. Metinler gerçekçidir, gerçek hayatta karşılaşılan durum ve olayları içermektedir.

Kültür Coğrafyası, Kültür Çeşitliliği, Almanya İmajı

Kültür coğrafyasına ilişkin olgular, hedef kitleye uygun olarak nesnel bilgilerdir. Kitapta coğrafi yerler yoktur. Alman kültürünün kültür alanlarına oldukça fazla yer verilmiştir. Endüstri ve dinlenme alanlarına yer verilmemiştir. Kültür perspektifleri vardır. Her ülkeden tanınmış kişileri anlatılmıştır, Almanya ile sınırlı kalmamıştır. Almanya imajı öznel değil, genel bir bakış açısıyla anlatılmıştır, bu yüzden objektiftir.

Genel Bölüm Yapısı

Kitap didaktik ve günceldir. Sosyal ve iletişimsel metin türleri fazladır, ek materyaller ve kendini değerlendirme bölümleri fazladır. Dört temel beceri ağırlıktadır. Üniteler bir bağlam içerisinde verilmiştir.

SONUÇ

Ders ekinliklerinde kullanılan araç ve gereçlerin yabancı dil öğretiminde verimliliği artırmanın ve öğrenmenin kalıcı olmasıyla doğrudan bir ilişkisi vardır. Öğreticiler, çeşitli ders araç ve gereçlerden yararlanarak ders etkinliklerine uygun öğretim ortamı oluşturabilir ve kısa sürede hedeflenen amaca ulaşabilirler. Yabancı dil derslerinde kullanılan öğretim araç ve gereçleri, işlevleri bakımından görsel, işitsel, işitsel-görsel, yeni elektronik araçlar ve dijital araçlar olmak üzere birbirinden ayrıştırılır (Gündoğdu, 2007: 174). Öğretim faaliyetlerinin başından beri kullanılagelen araç-gereçlerden biri de ders kitaplarıdır. Yabancı dil öğretiminde içerisinde ses kayıtları, videolar, telaffuz çalışmaları, alıştırmalar, oyunlar, etkinlikler ve proje ödevleri gibi kaynakları barındıran ders kitapları öğrenciyi öğrenmeye motive edeceği gibi öğrenme sürecini de eğlenceli ve kalıcı hale getirebilecek niteliktedir. Bu nedenle, yabancı dil ders kitapları bütüncül yaklaşımla örtüşmelidir. Öğrenci merkezli, öğrenci bağımsızlığını öne çıkaran bir yaklaşımla hazırlanmalıdır. Öğrenciyi aktif kılacak unsurlar bakımından yeterince çok yönlü etkinlikleri barındırmalıdır.

Öğretmen tarafından seçilen eser, hedef dil seviyesi, öğrencilerin ilgi alanına uygunluğu, toplumda okunma durumu, bölümlerin kısalığı ve dengeli dağılımı, paragraf yapısı, cümlelerin kısa ve anlaşılabilirliği kitap seçiminde göz önünde bulundurulacak özellikler arasındadır. Kullanılan sözcük dağarcığı açısından çok sade ve bilinen veya tam tersine çok edebi olan eserlerin çok sıkıcı olabileceğini unutmamak gerekir. Zira bu tür eserler çok basit olmaları sebebiyle bıkkınlık yaratırlar ve anlamayı

zorlaştırırlar. Bu yüzden ilk seviyeler için günlük konuşma dilini andıran argodan uzak eserlere başvurulması uygun iken ileri düzeyler için edebi dilin hakim olduğu eserler tercih edilmelidir (Aytekin, 2011: 122). Öğrencilerin seviyelerine göre hazırlanmış bir ders kitabı, öğrencilerde öz güven, motivasyon, yaratıcılık, yöntem hakimiyeti ve takım çalışması bilinci kazandırırken, ğretmen için daha az sorumluluk, disipline etme konusunda kolaylık, fiziksel iş gücünde azalma ve psikolojik açıdan daha rahat bir ders sürecini de beraberinde getirebilir.

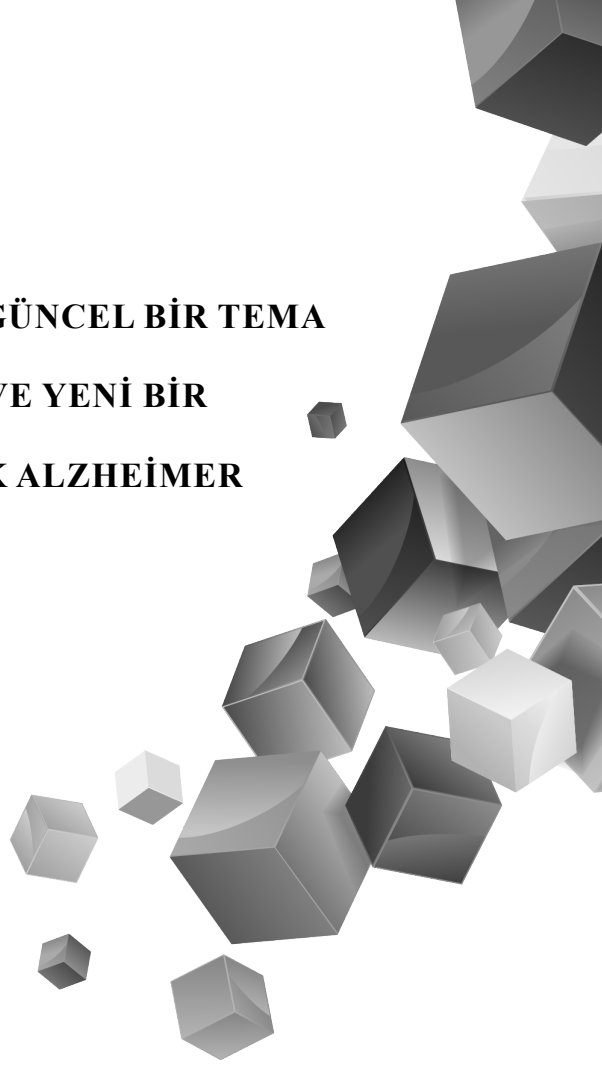
Aspekte B2 (Almanca) kitabında olduğu gibi hem teorik hem de pratik açıdan bütüncül yaklaşımla yapılandırılmış eserler öğrencinin sorumluluk almasını ve başka alanlar ile ilişki kurabilmesini sağlamaktadır. Öğrenci ve ğretmen dersin hedeflerini karşılıklı olarak belirleyebilir ve ayrıca bu tür ders kitapları özellikle yabancı dil ğretiminde kendi kendine öğrenme sürecini de aktif kılabilir. Çünkü bu kitaplarda tüm yetiler açık ve net bir şekilde öğrencilere bildirilir, öğrenciyi sonuca götürecek şekilde kitaplar tasarlanır ve bunun sonucunda hem ğrenci hem de ğretmen için pragmatik bir araç ile öğrenme daha kolay hale getirilebilir.

KAYNAKLAR

- Apple, M.W. ve Christian-Smith, L.K., (1991). The Politics of The Textbook, İçinde: M.W. Apple and L.K. Christian-Smith (Ed.), The politics of the textbook. New York: Routledge, 1-21.
- Aytekin, H. (2011). Yabancı dil öğretiminde çocuk ve gençlik edebiyatı. *Samsun: Güven Ofset*.
- Çınar, D., & Akgün, Ö. E. (2015). Ders kitabı tasarımında artırılmış gerçeklik kullanımı: bir ingilizce ders kitabı bölümü örneği. *VII. Ulusal Lisansüstü Eğitim Sempozyumu*, 98.
- Engel, U., Halm, W., Krumm, H. J., Ortmann, W. D., Picht, R., Rall, D., ... & Wierlacher, A. (1977). Mannheimer Gutachten zu ausgewählten Lehrwerken Deutsch als Fremdsprache. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Götze, L. (1996). Grammatikmodelle und ihre Didaktisierung in Deutsch als Fremdsprache. *Deutsch als Fremdsprache /H.3*, 136-143
- Gündoğdu, M. (2007). Almanca Öğretiminin Temel İlkeleri. *İstanbul: Kare Yayınları*.
- McLaren, P. (1989). Life in Schools, An Introduction to Critical Pedagogy in the Foundations of Education, New York: Longman.
- Tan, M., (2000). Eğitimde Kadın-Erkek Eşitliği ve Türkiye Gerçeği. İçinde: M. Tan, Y. Ecevit and S. S. Üşür (Ed.), Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset. İstanbul: TÜSİAD, 21-117.
- Uçkun, B., & Onat, Z. (2008). Yabancı dil kitaplarında özgün metin ve özgün görev kullanımının önemi: Bir kitap incelemesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 149-164.
- <https://sistem.nevsehir.edu.tr/bizdosyalar/819afc7b-9d1023a97638107a648e935d/ders%20kitab%C4%B1%20incelemesi.ppt>

Bölüm 2

TÜRK ÖYKÜLERİNDE GÜNCEL BİR TEMA OLARAK ALZHEİMER VE YENİ BİR TEMATİK TÜR OLARAK ALZHEİMER ÖYKÜLERİ

Gülsün NAKİBOĞLU¹

¹ Dr. Öğ. Gör. Gülsün Nakıboğlu, İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Dili Bölümü,
nakiboglu@itu.edu.tr, gulsunnakip@yahoo.com

Öykü, dünyanın, ülkenin, insanlığın gündemindeki önemli konuları, güncel sorunları ve bunalımları kendi edebî düzlemine hızla çekmekte oldukça başarılı modern bir edebî türdür. Tek bir konuya, olaya veya duruma odaklanmaları, daha fazla sayıda kaleme alınmaları ve daha hızlı üretilmeleri sebebiyle romanlara göre öyküler çok daha geniş bir konu yelpazesine sahiptir. Ele aldıkları konunun farklı boyutlarını öyküler, yapılarındaki eleştirel güçle edebiyat gündemine bir sorunsal, bir fenomen olarak başarılı şekilde taşırlar. Öykü gücünü biraz da hızla üretilmesinden, kısa ve yoğun anlatımından, güncel olanı yakından takip etmesinden ve konuya özgün yaklaşımından alır. Tem ya da tema; öykü, roman, tiyatro, şiir gibi edebî türlerin ele aldığı konu olmayıp bu konuya dair eserin ileri sürdüğü genel fikir, kanaat, yaklaşım ya da inançtır; tema genellikle bir ana fikir kimi zaman da bir kavramdır (Huyugüzel, 2018, s. 491). Tema öykünün olaya, olguya, duruma genel olarak konuya yaklaşım şeklini, perspektifini sunar. Öykünün tematik doyurganlık nispeti tikel odaklanmanın getirdiği yoğunlaşma kriterlerinin türe özgü dinamikleri sebebiyle oldukça yüksektir.

Modern dünyanın öteki, normalden sapmış olarak merkezden dışarı ittiği, ötelediği insanlar arasında deliler, suçlular, modernitenin normlarını benimsemeyenler kadar yaşlılar da yer alır. Norm/al/dan sapanlar toplumun dışına itilip modernitenin kurallarının işlediği sistemin gücünün göstergesi kapalı mekânlarda bir arada yaşamaya zorlanırlar. Hapishaneler, huzurevleri, akıl hastaneleri bu türde mekânlardır. Modern dünya yaşlılığı bir kriz, normalden sapma olarak kabul eder ve ölümden sonra hayata inanmayan modern toplum ölümle karşılaşmanın ortaya çıkaracağı ontolojik sorgulamalardan kısacası ölüm gerçeğinden kaçmak için mezarlıkları modern şehrin dışına iterken bir taraftan da sağlıklı olmayan, ölümü hatırlatan yaşlıları da modern toplumun dışına itme eğilimi gösterir ve onları huzurevlerine hapseder (Foucault, 2011, s. 297-298). Huzurevlerine kapatamadığı yaşlılarıysa gözden uzak şekilde evlerinde yaşamaya mecbur eder. İmaja dayalı beden algısının öncelendiği modern tüketim toplumunun bireyleri bedensel yaşlanmanın emarelerinden çeşitli besin takviyeleri, ilaçlar, estetik ameliyatlar, botoks veya dolgu gibi estetik operasyonlar vasıtasıyla kurtulmaya çalışarak toplum içinde var olmaya devam etmeye çalışırken modernite bu yolda elde ettiği görünür ve dolaylı başarıları en önemli kazanımlarından biri olarak sunar. Modernite, kapitalist araçlarıyla (yüksek fiyatlı ilaçlar, özel sağlık hizmetleri, pahalı estetik operasyonlar, genç bir imaj edinme yolunda moda vb.) ölüme ve yaşlılığa savaş açar. Açtığı savaşın başarısızlığının nişanesi olarak görülebilecek yaşlıların modern hayata karışmasına bu

nedenle izin vermek istemez. Geleneksel toplumların kadim bilginin, kolektif belleğin taşıyıcısı olarak gördüğü ve sonsuz hürmetle başının tacı ettiği yaşlıyı modern toplum taşımak istemediği ağır bir yük olarak nitelendirir.

Modernitenin etik, estetik, epistemolojik merkezinin temel değerlerini yansıtan ve ideolojik aygıtları hükmündeki modern roman ve y-kde aydınlanmacı modernizm dahilinde modernitenin çizdiği sınırlar dahilinde yaşlılara geleneksel edebiyatın aksine çok az yer verilir. Bu yaklaşım modernitenin gelenekle savaşının farklı bir boyuttan tümleyeni olarak da okunmaya müsaittir. Yaşlılar, aydınlanmacı modernizmin edebiyat sahasından dışlayarak görünmez kılmaya çalıştığı pek çok sınıftan, kesimden biridir. Modernist estetik, aydınlanmacı modernizmin modernitenin toplumsal, sınıfsal, bireysel, estetik normlarına karşıt bir estetik hamle olarak ortaya çıkarken aydınlanmacı modernizmin tematik yelpazesine dahil etmeyerek görünmezlik zırhıyla toplumdan dışladığı pek çok kesimden insana edebiyatın kapılarını açar. Toplumuna ve değerlerine yabancılaşmış, yalnızlaşmış, bireyselleşmış modern insanın bozulmuş psikolojisini, zihinsel yapısını, algısal evrenini, sınırlandırılarak daraltılmış, znelleşirken soyut bağlantılarından koparılmış küçük dünyasını adesesine alarak onun dış gerçekliğinden ziyade i gerçekliğini keşfe çıkan modernist sanatçı, insana dair bu yeni keşfe dayalı deneysel boyutun anlatımı için yeni anlatım araçları arayışına da girer. Zamanı ve mekânı bireysel algının perspektifinde genişleyip, derinleşip kimi zaman kaotik, absürt bir hâl alırken yakalamayı hedefleyen ve bunun için dilin farklı şekillerde şiirsel ya da alışılmamış kullanımlarına yönelen modernist edebiyatın en büyük keşiflerinden biri bilinç akışı tekniği olur. Bilinç akışı absürt tiyatroda, romanda ve öyküde baş kişi veya kişilerin algılar, izlenimler, düşünceler, anılar ve duygulanımlarla yaşadığı anlık hlin gramer kurallarına ve mantığa uymayan, serbest çağrışımlar yoluyla dışa aktarılarak kişilerin bilinçlerinin yansıtılmasına hizmet eden bir teknik olarak ortaya çıkar ve yirminci yüzyılın başından itibaren eserlerde kullanılmaya başlanır (Huyugüzel, 2018, s. 89). Modernist edebiyatın yeni anlatım yöntem ve teknikleriyle tevech gösterdiği temalar da aydınlanmacı modernizme göre farklılık gösterir. Delilik, yabancılaşma ve eylemsizlik ya da olumlanan atalet başta olmak üzere tutunamama, kurallara boyun eğmeme, hareket, davranış, tutum ve sözleriyle genel normları görmezden gelme, benimsememe, yıkmaya çalışma gibi aykırı tiplere özgü alışılmadık hâller yine onların bakış açılarından modern toplumla uzlaşamamaları neticesinde bozulmuş psikiyatrik yapılarının yönlendirdiği öznel algılarından yansıtılır.

Dış gerçekliğe muhalif, sürrealist, absürt, özgün imgeler, acayip rüyalar, grotesk unsurlar, fantastik öğeler, yapısı bozulan, değiştirilen, bilincin yanılsamalarıyla dönüştürülen anılar, zaman ve mekân sınırlarını alışılmışın dışına taşıyan durumlar bu türdeki eserlerde yansıtılırken modernitenin temel değerlerine, kavramlarına, yaşam pratiklerine ve öne çıkardığı sınıflara, kesimlere -başta burjuva olmak üzere- yönelen eleştirel boyutun yıkıcı bir ivmelenmeyle güçlenmesi amaçlanır. Bu doğrultuda her türlü kavram, fenomen, durum modernist edebiyatta tema olarak seçilebilir. Mamafihi tüm bu dışlanmış kesimler arasında şaşırtıcı bir şekilde yaşlılar ve tüm bu kavramlar arasında yaşlılık, modernist sanatın en son aklına gelen kesim ve kavram olur.

Simone de Beauvoir 1960'da yayımlanan *Yaşlılık* adlı çalışmasının başındaki röportajında “yaşlılığın sorunlarına eğilmeye başlamanın tarihi[nin] pek yeni” olduğunu, kitabını yazmaya başladığında “bir iki hekimle bir iki bunama uzmanı dışında” konuyla kimsenin ilgilenmediğini söyler; yaşlılığın toplumda bir “tabu” hâline geldiğini, insanların yaşlandıklarında kendilerinin bir tür karikatürüne dönüşeceklerine inandıklarını ve yaşlanmayı kabullenmek ölümü de kabullenmek olarak anlaşıldığı için yaşlanmak ifadesini kullanmaktan herkesin kaçındığını görerek yaşlıların toplumdan, toplumsal hafızanın lügatinden bu ve benzeri sebeplerle dışlanması ve yaşlılara bakmaktan sorumlu olan toplumsal kurumların yaşlılara sunduğu yaşam koşullarının yetersizliği sebebiyle kitabını yazmaya karar verdiğini belirtir (Beauvoir, 1970, s. VII-X). Ortalama yaşam süresinin uzamasıyla toplumda yaşlı nüfusunun artması yirminci yüzyılın son çeyreğinde başta tıp olmak üzere farklı alanlardan bilim insanlarının yaşlılığa ve yaşlılığa dair sorunlara ilgilerinin artmasını sağlar.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının yayımladığı “Yaşlı Nüfusun Demografik Değişimi (2020)” başlıklı yazıda belirtildiğine göre 2019 yılında tahminlere göre dünya genelinde 65 yaş üstü yaşlı nüfusun dünya nüfusuna oranı %9,3'tür, 2023 yılında Türkiye’de yaşlı nüfusun oranının %10,2’ye ulaşacağı öngörülmektedir. Aynı çalışmada Türkiye’nin yaşlı nüfusu yaş gruplarına göre değerlendirildiğinde 2019 yılında ileri yaşlı olarak kabul edilen 85 yaş üstü nüfusun oranının %9,1 olduğu tespiti yapılmaktadır. 2019 yılı TÜİK verilerine dayandırılan çalışmada Türkiye’de her dört evden birinde bir yaşlı bulunmaktadır, tek başına yaşayan yaşlılar nüfusun %18,2’sini oluşturmakta, yalnız yaşayan yaşlıların %75,7’sinin ise kadınlar olduğu görülmektedir. (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020)

Yaşlılık modern toplumda hali hazırda kendisi tedavi edilmesi gereken bir tür hastalık olarak görülürken özellikle yaşlılıkla ve yaşlılarla özdeşleştirilerek gündeme gelen bir hastalık olan Alzheimer'ı başta edebiyat olmak üzere sinema gibi farklı sanat dallarının keşfiyle yaşlılar tekrar edebi eserlerde, sanat yapıtlarında öncekilerden çok farklı şekillerde görünür olmaya başlarlar. 1906'da "serebral korteksin tuhaf bir hastalığı" olarak başlangıçta tanımlanan ve onu ilk keşfeden Psikiyatri uzmanı Doktor Alois Alzheimer'ın ismiyle anılmaya başlanan Alzheimer hastalığı en sık karşılaşılan (%50-70 civarında) demans (bunama) sebebi olarak kabul edilmektedir; beyinde nöron kaybı, çeşitli dejenerasyonlar, arterosklerotik değişiklikler yapabilen hastalığın toplumda görülme sıklığı 65 yaş üzerinde %6-10 civarındayken, 85 yaş üzerinde %30-47'lere kadar yükselmektedir; kadınlarda erkeklere oranla iki kat daha fazla görülebilen hastalığın ortaya çıkışında düşük eğitim seviyesinin de bir risk faktörü olarak etkili olduğu kanaati bugün genel olarak kabul edilmekte olup geçmişinde kafa travması, depresyon öyküsü bulunan kişilerde hastalığa yakalanma ihtimali artmakta, ileri yaşlardaki depresyonun demansı arttırdığı düşünülmektedir (Selekler, 2010, s. 9-11). Modern toplumlarda Alzheimerlı hasta sayısı her yıl kat be kat artmaktadır. İlerleyici nörodejeneratif karakterdeki hastalığın ortaya çıkışında modern yaşam koşullarının etkisi olduğu da düşünülmektedir.

Alzheimer hastalığının önemli belirtileri, hastalığın yaygınlaşmasıyla halk arasında bugün az çok tanınır hâle gelmiştir. Yakın döneme ait bellek sorunlarıyla ilk başta kendisini gösteren hastalığın ilerlemesiyle görsel, bilişsel, günlük yaşam aktivitelerinde sorunlar artmakta depresyon, hezeyan, ajitasyon ve halüsinasyon görülme ihtimali yükselmekte, başlangıçtaki hafızaya yeni bilgiler kaydedememe, yakın geçmişi unutmama gibi belirtiler ilerleyen süreçte uzak hafıza sorunlarının ortaya çıkacağına da işaret etmekte, kelime bulamama (anomi), yanlış kelime kullanma gibi dil sorunları, yön ve yol bulmakta güçlük çekme, para hesabı yapmakta zorlanma, kitap okuyamama, verilen sözleri hatırlayamama gibi yaşamı olumsuz etkileyen ciddi sorunlar baş göstermektedir; tanı konulmasının ardından ortalama 8.1 yıl (5-20) yaşayan hastalar zamanla tüm bilişsel fonksiyonlarını kaybederek yatağa bağımlı ve çevresinde gelişenlere cevap veremeyecek hâle gelmektedirler (Selekler, 2010, s. 10-11). Yaşlı nüfusun dünya üzerinde hızla artması ve yaşam süresinin uzamasıyla her yıl Alzheimer'a yakalanan yaşlı insan sayısı ve hastalığa bağlı çeşitli sebeplerden ölüm oranları da yükselmekte, modern toplum uzun süre görmezden gelmeye çalıştığı yaşlıların sorunlarına çözüm üretmek noktasında başarısız kalırken daimi bakıma muhtaç Alzheimer

hastası yaşlılara yardımcı olamayarak sınıfta kalmakta, yaşlılıkla özdeşleştirilen hastalığın nasıl önemli bir toplumsal sorun olduğunu görmezden gelerek yok saymaya çalışmaktadır. Yaşlılığın bir hastalık olarak görüldüğü modern dünyada yüzyıllardır toplumu ayakta tutan, bilgelikle riyle ona gösteren yaşlıların mustarip olduğu Alzheimer sadece yaşlıları hayattan ve toplumdan uzaklaştırmakla kalmamakta geleneğin taşıyıcısı olarak yüzyıllardır toplumsal bir işlev yüklenen yaşlı bilgelerin belleklerini de doğrudan hedef almaktadır. Toplumlar bu hastalık sebebiyle belleklerinden koparılmaktadır. Bellek geçmişi olduğu kadar geçmişten edinilen tecrübeyle geleceği yaşamayı da temsil eder. Geçmişinden koparılmış bir geleceğe doğru gidişi Alzheimer hızlandırmaktadır.

Ben merkezli bir hayat sürdürmenin gençlere tavsiye edildiği modern dünyada Alzheimerlı yaşlı hastalar, geleneksel toplumlarda olduğu gibi çocukları ve torunlarıyla birlikte yaşamadıkları için hayattan hızla kopmakta, çoğunlukla varlıklı aileler yaşlılarını evlerinde yaşam düzenlerini değiştirmeden bakıcıların nezaretine yapayalnız terk edip kendi hayatlarını yaşamaya bakarken gücü yetmeyen ya da büyükleriyle hiç ilgilenmek istemeyen gençler anne ya da babalarını bakımevlerine ya da huzurevlerine terk ederek kendi yaşamlarına devam etmektedirler. Yalnızlık, yabancılaşma, güven kaybı gibi unsurların hastalığın daha hızlı ilerlemesine sebep olduğu yorumunu yapmak için psikoloji uzmanı olmaya gerek yoktur, insan olmak ve empati kurabilmek yeterlidir. Günümüzde kesin bir tedavisi bulunmamış olmakla birlikte hastalığın hızlı ilerlemesine engel olmak için geliştirilen birtakım ilaçlar mevcuttur ancak yaşlılar asıl ilaç olan sevgi, ilgi ve şefkate ulaşmakta sorun yaşamaktadırlar.

Edebiyatın ve sinemanın Alzheimer'ı ve Alzheimer hastalarını bir konu olarak keşfi oldukça yakın tarihlidir. İngiliz romancı Iris Murdoch'ın gerçek hayat hikâyesinden esinlenerek çekilen sinema filmi *Iris* (2001), erken yaşta görülen bir Alzheimer vakasını konu edinen *Still Alice* (2004) ve *Alive Inside* (2014) konuyu ele alan sinema filmleri listesinin başında gelir. Lisa Genova'nın *Still Alice* (2007), Samantha Harvey'nin *The Wilderness* (2009) ve Matthew Thomas'ın *We Are Not Ourselves* (2014) adlı romanları yayımlandıkları dönemde çok satan kitaplar listesinde yer almayı başarmış eserlerdir.

Konur Ertop, "Türk Edebiyatında Yaşlı Tipleri" başlıklı yazısını hazırlarken edebiyat dünyasının yaşlılar dünyasından ne kadar uzak kaldığını hayretle görür; modern edebiyatın yaşlılardan çok az ve sınırlı şekilde, genelde huysuz, sapkın tipler olarak bahsetmesinin temelinde

modern toplumun yaşlılarıyla artık birlikte yaşamaması sebebiyle gençlerin yaşlıları tanımamasının yattığı kanaatindedir; yaşlılara yer verilen öykülerde ya da romanlarda genellikle yaşlının uzaktan bir bakışla anlatılmasından, psikolojik durumundan ziyade aile fertleriyle ve toplumla ilişkilerinden öncelikli olarak eserlerde bahsedilmesinden yakınıdır (Ertop, 1995, s. 37-38). Çalışmanın yayımlandığı günden bu yana öykü cephesinde genel olarak çok fazla değişen bir şey olmasa da özellikle Alzheimer öyküleriyle bu kısır döngü kırılmaya başlamaktadır.

Yaşlıların yirminci yüzyılın hemen başında Türkiye’de, aynı Batı toplumunda olduğu gibi, yavaş yavaş yalnızlığa itilmekte olduğu tespiti ni öykülerden yola çıkarak yapmak mümkündür. Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın 1920’de *İkdam*’da yayımlanan ve sonra *Meyhanede Kadınlar* adlı öykü kitabına aldığı “Nergis Hanım’la Fehmi Bey” adlı öyküsünde bir bakıcıyla soğuk, rutubetli, eski bir evde pislik içinde yapayalnız yaşamaya mecbur edilen ve o dönem için yaşlı olarak öyküde nitelendirilen elli yaşlarındaki, hali vakti yerinde bir ailede yetişmiş bir hanımın tüm sevgisini evinde yaşayan kedilerine vermesi anlatılır. Ancak öykücü öykünün sonunda asıl mesajını şöyle verir: “Bu hikâyede, kediden evlât ve damat edinerek aile boşluğunu doldurmağa uğraşan bir kadının deliliğine acımak veya gülmekten çok daha önemli bir nokta var ki, o da en korkunç hastalıkların insanlardan hayvanlara ve hayvanlardan insanlara geçmesi, bulaşması gerçeğidir” (Gürpınar, 1972, s. 50). Gürpınar’ın öyküdeki asıl hedefi toplumun bir kenara attığı yaşlıların hâlini anlatmak değildir. Yaşlılık ve yaşlılar kimi zaman patetik bir üslupla da Türk öykülerinde yer bulur ancak genelde toplumsal bir sorumluluk bilinciyle konuya ve yaşlılara yaklaşmaz. Alzheimerlı yaşlı tipinin ve Alzheimer hastalığının ise öykülere giriş tarihi çok yeni olup Türk Alzheimer öykülerinin Batı’daki örnekleriyle eş zamanlı olarak kaleme alındıkları söylenebilir.

Annesini genç yaşta yakalandığı Alzheimer sebebiyle kaybeden Selim İleri’nin 1983’te yayımlanan *Annem İçin* adlı anı kitabı edebiyatımızda hastalıktan ayrıntılı şekilde bahsedilen ilk eser olma özelliğini taşır. Alzheimer’ı bir tema olarak öyküler romanlardan daha önce sahiplenirler. Bu bölümde yeni bir tematik tür olan Alzheimer öyküleri hakkında bilgi vermek ve bu türdeki öykülerin genel özelliklerini tanıtarak tespit etmek üzere dört örnek öykü seçilmiştir. Yayımlanış sırasına göre örnek olarak seçilen öyküler: Cihan Aktaş’ın 2005’te yayımlanan *Duvarsız Odalar* adlı öykü kitabında yer alan “Kuzu Kayboldu”, Eréndiz Atasü’nün 2010’da yayımlanan *Hayatın En Mutlu An’ı* adlı öykü kitabının ilk öyküsü “Hanımefendi ile Kocakarı”, Cemil Kavukçu’nun *O Vakit*

Son Mimoza (2015)'daki "Zamansızlık" ve Cemal Şakar'ın *Kara* (2016) adlı öykü kitabındaki "Sonsuzluk ve Bir Gün" öyküleridir.

Cihan Aktaş, *Duvarsız Odalar*'daki "Bir sürü keşifle icatla sözde geciktirilebildiği için de, göstergeleri nedeniyle utanmaya yol açan bir insanlık mevsimi" (Aktaş, 2015, s. 105) olarak nitelendirdiği yaşlılık dönemiyle özdeşleştirilen bir hastalık olan Alzheimer'dan mustarip bir adamın yaşadıklarını "Kuzu Kayboldu" (Aktaş, 2015, s. 107-120) öyküsünde anlatır. Öyküye kaybolan bir kuzunun peşinden E-5'ten geçerek şakır şakır yağın yağmurun altında çamurlara bata çıka çaya doğru yalınayak koşan bir adam betimlenerek başlanır. Adam tam çaya vardığında onu çıplak ayaklarla gören arkadaşlarının kahkahalarını duyar. "Kuzu kayboldu" diye bağırırken evde olup bir gündüz düşü (halüsinasyon) gördüğü anlaşılan Tural Bey, gördüğü gündüz düşünüyü bakıcısı olduğu anlaşılan Tonya'ya gerçekmiş gibi anlatır: "İşte şuradaydı, yanı başımda otliyordu ve benim ağaçtan birkaç erik koparmak için uğraştığım sırada sanki buharlaştı" (Aktaş, 2015, s. 107) diyerek onu bu gerçeğe inandırmaya çalışır. Yaşlı adamın mekân ve zaman algısındaki bozulmanın sebep olduğu karmaşaya öykünün başından itibaren dikkat çekilir.

Gerçek-hayal arasındaki sınırın aşılmasına, ortadan kalkmasına modernist öykülerde sık sık rastlanır. Alzheimerlı hastanın, hastalığının etkisiyle gerçek ile hayali birbirine karıştırması hastanın algısından ve bilincinden aktarılırken öykücüler modernist öykünün gerçek ile hayalin karışmasına dair yaklaşık bir asırlık anlatım tecrübesini farklı bir tema düzleminde pratiğe aktarma şansı bulurlar. Hayalin ardından gerçekliğe ani geçiş okuyucuda gerçeklik düzleminde hızla bir tür yere çakılma etkisi yaratmaktadır. İlahi bakış açılı anlatıcıya kuzunun sesinin, görüntüsünün, yaşlı adamın imgeleminde canlandırdığı köy evinin, bostanın hatta tahta çitlerin bir anda kaybolduğu söyletilerek okuyucunun bilinçle tezat teşkil eden gerçeklik arasındaki derin farkı iyice kavraması amaçlanır. İnsanın algısal dış gerçekliğinin bağlı olduğu zaman ve mekân kaydı ile örtüşmeyen tahayyülünde canlandırdığı zamanlar ve mekânlar arasındaki bilişsel hareketliliği özellikle modernist edebiyatçıların ilgisini çekmiş, ânın içindeyken geçmişe ve geleceğe, farklı mekânlara zihninde seyahat edebilen insanın bilinci bir iç gerçeklik düzlemi olarak edebi eserlere aktarılmaya çalışılmıştır. Bu açıdan bilinç, bellek, zaman ve zamanın göreliliği, bireysel algının farklılığını ele alan fenomenoloji yirminci yüzyıl edebiyatçılarının en çok üstüne düştüğü ve eserlerinde keşfe çıktığı kavramlar, kuramlar olurlar.

Bellek: “1. Bilgiyi (görülen, işitilen, düşünülen, hissedilen, vb. şeyleri) algılama, düzenleme, kodlama, saklama ve hatırlamayla/tanımayla (kullanmayla) tanımlanan bilişsel süreç. 2. Bu bilgilerin saklandığı varsayılan yer (bilgisayardaki *harddisk* gibi) ve 3. bu şekilde saklanan bilgilerin kendisi. [...] bellek, hem süreç, hem varsayılan fiziksel bir yer hem de o yeri işgal eden bir bütünlük (bilgiye karşılık gelen sembolik temsiller) anlamında kullanılmaktadır” (Budak, 2009, s. 117). İnsan hayatındaki vazgeçilmez rolü sebebiyle bellek, insan gerçeğini kavramaya çalışan birinin keşfe çıkmaktan uzak kalamayacağı büyümlü bir hazine gibidir.

Daniel L. Schacter belleği insan hayatındaki önemi, değişkenliğe ve yönlendirmelere açık özelliği ve yaşla birlikte yapısında meydana gelen dönüşümler üzerinden ele aldığı *Belleğin İzinde: Beyin, Zihin ve Geçmiş* adlı kitabında öznel olarak hatırlamanın hemen her zaman bir olayı görsel bir biçimde yeniden deneyimlemek şeklinde yaşandığını tespit eder, bu hatırlama işleminde bazen sorunlar yaşanabilmekte, yönlendirici sorular, anının hatırlandığı esnada kişinin anıya yaklaşım biçimi, daha sonra yaşanan benzeri tecrübeler ya da başkalarından işitilen hikâyeler anıların her zaman sabit bir şekilde anımsanmayıp insan zihninde sürekli değiştirilip dönüştürüldüğünü göstermektedir özellikle bir anının kaynağını unutan yaşlı kişilerin hayali anılar kurgulamasına bu durum sebep olabilmektedir başka ilginç bir noktaysa yaşlıların gençlik ve ergenlik dönemi hatıralarını hayatlarının diğer dönemlerinden her zaman daha canlı ve daha ayrıntılı şekilde hatırlamalarıdır (Schacter, 2010, s. 41-43, 429-430, 444). Alzheimer hastalığının bellek üzerinde yaptığı tahribat normal yaşlılara oranla çok daha fazladır. Kişilerin bilinçlerinde yaşadıkları zaman ve mekânla, içinde bulundukları an’ı ve mekânı yani dış gerçeklikle kendi iç gerçekliklerini karıştırmaları bellekteki sorunlar kadar, algısal sorunlarla da ilişkilidir.

Bellek insanın kişiliğidir, belleksiz insan kişiliğini kaybeder. Güncel anıları belleğine kaydetmeyi başaramayan yaşlı bu sebeple daha berrak olarak hatırladığı, inandığı ve güvendiği geçmişteki, özellikle çocukluğundaki anılara sığınma eğilimindedir. Aktaş’ın öyküsünde Alzheimerlı Tural Bey çevresinde sabırlı insanlar olmamasından şikayetçidir, “o nedenle de belki bilincinin yaşının zamanını dışlamasına kayıtsız kalı[r]. Yaşanmış bütün güzel şeyler geçmişte” kalmıştır ve o geçmişe sığınmayı tercih etmektedir (Aktaş, 2015, s. 108). Tural Bey’in an’dan gün be gün daha fazla kopar. Öykü kişisi yavaş yavaş belleğindeki geçmişe dair anılara daha fazla çekilmekte, bu korunaklı limanda yaşamayı daha çok tercih etmektedir. Bellek onun için yakını bozuk gösterip geçmişe/uzayı

netleştiren bir gözlük gibidir. Yakına bakınca başı döner, kafası karışır. Net görebildiği yegâne noktaya, çok uzağa bakmak istemesi biraz da bundandır.

Alzheimer öykülerinde hastaların yakın bellekle ilgili yaşadıkları sorunların mutlaka vurgulandığı görülür. Aktaş'ın öyküsünde "Hadiseler yakınlaştıkça belirsizleşiyordu" (Aktaş, 2015, s. 113) şeklinde ifade edilen durumun diğer Alzheimer öykülerinde de ortak şekilde dile getirilmesi tematik türün özelliklerinin tespiti açısından önemlidir. Tematik türün en önemli özelliklerinden biri de Alzheimerlı hastanın belleğinin gerçeklikle çelişen ve onu gittikçe dış gerçeklikten uzaklaştırıp geçmişte yaşatan yapısının hastalıkla ilişkilendirilerek farklı şekillerde ele alınmasıdır. Bu türdeki öykülerin bir diğer ortak özelliği ise Alzheimerlı yaşlıların mutlaka ailelerinden, sevdiklerinden uzakta yalnız başlarına bir bakıcıya emanet edilmiş olarak yaşamlarını sürdürme çabası içinde anlatılmasıdır.

Aktaş'ın öyküsünde Tural Bey'in çocukluğuna gidip an'a döndüğü zamanlar arasındaki fark, ifadesindeki ve sesindeki değişiklik üzerinden simgesel olarak gösterilir. Tural Bey'in zihnindeki gelgitlere bakıcısı Tonya bir türlü alışamaz. Tonya öyküde gerçeklik düzlemini temsil eder. Tural Bey'i hep an'a döndürmeye çalışır. Ayna da öyküde aynı işlevle yüklenir ve kendisini aynada gören Tural Bey, yaşadığı zamanı hatırlayarak an'a döner. Bütün gününü televizyon izleyerek geçiren Tural Bey, kendi diş fırçasını ayırt edemez, evin yolunu karıştırır ya da şimdi oturduğu ev yerine ilk evlendiği zamandaki evine gider, baston olarak kullandığı şemsiyeyi hep bir yerlerde unutur, maaşını bankamatikten çekerken bir dolandırıcıya kaptırır veya kaybeder, evin yerini bulabilsin diye bakıcısı cebine adının ve evin adresinin, telefon numarasının yazılı olduğu notlar bırakır, evin içinde de her yerde hatırlatıcı notlar vardır. Alzheimer öykülerinde kişinin kendi belleğindeki girdapta kaybolmasına engel olan bu türlü notlar genelde kullanılır, gerçek hayatta da okuma yazmayı unutmayan hastalar kafaları karıştığında, neler yapmaları gerektiğini unuttuklarında bu tür notlarla hatırlamaya çalışmaktadırlar. Hafızası kendisine oyunlar oynayan Tural Bey, hayatında güvendiği tek kişi olan bakıcısı Tonya'yı kaybetme ihtimaline karşı tedbir olarak ona evlenme teklif etmeyi dahi düşünür. Tonya, onu gerçeğe, an'a bağlayan tek kişidir.

Öykücü Alzheimer tablosunu açıklamaya yönelik öykünün içine hastalıkla ilgili bazı tıbbi bilgileri montajlar böylelikle okuyucuyu bilgilendirmeyi hedefler ancak hastaya ve hastalık tablosuna bir doktor gibi

yaklaşarak tıbbi açıklamalarda bulunuyor intibayı uyandırır. Örneğin: “zamansal kopuşlarına direnmek istemeyen Tural Bey, kendini bulduğu geçmiş zaman aralıklarını seçmede yeterince söz sahibi değildi. Demek ki beynin zamansal sıralaması bir noktadan sonra fazlasıyla kalabalık arşivdeki karışma nedeniyle sırasını şaşırmakta. Yine de rastlantısal değildi hiçbir şey[...]” (Aktaş, 2015, s. 111) ya da “bilincinin kendisine oynadığı oyunun farkında olduğunu düşünerek rahatlıyordu: Hayır, gerçekten de alzaymır değil, beyni çok fazla dolu, çok dolu. Yakın geçmişte monoton, içe dönük bir hayat yaşadığı muhakkak, hayatının en güzel sahneleri ise uzak geçmişte; bu nedenle de düne ait renkli fotoğraflar her an kırk-elli sene önceki siyah-beyazlar tarafından devre dışı bırakılabilir” (Aktaş, 2015, s. 111). İlahi konumlu anlatıcının bakış açısından yansıtılan bu kısımlar hastanın iç gerçekliğini açıklamaya yönelik öyküdeki diğer bölümlerden, hayallerden, anılardan kopuk bir dış çerçeve oluşturur. Öykünün sonunda Tural Bey’in torunu Ankara’dan İstanbul’a onun Alzheimer olup olmadığını öğrenmek için doktora götürmek üzere gelir.

Öykü boyunca Tural Bey geçmişe çocukluğuna, gençliğine, ilk âşık olduğu ve aşkının karşılık görmediği, evlendiği, çocuklarının olduğu yıllara döndükçe her seferinde hep geçmişle bir hesaplaşma hâli içindedir. Geçmişe gidiş dönüşler gittikçe artar, zamanda süreksizlik, kopukluk ve döngüsellik öne çıkar. Flashback kesitleri öykünün geneline yayılarak tıpkı Tural Bey’in zihninde olduğu gibi öyküyü ele geçirmeye başlar. Biçim ve öz arasındaki dengenin öyküde gözetilmesi önemlidir. Belleğinde kaybolmaya başlayan öykünün baş kişinin belleğindeki anıların zamanı ve mekânı ân’ı, dış gerçekliği kuşatır, kaplar ve ele geçirip geri plana iter.

Schacter çalışmasında yaşlıların hatıralarında sürekli geriye dönmelerinin zannedildiği kadar kötü bir durum olmadığını, geçmiş anılarını anlatan yaşlıların daha az depresyona girdiğini keşfeder; yaşlılık döneminde bilincin özellikle kişinin geçmişte sorunlar yaşadığı, başarısız olduğu, üstesinden gelemediği durumlara, dönemlere dönüp kişinin bunları gözden geçirerek son bir hesaplaşma içine girdiği ve bu hesaplaşma tamamlandığında ölüm hazırlığının tamamlanmış olacağı kanaatinde, bu yüzden yaşlılar bıkip usanmadan anlattıkları hikâyelerine her geri dönüşlerinde hikâyelerini en mükemmel hâlinde kurgulayarak hesabı kapatmayı, hikâyelerine son bir rötuş yapmayı arzularlar ve bu hikâyelere biraz da bu sebeple dönerler (Schacter, 2010, s. 440-448). Aktaş’ın öyküsünde de Tural Bey’in aklına gelen her anısının böyle bir hesaplaşmayla ilişkili olduğu görülmektedir. Geçmişte yaptığı hataların bir dökümünü çıkarır, hatalarıyla tamamıyla yüzleşir, bunları ken-

di hataları olarak kabullenir. Babasıyla hesaplaşır, en nefret ettiği Sıtkı adlı çocukla hesaplaşır. Hataları sebebiyle özür dileyemediklerinden özür diler, hakkını yiyenlerden hakkını ister, onlarla hayalinde tartışır, daha önce söyleyemediklerini söyler. İstanbul'da olmasına rağmen Tural Bey'le hiç görüşmeyen oğlu onu yapayalnız bırakmıştır, kızı ise Ankara'dadır. Tural Bey çocuklarının davranışlarına, hayatının son günlerinde yalnız kalışına kendisinin hangi hareketlerinin sebep olduğunu da bu hesaplaşma sürecinde sorgular. Alzheimer öykülerinde hastaların geçmişleriyle hesaplaşmaları ortak bir motif olarak öne çıkar. Bu kısımlar öyküde genelde iç monolog tekniği kullanılarak aktarılmaktadır.

Erendiz Atasü öyküsüne “Hanımefendi ile Kocakarı” (Atasü, 2010, s. 1-20) adını verir. Bir kadının hayatının iki farklı evresinde toplum tarafından kadına verilen iki farklı lakabı simgeleştirerek öyküsünü adlandırırken birlikte kullanmayı tercih ederek toplum nazarında kadının itibarının yaşa, maddiyata ve eşine bağlı olarak nasıl değiştiğini okuruna sorgulatmayı amaçlar. Öyküde farklı sohbetler esnasında hayatı hakkında çocukluğundan itibaren çok kısa bilgiler verilen ve Hanımefendi olarak hitap edilen öykü baş kişinin seneler içinde hızla yaşlanması gözlemci anlatıcı figür vasıtasıyla onun bakış açısından aktarılır. Hanımefendi küçük yaşta babasını kaybetmiş, annesinden şefkat görmeden büyümüş, genç yaşında evi geçindirebilmek için çalışmak zorunda kalmıştır. Erken yaşta evlenmiş, eşi vali olduğu için ev hanımlığı vazifelerinin yanında omuzlarına yüklenen eşini toplum içinde doğru şekilde temsil etme sorumluluğu altında ezilmiştir. Senelerce asabi bir kocanın mutlu, valinin güzel ve saygın eşi rolünü başarıyla oynamış girdiği ortamlarda, verdiği davetlerde eşini en iyi şekilde temsil etmenin kendisine verdiği gururla yaşama tutunmuştur.

Gözlemci anlatıcı figür Hanımefendi'yi ailesinin yazlık evlerinin bulunduğu siteden uzaktan tanımaktadır. Çocukluk yıllarından Hanımefendi'yi tıpkı yazlık evinin tüm siteye tepeden baktığı gibi yazlıkteki herkese tepeden bakan, buyurgan bir ses tonuyla konuşan, güzel ve kendine güvenen bir kadın olarak hatırlayan gözlemci figür, ailesinin vefatından seneler sonra yazlık evlerine tekrar gittiğinde onunla yeniden karşılaşır. Hanımefendi'nin evine en yakın komşu olarak onunla zorunlu bir komşuluk ilişkisi içine girer.

Valinin vefatı ardından tek başına kalan yaşlı kadının hiç de hatırladığı gibi olmamasına şaşırان gözlemci figür anlatıcı, öncelikle senelerin onu ne kadar yıprattığını fark eder. Geçmişte çevresiyle hiç ilgilenmediğini düşündüğü Hanımefendi'nin onun çocukluğunu, gençliğini

hatırlamasına çok şaşırır. Hafızasının gücüne gıpta eder. Sevgiye, ilgiye mesafeyle yaklaşan soğuk bir kişiliğin ardına saklanan ileri yaşında yapayalnız kalmış Hanımefendi, bu durumdan şikayetçidir ancak bunu çevresindekilere itiraf etmek istemez. Bakımına, giyimine son derece özen gösteren kadın gitmiş yerine çevresindekilerin bakışlarını önemsemeyen, yaşamaktan usanmış, bıkkın bir kadın gelmiştir. Hanımefendi'nin hali depresiftir. Yaşlıların gençlerin işlerine karışmaları, onların yaptıklarını beğenmeyip eleştirmeleri gibi tipik özellikler diğer yaşlı öykü kişilerinde olduğu gibi onda da vardır. Son derece inatçıdır, kendi fikrini kabul ettirmek için elinden geleni yapar. Evin temizliğini yapan, alışverişte kendisine yardımcı olan köylülere emir verirken tekrar eski Hanımefendi'ye dönüşse de bu personanın ardına eskisi kadar güvenle sığınamaz. Sürekli geçmişinden, anılarından bahseder. Anıları arasında tutarsızlıklar olduğunu, yaşlı kadının anılarını değiştirerek anlattığını gözlemci figür anlatıcı çok sonra fark edecektir.

Gözlemci figür üç sene sonra tekrar yazlığa geldiğinde her şeyin iyice kötüye gitmeye başladığını anlar. Köylüler artık ondan hanımefendi değil kocakarı olarak bahsetmektedirler, kadına olan tüm saygılarını kaybetmişlerdir. Saygılarını kaybetmelerinde kadının parasının bitip evdeki antika eşyalarını, mobilyalarını emekleri karşılığında köylüye dağıtmaya başlamasının, giyimine özen göstermemesinin büyük bir payı vardır. Artık kışları da şehre gitmemektedir, hep yazlık evde yaşamaya başlamıştır. Şehri sevmediğini söylese de anlatıcı onun yazlıkta kalmak istemesinin asıl sebebinin Hanımefendilik rolünü artık sadece burada devam ettirebileceğine inanmasından kaynaklandığını anlamıştır.

Yeniden eskisi gibi sohbet etmeye çalışsa da anlatıcı artık sadece Hanımefendi'nin anılarından hem de hep aynı anılarından bahsettiğini fark eder. Kendisinin anlattıklarıyla ilgilenmez. Bu üç sene zarfında Hanımefendi güçlü hafızasını ve çevresine olan ilgisini hızla kaybeder. Aradan bir sene daha geçip anlatıcı yeniden yazlığa geldiğindeyse senelerdir annesini arayıp sormayan Hanımefendi'nin kızının bağırışlarını işitir. Yanındaki iki hastane görevlisi tüm direnişine rağmen Hanımefendi'yi yaka paça ambulansa bindirmeye çalışmaktadırlar. Çevresindekilere onun rahatsızlığının sebebini sorduğunda: “azıcık kafayı yemiş” (Atasü, 2010, s. 13) olarak açıklarlar. Gözlemci figür bu manzara karşısında kendisinin de yaşlanmakta olduğunu fark ederek yaşını, hayatını sorgulamaya başlar.

Hanımefendi, bir süre hastanede kalıp çıktıktan sonra kızı onu bir bakıcıya emanet edip yazlık evde ölüme terk ederken evdeki tüm kıy-

metli eşyaları da alır. Oğlunun sürekli ABD’de öldüğünden, bir ara da yakın bir şehirde çalıştığından bahseden Hanımefendi’nin gerçeği söylemediği anlatıcıyla kadının kızının sohbeti esnasında ortaya çıkar. Oğlu ABD’de uyuşturucu bağımlısı olmuş, eşinden kalan tüm serveti yiyip bitirmiş sürekli hastaneye girip çıkıp oradaki işsizlik maaşıyla geçinmek zorunda kalmıştır. Hanımefendi’nin yalan söylemesinin amacını kızı kendi bakış açısından sevgili oğluna toz kondurmamak olarak açıklasa da hastalığı öyküde doğrudan belirtilmeyen yaşlı kadının hastalığının belleğinde geçmişe dair bazı anıların silinmesine, bazılarının şekil değiştirmesine sebep olduğu anlaşılmaktadır. Belleği yaşlı kadının anılarını istediği gibi değiştirerek yeniden ve farklı biçimlerde yazdığı bir kurgu alanına dönüşmüştür, bu kurgu evren gerçek hayattan kaçılarak sığınılan bir tür fantazmagorik hayal adasıdır. Gerçekten daha gerçek bir hayali mekân özelliği kazanarak gerçeğin yerini alışıyla bir tür simulakrdr. Hanımefendi’nin adı konulmamış hastalığının Alzheimer olduğu sezdirilir. Ancak kızı annesinin hastalığıyla anılarındaki deformasyon arasında ilişki kurmak niyetinde değildir, o sadece zamanında hak ettiği ilgiyi kendisine göstermediğine inandığı annesini cezalandırmak istemektedir.

Hanımefendi’nin hayatı evine gelen bakıcıyla birlikte bir kez daha değişir. Bakıcısı Hasene Hanım, uzak bir köydendir. Yazlığa şalvarıyla, yemenisiyle gelen bakıcı hızla ortama uyum sağlamaya başlar. Hanımefendi ile onun görünüşlerindeki ve hayatlarındaki değişim öyküde zıt istikamette ilerler. Hanımefendi’nin kıyafetlerini giyip süslenen Hasene Hanım, onun kişiliğine bürünür. Orta yaşlı dul bir kadın olarak senelerce çektiği sıkıntılardan sonra kavuştuğu imkanlardan ve yeni hayat tarzından hayli memnundur. Güç bela elde ettiklerini kaybetmemek için var gücüyle çalışır, Hanımefendi’yi hayatta tutmak tek gayesi olur. Ona elinden geldiğince iyi bakar. Bir taraftan da gününü gün etmek ister. Hanımefendi gittikçe evden daha sonra da odasından çıkmaz olurken bakıcı torunlarıyla, akrabalarıyla tüm evi istila eder. Öyle ki zamanla herkes yazlık evden “Hasene Hanımların ora” diye bahsedecek hâle gelir (Atasü, 2010, s. 16). Toplumsal bellek, bir Alzheimer hastasının belleğinin tersine uzak geçmişi hızla unutturken yakın geçmişe bağlıdır. Evin dış görünüşüyle Hanımefendi’nin görünüşü ve hayatı üzerinden öyküde simgesel analogik bir ilişki kurulmaktadır, toplumsal bellekle hasta kişinin belleği arasındaki örüntüsel ilişki ise asimetriktir.

Son günlerinde Hanımefendi bilincini iyice kaybeder, hep oğlunu sayıklar, gerçek dünyadan tamamen kopmuştur. Hanımefendi sonunda kızının umut ettiği gibi hayata gözlerini yumduğunda kızı, annesini ya-

kın bir köydeki mezarlığa defnettirir, mezarına bir taş bile diktirmez. Yaşlılığın insanın hayatında nasıl en aciz, en çok sevgiye ve ihtiyaca muhtaç olduğu dönemlerden biri olduğu fikri öykünün omurgasını oluştururken toplumun ve aile fertlerinin yaşlıya bakışı yansıtılır, bir taraftan da yaşlılıkta önemli bellek kayıplarına sebep olan Alzheimer'ın insanı nasıl kendi kişiliğinden, hayatı boyunca taktığı ve üzerine yapışan personasından uzaklaştırdığı, bakıma ve ilgiye muhtaç hâle getirdiği seçilen örnek üzerinden eleştirel bir bakış açısıyla verilir. Alzheimer, Hanımefendi'yi kocakarıya dönüştüren hastalıktır. Ancak Hanımefendi'nin özellikle hayatının son dönemleri gözlemciler vasıtasıyla dışarıdan bir bakış açısıyla yansıtıldığı için psikolojisi, düşünceleri, belleğinin oyunları öyküde bir sır olarak kalır. Atasü'nün öyküsünde Hanımefendi'nin hastalığının etkisiyle bilincindeki sistemik ve algısal değişimin belleğinde neden olduğu tahribatın boyutları doğrudan aktarılmasa da özellikle sağlıklı olduğu sanılan dönemlerdeki ifadelerinden hastalığın çoktan başlamış olduğu anlaşılabilmektedir. Öykücü bu bilgileri doğrudan vermeyip konuşmalar arasına ipuçları şeklinde yerleştirerek okuyucunun hastalığa dair çıkarımları kendisinin yapmasını amaçlar. Atasü'nün öyküsü bir Alzheimer hastasının yaklaşık beş senelik bir zaman dilimi içerisinde nasıl hızla bilincini yitirip benliğinden uzaklaşarak ölüme mahkûm olduğunu anlatır.

Alzheimer öykülerinde hem yaşlının dünyada daralan zamanından hem de zamandaki gelgitlerinden birlikte bahsedilir. Yaşlı ve hasta öykü kişileri daralan zamanlarını an'ı yaşayarak değerlendirmektense belleklerindeki anıyı yaşayarak geçirmeyi tercih ederler. Anının an'a tercih edilmesi Alzheimer öykülerine zaman-bellek ilişkisi açısından farklı tematik açılımlar sağlar. Bellekteki anıların iç zamanının bu tür öykülerde bir kara delik gibi gerçek zamanı kendine doğru çekip yuttuğu görülür. Bu dış dünyanın algılarıyla şekillendirilen bilinç alanının simgesel ölüdür. An'ı yaşamamak ölmektir. Ölmek insanın mekânda zamanının olmamasıdır, ölmek geçmişte kalmaktır. İnsanlar hayatları boyunca kaç kez anılarını bırakıp an'ı yaşayabilmişlerdir, sağlıklı insanlar bu acı gerçeğin farkında bile değildirler, bu açıdan da esasında yaşlılardan çok farklı bir durumda oldukları söylenemez. Bilinç zaten hayat boyunca an'dan çok anı'ya odaklanır, sonunda da an ile anı arasındaki savaşı yani şimdi ile geçmiş arasındaki savaşı anı kazanır yani kurgu gerçeğe tercih edilir. Anı, insanın belleğinde şekillendirdiği, kurguladığı an'lardır. An'ın anıya dönüşümü için bellekte işlenmesi gerekir. İşleme süresi uzadıkça an'ın bellekteki kurgusal varyantlarının sayısı artar. Anı, an'dan yeniden yazıla yazıla sonunda an'ı tamamen yutar. Alzheimer, başta an'ı

sonra anı'yı hedef alan bir hastalıktır. Normal bir yaşlının bilincinden Alzheimerlı bir hastanın bilinci burada ayrılır. Hastalık ilerledikçe dış ile iç, anı ile an arasında bir fark kalmaz, ikisi de anlamsızlaşır, bilinç tarafından algılanamama, bellekte işlenememe hâli mekândaki bedeni anlamsız kılar. Hastalık tablosunun ağırlaşmasıyla sonunda hasta adeta bir tür bitkisel hayata girer.

Cemil Kavukçu'nun "Zamansızlık" (Kavukçu, 2017, s. 65-74) öyküsü, Alzheimer hastası yaşlı bir anneyle oğlunun zamansızlık çıkmazında kesişemeyen hayat hikâyelerinden bir kesiti sunar. Yaşlı kadın "mekânı ve zamanı yitirmişti[r]. Zamansızlık onun için değil ama yakın çevresi için acı verici[dir]" (Kavukçu, 2017, s. 70). Yaşlı kadın kendi evinde bakıcısı Şerife Hanım'la birlikte yaşamaktadır. Erhan, yaşlı kadının oğludur. Geleceğini önceden haber veren Erhan, kapının açılmasını beklerken bakıcının annesine nasıl baktığına dair aklına gelen düşünceleri kuruntu olarak değerlendirip hızla zihninden uzaklaştırarak kendisini rahatlatmaya çalışır. Kafa yormak istemediği gerçeğin kendi gerçeğini, hayatını ele geçirmesinden endişelenir. Ben merkezli yaşam tercihi karşılaşmak istemediği hakikatleri onun adına yaşamından, zihninden elerken zorunlu sorumlukların bir vazife şuuruyla yerine getirilmesi onun için pragmatik bir ruhi tatmin vesilesine dönüşür. Annesinin tüm sorumluluğunu üstüne yıkıp üç beş kuruşa çalıştırdığı Şerife Hanım'ın işten ayrılması ya da zam istemesi onu, annesine iyi bakılıp bakılmamasından daha fazla kaygılandırır. Adam Şerife Hanım'ın maaşını nasıl güçlükle ödediğini düşünerek kendisini rahatlatır.

Alzheimer öykülerinde yaşlılar çocukları tarafından genellikle maddi ve manevi bir yük gibi görülürler. Öyküler modern toplumun bu yöndeki genel bakış açısını ve tutumunu başarıyla yakalarlar. Hastalık sebebiyle yaşlının belleğinde baş gösteren sıkıntılar, genel algılamasında meydana gelen bozukluklar çocukların anne ya da babalarını bir yabancı gibi görmelerine sebep olmaktadır. Çocukluklarından hatırladıkları ebeveynle örtüşmeyen bu yabancı imge onları bir taraftan korkutur bir taraftan da yabancılaştırıcı imgelem çocukları için Alzheimerlı yaşlı ebeveyni tanımadıkları bir kişiye, uzak bir yaşlı tipine dönüştürerek onu hayatlarının dışına itmelerini kolaylaştırır. Nitekim öyküdeki Erhan, annesinin bu durumuna katlanamayıp ondan elinden geldiğince bahaneler uydurarak kaçır: "Annemin yaşamı pamuk ipliğine bağlıydı artık. Evet, hiçbir işim yoktu, gelecek gücü kendimde bulamadığım için ertelemiştim. Kaçmıştım. Kaçıyordum" (Kavukçu, 2017, s. 67). Yaşlı ve yabancı, yeni ve negatif imgenin ardından ebeveyn portresi hayal meyal seçilebilir ve gittikçe silikleşip bulanıklaşırken imge kesifleşir, ikonik-

leşir. Ebeveynin yerine ikame edilen yabancı imge, çocukların dışlayıcı ve yok sayıcı tutumlarını kendi vicdanlarına karşı aklamalarına, kendilerini haklı görmelerine yardımcı olur. Alzheimer öykülerinde yaşlı ebeveynle evladın ilişkisi aralarına yabancılaştırıcı bir etkiyle giren bu yabancı imge üzerinden şekillenir. İmgenin yabancılık kat sayısı arttıkça imgelem alanındaki ufkî hareketin hızı da artar. Bu hızlı gerileyici tipteki hareket hastanın bilincindeki gerileme ile uyumlu ve eş zamanlı olarak gerçekleşir.

Erhan, annesinin durumunu usulen bakıcıya sorduğunda ondan yüzleşmek istemediği başka bir gerçeği daha işitir: “Artık tuvalet sorununuz da var Erhan Bey, üstünü başını batırıyor, yıkatmak istemiyor. Kokuyor. Bir gece sabaha kadar o kokuda uyumaya çalıştım. Geçen gün pisliklerini bulaştırdığı hela terlikleriyle salona girdi, halının üzerinde dolaştı, inadına yapıyormuş gibi” (Kavukçu, 2017, s. 67). Bakıcının anlattıklarından yaşlı kadının hastalığın çok ileri bir devresine geçtiği anlaşılmaktadır. Giyinme, tuvalet, banyo benzeri kişisel bakım ve temizlikle ilişkili fonksiyonların, idrar ve gaita kontrolünün, yürüme gibi temel fonksiyonların bozulması Alzheimer’ın ilerleyen safhalarında ortaya çıkar (Selekler, 2010, s. 12). Aktaş, Atasü ve Kavukçu’nun öykülerinde yaşlı hastanın bilişsel fonksiyonlarındaki ileri derecede bozulma ve hastalığın ilerlemesi yaşlının kişisel bakım ve temizlik ihtiyacını tek başına karşılayamaması ve bu türdeki yardımlara karşı koyması üzerinden somutlaştırılarak anlatılır. Başta bakıcılar olmak üzere hasta yakınları ve hastanın çevresindekiler, hastayı düşünmektense bakımın zorluğundan ve külfetinden şikâyet ederler. Erhan’ın annesi alt bezi kullanmaya başlamak zorunda kalmıştır ancak Erhan bu durumun annesinin psikolojisini ve sağlığını nasıl etkileyeceğini değil alt bezine vereceği parayı düşünür. Yaşlı kadın Alzheimer hastalarının kullandığı sırta yapııştırılan bantlardan ve çok sayıda başka ilaç daha kullanmaktadır. Alzheimer ilaçlarının faydası olmadığı ve hastalığın çok hızlı bir şekilde ilerlediği anlaşılmaktadır.

Alzheimer öykülerinde yaşlı hastanın bellek seyahatleri, gözlemcileri de kendi belleklerinde bir seyahate davet eder. Bu yönüyle Alzheimer öyküleri, olay öyküleri olmaktan ziyade farklı kişilerin Alzheimer odağı etrafındaki bellek seyahatlerinin anlatıldığı durum öyküleri özelliği gösterir. An’ı tedavülden kaldıran an’ının güçlü çekimine kapılan diğer öykü kişileri de yaşlı hastaya benzer şekilde kendi belleklerinin girdabında an’dan uzaklaşarak kaybolurlar. An’da kalanlar sadece tipik vasıflarıyla bakıcılardır. Hasta yakınları özellikle hastanın geçmişteki hâlini anılarından bulup çıkarmaya çalışarak yeni yabancı imgenin, eski

anılarını karartmasının önüne geçmeyi umarlar. Eski ve yeni hâl arasındaki tezat yabancı, yaşlı ve hasta imgenin durağanlığıyla anılardaki hareketli tanıdık imge arasında bir savaş başlatır: “[İ]çeri baktığımda, çekmeli İskandinav divanın ucunda, her zamanki yerindeydi annem ve karşındaki duvara bakıyordu. Aslında hiçbir yere bakmıyordu. Evindeydi ama Şerife Hanım da, ben de onun şu an nerede olduğunu bilmiyorduk. [...] Kulakları çok az işitiyordu. Birçok şey gibi bunun da farkında değildi ve birçok şey gibi artık dış seslere ihtiyacı yoktu. [...] geleceğimi [...] Söyleseydi bile kısa süre sonra unutacaktı. Altı ay öncesine kadar geleceğimi öğrendiğinde yerinde duramıyor, ikide bir pencereye gidip dışarı bakıyor ve nerede kaldığımı soruyormuş” (Kavukçu, 2017, s. 68). Anne, oğlunu gördüğünde daldığı derinlerden yeniden an’a döner. Ancak oğlunu tanıyan kadın aynı evin içinde birlikte yaşadığı bakıcısını tanımaz.

Erhan, bakıcının izinli olduğu iki gün annesinin yanında kalmak üzere onun evindedir. Annesiyle tek başına kaldığında sürekli kaçtığı o yabancı imgeyle yeniden karşılaşır. Gözlerinde alışık olmadığı, onu korkutan bir boşluk vardır. Bu yabancı imgenin iç devinimi sürekli zaman ve mekân değiştirdiği için çok yüksektir ve imgenin durağanlığını iç ve dış arasındaki bu gerilim daha da tuhaf bir hâle sokar. Yaşlı kadın, tıpkı Aktaş’ın öyküsündeki Tural Bey gibi, gündüz düşleri görmektedir. Evinin salonunda bir koltukta oturup akordeon çalan adam sadece onun algısında gerçektir. Kadının hayalleri oğluyla arasına gerçeklik bağlamında bir Çin seddi gibi dikilir. Yaşlı kadın kendi iç âleminde, diğer Alzheimer öykülerinde olduğu gibi, anılarında hesap kesme telaşındadır. Onu an’a döndürmenin gittikçe ne kadar zorlaştığını oğlu ilk kez tam manasıyla kavrar.

Alzheimer öykülerinde hastalara dair ele alınan en büyük sorunlardan biri de iletişimsizliktir. Hastaların ne yaptığını, neler düşündüğünü, zihninden neler geçirdiğini, bulunduğu mekânı gerçeğinden nasıl farklı algıladığını, hangi zamanda yaşadığını, neler anlattığını bilmek mümkün değildir. Alzheimer hastaları adeta kimsenin anlamadığı başka bir lisanda konuşurlar. Bu durum hastanın çevresiyle iletişimde sorunlar yaşamasına sebep olur kimi zamansa konuşmada güçlük çekerler, konuşmaları bozulup anlaşılabilir bir hâl alır. Öyküde annesinin benzeri durumu Erhan tarafından şöyle ifade edilir: “Ormanda tek heceli bir sesle belli aralıklarda öten kuşu nasıl anlamıyorsa annemi de anlayamıyordum” (Kavukçu, 2017, s. 71). Annesinin söylediklerini, yaşadıklarını anlayamayan ve sadece dışarıdan gözlemlediği kadarıyla yorumlayan Erhan, annesinin yerini almakta olan yabancı imgeyi anlaşılmayan dilde konuşma vasfıyla daha da büyütür. Bir taraftan da

annesinin hayal dünyasındaki aktif yaşamı onun da hayale kaçışının nn açar.

Gece kapının çaldığını duyup kapıyı atığında Erhan karşısında, çocukluk çağından hayranı olduğu Yüzbaşı Tommiks'i görür. Yüzbaşı Tommiks yaşlanmıştır. Kurgunun dar dünyasından gerçek dünyayı merak ettikleri için arkadaşlarıyla birlikte kaçmışlar ve gerçek zamanın etki alanına girmişler böylece de ölümlü birer canlıya dönüşmüşlerdir. Tommiks, Erhan'a zamanı durdurmak, çizgi roman karelerindeki gibi anılarını sürekli ve değişmeyen bir an'da sabitlemek istediği için kızar, zamana bu denli odaklanmaması gerektiğini çünkü aslında zamanın olmadığını söyler. Erhan uyandığında kendisini annesinin gündüz düşlerini gördüğü kanepede, annesini ise başında beklerken bulur. Bilinçaltı Erhan'ın karşısına rüyasında en çok sevdiği çizgi roman kahramanının yaşlanmış hâlini çıkarıp onun zamanın geçişine ve yaşlanmasına aldırmaışını görerek annesinin yaşlanmasını kabullenmesini sağlamaya çalışır ya da kabullenmediğini iddia ettiği bu gerçeği ve annesinin hastalığını zaten çoktan kabullendiğini ve kendisini aldatmasının anlamsızlığını ona hatırlatmak ister. Annesinin yerine ikame ettiği yabancı imge bu işi daha da kolaylaştırmaktadır. Özellikle Kavukçu'nun Alzheimer öyküsünde hastalık odağının yerleştiği öykünün merkezinin zaman ve mekân üzerindeki dönüştürücü etkisi çok belirgin bir şekilde görülür. Hastalığın en ayrıntılı şekilde anlatıldığı, hastalığın bellek, bilinç, zaman, mekân, iletişim üzerine etkilerinin detaylı şekilde ele alındığı öykü, bu üç öykü arasında Kavukçu'nun "Zamansızlık" yksdr.

Modern toplumun yaklaşık yüzde onunu oluşturan yaşlı bireyler evlerinde gözlerden uzak yaşamaya mahkûm edilmekte, insan yüzüne hasret, yalnız hayatlarında dünyadaki kısıtlı vakitlerini genellikle televizyon karşısında geçirmek zorunda kalmaktadırlar. Alzheimer hastaları da diğer yaşlılardan farklı değillerdir. Cemal şakar'ın Alzheimer yks "Sonsuzluk ve Bir Gün" (şakar, 2017, s. 67-73) yaşlı insanların televizyona mahkûm hayatlarını tespate yönelik bir girişle başlar. Öykünün girişinde Alzheimer olduğu bilinmeyen ancak daha sonra anlaşılan yaşlı adam televizyondaki kadın programlarından sıkılıp evin içinde dolaşır ardından da mutfağa giderek sigara içer. Mutfak masasının üzerinde kızı tarafından ilaç içmesini unutmaması için yazılıp bırakılan notu görür. İlahi konumlu anlatıcı, yaşlı adamın alışkanlıklarının dışına çıkmak istemediğini özellikle vurgular. Alzheimer hastalarının alıştıkları rutin hayattaki en ufak değişiklik bir anda bilinçlerinin bulanıklaşmasına, kendilerini tanımadıkları, yabancı bir dünyada

hissetmelerine ve hayati hatalar yapabilmelerine sebep olabilmektedir. Bu yüzden bu hastaların günlük hayat rutinlerinin, alışkanlıklarının bozulmaması çok önemlidir.

Şakar'ın Alzheimer öyküsü, Alzheimer hastasını dışarıdan gözlemleyerek anlatan diğer üç öyküden farklı olarak doğrudan hastanın dünyasını onun bakış açısından, içten bir bakışla anlatmayı dener. Atasü ve Kavukçu'nun öykülerinde yaklaşım tamamıyla dışarıdan bir bakış açısına, gözlemci anlatıcı figür bakış açısına hapsedilmiştir. Diyaloglar bu öykülerde içten bakış açısının yerini alır. Hastalığın sebep olduğu iletişimsizlik yüzünden öykülerde diyaloglar adeta karşılıklı olmaktan uzaklaşarak birer monoloğa dönüşür. Atasü'nün öyküsünde hastalık ilerledikten sonra yaşlı kadının konuşması hiç duyulmaz, Kavukçu'nun öyküsündeyse yaşlı kadın her konuştuğunda bir hayalde yaşadığını belli edecek kopuk kopuk cümleler kurar, bu cümleler öyküde genel bir mantık silsilesi dahilinde tanzim edilemeyen cümleler olmalarıyla hastanın bilincindeki kopuklukları, hastalığın bilinç ve bellekte yaptığı tahribatın boyutlarını yansıtmaya yönelik bir işlevle yer alırlar. Dört öyküde de yaşlıların alışkanlıklarına ve anılarına bağlılığı özellikle vurgulanır. Şakar'ın öyküsünde bu görevi ilahi konumlu anlatıcı üstlenir.

Mutfakta sigarasını içen yaşlı adam masadaki notu okumaya dalınca elindeki sigarayı unuttur ancak parmaklarının yandığını hissedince bir anlık telaşla sigarayı yere atar. Sigara halının üzerine düşer tam eğilip alacağı esnada sigarayı alacağını unutup belleğinin sunduğu pitoresk manzaranın gerçekliğinin büyüüne kapılır. Bu manzarayı sadece görmez algısal olarak da hisseder. Sonra bir anda kafası karışır yatak odasına gidip gardırobu açıp kazakları dener. Kırmızı, sarı... rengarenk kazaklar küçücüktür. Boynuna bir şal sarıp aynanın önündeki makyaj malzemelerini görür. Oda, yaşlı adamın kızının odasıdır. Alzheimer hastası adam, muhtemelen gardıroptaki kazakları kafası karışınca kendi kazakları zannetmiştir. Boynundaki şal ona karısını hatırlatınca bu sefer anılar denizine yelken açar. Keyifli anılar aklına gelince gülümser, mutlu hisseder. Hastalığın sebep olduğu algısal bozukluk çeşitli zihni seslerin dış gerçeklikte işitilmiş intibayı uyandırmasına sebep olmaktadır. Aktaş, Kavukçu ve Şakar'ın Alzheimer öykülerinde bu gündüz düşleri, tematik türe özgü karakteristik ve tematik tür içinde tipik vasfiyla tekrarlanır. Aktaş, Kavukçu ve Atasü'nün öykülerinde geçmişe, anılara dönüş anılardaki güzel günleri hatırlama kadar geçmişle hesaplaşma özelliği de taşır oysa Şakar'ın öyküsünde anılar sadece geçmişin güzel günlerine dairdir.

Gerçek ile hayal gittikçe öyküde daha da karışır. Adamın zihnindeki kaotik hal bilinç akışını andıracak şekilde içten bir anlatımla öykü düzlemine aktarılarak gösterilir. Adam bir an'a bir anı'ya gidip gelmekte bu gelgitler esnasında zaman ve mekân içindeki gerçekliğini kaybetmektedir. Eskiden kitap okumayı çok seven ve alışkanlıklarından kolay kolay vazgeçmeyen adam televizyonla verdiği mücadeleye yenik düşünce kitap okumaya karar verir ancak okuduğu her bir cümle zihnindeki bir kara delikte kaybolmaktadır. Kısa süreli hafızası oldukça gerilemiştir. Kitap okuduğunu da sonunda unuttur ve tekrar geçmişin güzel anılarına dalar. Evin içinde bir yanık kokusu vardır ancak adam bu kokuyu algılayamaz. Evin içine yayılan dumanlar sanki adamın zihninden mekâna yayılmaktadır. Çaresizce sehpanın üzerinde gördüğü notlara döner. Bu notlarda yapması ve yapmaması gerekenler sıralanmıştır. Notlardan adamın normalde gündüzleri yanında diğer Alzheimer öykülerinde olduğu gibi bir bakıcı olduğu anlaşılır. Bakıcı sadece bir gün gelemeyecektir ve kızı da işe gitmek için babasını evde yalnız bırakmak zorunda kalmıştır. Adamın mutfakta yere düşürdüğü sönmemiş sigara evde bir yangın başlatmış, yaşlı adam evi kaplayan dumanları, yanık kokusunu ise fark etmemiştir. Yanık kokusu onu sadece geçmiş günlere ve anılara götürür fakat gerçekliğe çekmeye yetmez. Yangın sonunda gittikçe büyür ancak düşmesine ve dışarı çıkmasına engel olmak için evdeki tüm camlar ve kapılar, dışı kapı dahil kapalı ya da kilitlidir. Alzheimer hastası adam kendi güvenliği için kilitlenen kapıları açamaz ve yangından kaçamamaya alevlere teslim olur. Evde tek başına geçirdiği tek bir gün onun sonunu getirir. Öykünün şiirsel anlatımı durumun vahametini başarılı bir şekilde sergiler.

Sonuç olarak; çalışmada seçilen aynı tema etrafında kurgulanan dört öykünün incelenmesi neticesinde Türk öykücülüğünde yeni bir tema etrafında kurgulanan bu öykülerin yeni bir tematik türün özelliklerini taşıdığı, kendilerine has motiflerinin, anlatım yöntemlerinin, kurgu tekniklerinin bulunduğu tespit edilmiş ve bu yeni tematik tür Alzheimer öyküsü şeklinde tanımlanmıştır. Alzheimer öykülerinde hastaların gerçek hayatlarında yaşadığı sorunların gerçeklikle uyumlu şekilde öykülere aktarıldığı görülmüştür. Alzheimer hastalarının mekân algılarındaki bozukluğa bağlı olarak yaşadıkları yön ve yol bulmadaki güçlükler, zamanı ve mekânı karıştırmaları, para hesabı yapmakta zorlanmaları, eşyalarını kaybetmeleri, kitap okuyamamaları, verdikleri sözleri hatırlayamamaları, aile fertlerini ya da birlikte yaşadıkları kişileri tanıyamamaları, yakın bellekleriyle ilgili sorunlar yaşamaları, kişisel bakım ve temizlik ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayamamaları, depres-

yonu meyilli ruh halleri, kullandıkları ilaçlar, yapışkan ilaçlı bantlar gibi hastalıkla ilgili unsurların hemen hepsi öykülerde aktarılmaktadır. Bu başlıklardan bazen hepsinin bazen bir kısmının Alzheimer öykülerinde bir arada aktarılması tematik türün tipikleşmekte olan bir vasfı olarak belirirken tematik türün gelişim alanını da sınırlandırmaktadır.

Alzheimer öykülerinde bellekle ilgili yaşanan sorunlardan mutlaka bahsedilmekte, hastanın belleğindeki anıların onun an'ını nasıl ele geçirdiği değişmez bir şekilde anlatılmaktadır. Alzheimer öykülerinde cinsiyet dağılımı seçilen örneklerde eşittir ancak kadınların gerçek hayatta daha fazla Alzheimer'a yakalandığı bilinmektedir. Kadınlar ve erkekler arasında geçmişe dönüş şekilleri arasında öykülerde bir fark görülmemektedir. Bu türdeki öykülerde yaşlı kişiler bir bakıcı nezaretinde tek başlarına yaşarlar. Öykülerde yaşlı hastanın kaybolan gerçeklik algısına tezat teşkil edecek şekilde öyküye mutlaka gerçekliğin temsilcisi figür olarak tipik vasıflarıyla bir bakıcı yerleştirilmektedir. Öykülere yine tipik bir şekilde hastaları gerçekliğe döndüren çeşitli eşyalar yerleştirilir. Hatırlatıcı notlar ve ayna belleğinde kaybolan yaşlıyı gerçeklik düzlemine çeker.

Alzheimer hastalarının geçmişte yaşamaya başladıklarında sadece geçmişteki güzel anılara gitmeyip anılarını yeniden yazmaya çalıştıkları, anılarıyla bir tür geçmiş muhasebesi yaptıkları, bazı hesaplaşmalar içine girdikleri görülür. Esas olan geçmiş defterini son rötüşlerle arzu edilen şekilde kurgulayıp tamamlayarak okunmaya hazır hâle getirmektir. An ve anı arasındaki gidiş gelişler öykülerde zamansal ve mekânsal bir burgaç etkisi yaratarak öykünün diğer kişilerinin de tıpkı Alzheimer hastalarının gündüz düşleri gibi düşler görmelerine ya da hayallere, anılarına sığınmalarına sebep olmaktadır. Bu öykülerde anılar her zaman an'a tercih edilir. Görsel anılar ya da gündüz düşleri bir tür gerçeklik olarak yaşlı kişinin algısında koku ve seslerle birlikte gerçekten daha gerçek algılanarak gerçeğin yerine geçerler ve bir simulakra dönüşürler. Öyküler bu simulakrın gerçekliği kuşatmasının, gerçekliğin yerini almasının öyküsü olarak da okunmaya müsaitlerdir. Konunun kapsamı sebebiyle bellek, zaman, bilinç, mekân, algı, beden, zihin, yaşam, ölüm, iletişim kavramları bu tür öykülerde tartışmaya açılmaktadır. Bu güçlü kavramsal depo tematik türün farklı açılımlarla gelişimine müsait bir zemin oluşturmaktadır.

Alzheimer öykülerinde yaşlıların toplum tarafından genellikle tipik vasıflarıyla görülmesi ve toplumdan dışlanması sorununa dikkat çekilmektedir. Yaşlı hastanın yakınlarının yaşlıyı kendilerinden uzaklaştır-

mak için ürettikleri yabancı imge yaşı kışinin yerini alarak bu türdeki öykülere asıl kimliğini kazandırmakta ve öyküleri birer kimlik sorunsalı etrafında ayrıca birleştirmektedir. Alzheimer ykleri bu açıdan birer yabancılaşma öyküsüdür.

Genel olarak bakılacak olursa seçilen örneklerden yola çıkarak Türk ykclğnn yakaladığı en yeni ve güncel temalardan biri olan Alzheimer'ı başarıyla öykü düzlemine taşıdığı görülmektedir. Bir tematik tür olarak Alzheimer yklerinin temel motifleri, belkemiği unsurları hatta tipikleşen kurgulama ve anlatım yöntemleri dahi belirlenmiş ve tematik tre özgü şekilde geliştirilmiştir. Toplum nüfusunun hızla yaşlanmakta olduğu ve her geçen yıl daha fazla sayıda kışinin bu hastalığın pençesine düştüğü göz önünde bulundurulursa Türk ykclğnde bir tematik tür olarak Alzheimer yklerinin daha uzun seneler farklı örnekleriyle karşılaşmanın mümkün olacağı ve türün gelişimini sürdüreceği tespitini yapmak hatalı olmaz.

KAYNAKÇA

- Aktaş, C. (2015). *Duvarsız Odalar, 2. Baskı*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Atasü, E. (2010). *Hayatın En Mutlu An'ı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Beauvoir, S. d. (1970). *Yaşlılık: İlk Çağ*. (O. Canberk , & E. Canberk, Çev.) Milliyet Yayın LTD. ŞTİ. Yayınları.
- Budak, S. (2009). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Ertop, K. (1995, Temmuz). Türk Edebiyatında Yaşlı Tipleri. *Varlık*(1054), 37-43.
- Foucault, M. (2011). *Özne ve İktidar, 3. Basım*. (I. Ergüden , & O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gürpınar, H. R. (1972). Nergis Hanımla Fehmi Bey. H. R. Gürpınar içinde, *Meyhanede Kadınlar, 2. Bs.* (s. 44-50). İstanbul: Atlas Kitabevi.
- Huyugüzel, Ö. F. (2018). *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kavukçu, C. (2017). *O Vakit Son Mimoza, 2. Basım*. İstanbul: Can Yayınları.
- Schacter, D. L. (2010). *Belleğin İzinde: Beyin, Zihin ve GEÇMİŞ*. (E. Özgül, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Selekler, K. (2010). Alois Alzheimer ve Alzheimer Hastalığı. *Turkish Journal of Geriatrics*(13 (Özel Sayı 3)), 9-14.
- Şakar, C. (2017). *Kara, 2. Baskı*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020). *Yaşlı Nüfusun Demografik Değişimi (2020)*. 12 2020 tarihinde T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetler Genel Müdürlüğü: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/45354/yasli-nufus-demografik-degisimi-2020.pdf> adresinden alındı

Bölüm 3

SÖZCÜKSEL TİPOLOJİ AÇISINDAN DİL DİZGESİNDE ADLANDIRMA MODELLERİ: RUSÇADA SU

Olena KOZAN¹

¹ Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Rektörlük, <https://orcid.org/0000-0002-7956-4567>

1. Giriş

Su, insanın varoluşu için en önemli unsurlardan biridir. Suyun önemi farklı kültürlerin gelenek ve göreneklerinde yansıtılmaktadır. Farklı din sistemlerinde su ile temasın, insanın hem vücudunu hem ruhunu arındırdığına inanılmaktadır. Dünya'nın yaratılışı ile ilgili farklı kültürlere ait yazılı kaynaklarda dünyanın sudan yaratıldığına ya da şekillendiğine dair bilgiler bulunabilir (Hançerlioğlu, 2013). Sözlü kültürün önemli unsurlarından biri olan masallarda su, ölüm ile yaşam arasında bir sınır olarak düşünülmektedir. Ayrıca Rus masallarında sıkça işlenen motiflerden biri, kahramanın ölmesi (öldürülmesi) ve onu bulan arkadaşı tarafından önce “мертвая вода” (öldüren su, ölü su), sonra “живая вода” (canlandıran su, can veren su) ile serpilmesi sonucunda canlandırılmasıdır (Афанасьев, 1957). Suyun insan hayatındaki rolü deyimler, benzetmeler, atasözlerinde gösterilmektedir. Kültür aynası işlevini gören bu yapılarda su, bir taraftan yaşam kaynağı olarak değerlendirilirken diğer taraftan insan yaşamı için tehlike oluşturan unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum çağdaş Rusçada “Чистая вода для хвори беда” (temiz su hastalığı yok eder)¹, “Покуда есть хлеб да вода, всё не беда” (su ve ekmek varken hiç bir şey sorun olmaz), “Вода пришла, и беда пришла” (su geldi facia geldi), “Где много воды, тут всегда жди беды” (su çok oldu mu faciayı bekle) gibi atasözlerinde yansıtılmıştır. Su imgesinin farklı olguların ya da olayların adlandırılmasında kullanıldığı görülebilir. Dil dizgesinde bu adlandırmalar deyimlerde ya da sözlükselleşmiş yapılarda² karşımıza çıkmaktadır. Örnek olarak Rusçadaki “как в воду кануть” (sözcüğü sözcüğüne: suya düşmek gibi (kaybolmak, bir şeyin ya da birinin izinin olmaması durumu)), “как в воду глядеть” (sözcüğü sözcüğüne: suya bakmak gibi/bakarcasına (tahmin etmek, bir şeyin olacağını öngörmek)), “седьмая вода на киселе” (sözcüğü sözcüğüne: kisel³ üstünde yedinci su (uzak akrabalık için söylenen söz))⁴, “вилами на воде писано” (sözcüğü sözcüğüne: suyun üstünde dirgenle yazılmış (belirsizlik, emin olmama durumunda söylenen söz)) yapıları gösterilebilir. Su imgesinin kullanıldığı gerek atasözleri gerekse sözlükselleşmiş yapılar yakın geçmişte dilbilimcilerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Rusçanın yanı sıra diğer Slav dillerindeki su imgesinin deyimleşmesi ve sözlükselleşmesini ele alan en kapsamlı çalışmalardan biri 2013 yılında yayımlanan “Вода в славянской фразеологии и

¹ Parantez içinde Rusça atasözlerin genel anlamı verilmiştir.

² Sözlükselleşme (Rusçası “лексикализация”) kavramı için bkz. (Kozan, 2020).

³ Kisel (Rusçası “кисель”), tahılların unu ya da nişasta ve kurutulmuş meyve, taze sıkılmış meyve suyu ile pişirilen yemek ya da tatlı.

⁴ Çağdaş Türkiye Türkçesinde de bu durumda benzer bir imge kullanılmaktadır (“suyunun suyu”).

паремиологии” (Slav Dillerindeki Deyimler ve Atasözlerinde “Su”) adlı araştırma kitabıdır (Мокиенко, 2013). Rusya’da yapılan dil araştırmalarında su imgesinin bulunduğu atasözleri ve deyimler, yapısı ve anlamsal alanları açısından ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır (Балонкина, 2017), (Богатырева, 2009), (Красильникова, 2017), (Попкова, 2017), (Хайруллина, 2011). Su imgesinin bulunduğu atasözlerine ve deyimlere karşı yoğun ilgi olmasına rağmen su olgusunun ve su ile ilgili eylemlerin veya durumların dil dizgesinde adlandırmalarının araştırılmadığı anlaşılmaktadır⁵. Gerçeklikteki bir olgunun ya da olayın dil dizgesindeki adlandırmalarının araştırılması gerek dilbilimsel tipoloji gerekse yabancı dil eğitimi açısından son derece önemlidir. Gerçeklikteki olgu dil dizgesinde hangi belirtilere göre adlandırıldığı, olgunun bulunduğu olayın nasıl biçimlendirildiği ve dil dizgesinde ne tür paradigmaları oluşturabildiği gibi sorulara odaklanan ve onomasyoloji çerçevesinde şekillenen adlandırmaların çözümlemesi, farklı dillerdeki bilişsel model olarak düşünülebilen çerçeveler ile ilgili yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Bunun yanı sıra öğrencilerin ana dili ile öğrenilen dil dizgelerindeki olgu adlandırmalarının karşılaştırmalı olarak çözümlemesi, öğrencilerin hem kendi diline hem de öğrenilen dile yönelik “semantik farkındalığı”nın gelişmesini sağladığı için yabancı dil ve çeviri öğretimi alanında da yeni ufuklar açmasına imkan tanımaktadır. Gerek Rusya’da gerekse Türkiye’de yürütülen Rus dili araştırmalarında gerçeklikteki olguların çağdaş Rus dilinde adlandırmalarının çözümlemesinin bulunmaması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmanın, “su” olgusunun çağdaş Rus dilinde adlandırma modellerinin çözümlemesi örneği ile farklı dillerle çalışan araştırmacıların adlandırmaların çözümlemesine yönelik ilgisini çekeceği ve gerek sözcüksel tipoloji gerekse yabancı dil öğretimi açısından son derece önemli olan karşıtsal çözümlemeleri tetikleyeceği umulmaktadır.

2. Yöntem ve Materyal

Bu çalışmanın temelinde onomasyoloji⁶ çerçevesinde gelişen ve “anlamdan biçime betimleme” olarak nitelenen bir yaklaşım bulunmaktadır. Rus dilbiliminde bu yaklaşımın farklı ekollerin çalışmalarında uygulandığı görülebilir (Бондарко, 1984), (Золотова, 1973), (Мельчук, 1984). Rus dilbiliminde “adlandırma kuramı”⁷ olarak da bilinen bu yaklaşımın çıkış noktası gerçeklikteki nesnelerin ve olguların dil dizgesindeki biçimlendirilme süreci ve bu sürecin sonucunda şekillenen adlandırmaların dil dizgesinde oluşturduğu anlamsal

⁵ Konu ile ilgili çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Dilbilimsel tipoloji çerçevesinde yapılan araştırmalardan biri (Майсак, 2007).

⁶ Onomasyoloji ile ilgili ayrıntılar için bkz. (Kozan, 2020).

⁷ Rusçası: теория номинации

katmanlardır. Bu bağlamda olgunun dil dizgesinde biçimlendirildiği birincil ve ikincil adlandırmalara odaklanılmaktadır. Birincil adlandırmaların şekillenme sürecinin kapsamlı olarak betimlenmesi mümkün olmasa da günümüze kadar ulaşan yazılı kaynaklara ve karşılaştırmalı dilbilim çerçevesinde art zamanlı olarak yapılan araştırmaların sonuçlarına dayanılarak bir olgunun ilgili dil dizgesinde hangi belirtilere göre adlandırıldığına dair ipucu alınabilmektedir. Bu bağlamda art zamanlı inceleme ve inceleme sürecinde başvuru etimoloji sözlükleri ve karşılaştırmalı dilbilgisi çalışmaları önem kazanmaktadır. İkincil adlandırmaların incelenmesi birincil adlandırmaların dil dizgesinde oluşturduğu paradigmaların belirlenmesini ve çözülmesini öngörmektedir. İkincil adlandırmaların çağdaş dil dizgesi açısından betimlenmesi derlemden alınan bilgilere göre yapılabilmektedir. Birincil adlandırmalardan türetilen ikincil adlandırmaların türlerinin belirlenmesi, sınıflandırılması ve betimlenmesi öngörülmektedir. Anlamdan biçime doğru çözümleme çerçevesinde gerçeklikteki bir olgunun dil dizgesinde adlandırmalarının yanı sıra ilgili olgunun yer aldığı olayların adlandırmalarının çözülmesi de amaçlanmaktadır. Bir olgunun oluşturduğu olay paradigmasının çözülmesi bir dil dizgesindeki bilişsel modellere dair bilgi sunabilmektedir.

Bu çalışmada su olgusunun ve bu olgunun yer aldığı olayların çağdaş Rus dili dizgesinde adlandırmalarının çözümlemesi yapılmıştır. Su olgusunun Rusçadaki birincil adlandırmalarının temelinde bulunan belirtilerin tespiti için Rus Dili etimoloji sözlükleri (Преображенский, 1910-1914), (Фасмер, 1986), Eski Rusça Sözlüğü (Срезневский, 1893), Hint-Avrupa dilleri için hazırlanan “Etimoloji” veri tabanı⁸ kullanılmıştır. Su olgusunun adlandırıldığı kökbiçim aracılığıyla türetilen biçimler ele alınmış ve betimlenmiştir. Türevlerin belirlenmesi sırasında Rus Dili Derlemi’ne ve “Sözcük Yapımı Sözlüğü”ne⁹ (Тихонов, 2014) başvurulmuştur.

Adlandırma kuramının doğrultusunda olay kategorisi başlıca bilişsel kategorilerden biri olarak kabul edildiği için (Кубрякова, 2012) bu çalışmanın kapsamında su olgusunun bulunduğu temel olayların dil dizgesindeki adlandırmaları ele alınmış ve betimlenmiştir. Bu çalışmada gerçeklikteki olay kategorisinin dil dizgesinde eylem veya durum gibi semantik kategorilerle ilişkilendirilebildiği fikri (Апресян, 1995) kabul edilmiş ve su olgusunun ilişkilendirildiği olaylar eylem kategorisi üzerinden ele alınmıştır. Su olgusu ile ilgili olay paradigmalarının

⁸ Douglas Harper’in “Etimoloji” veri tabanı kullanılmıştır. Erişim: <https://www.etymonline.com>.

⁹ Rusçası: словообразовательный словарь

sınıflandırılmasında işlevsel dilbilim (Золотова, 1973), (Мустайоки, 2006) çerçevesinde geliştirilen “kılıcı”, “tarafsız”, “etkilenen”, “nesne”, “durum” gibi kategoriler¹⁰ kullanılmıştır. Bu çalışmanın kapsamı su olgusunun “tarafsız”, “kılıcı”, “mekân”, “nesne” gibi rolünde olduğu olaylar ile sınırlandırılmıştır¹¹. Olay paradigmalarının betimlenmesi için Melçuk tarafından geliştirilen “sözcüksel işlev”¹² kavramı ve sözcüksel işlevlerin sınıflandırılması yol gösterici olmuştur (Мельчук, 1984).

Su olgusu ile ilgili olayların birincil adlandırmaları ve bu adlandırmaların temelindeki kökbiçim aracılığıyla gelişen türevler ele alınmış ve betimlenmiştir. Bunun yanı sıra olayların biçimlendirildiği birincil adlandırmaların ikincil adlandırmalara dönüşmesi ya da sözlükselleşme gibi süreçler de belirlenmiş ve çözümlenmiştir.

“Tartışmalar” bölümünde çalışma kapsamında elde edilen bulgular sözcüksel tipoloji açısından Türkçe-Rusça dil çiftine yönelik tartışılmıştır. Bulguların uygulamalı dilbilim alanı olan yabancı dil (ve çeviri) öğretimi açısından önemi ileri sürülmüştür.

3. Bulgular

3.1. Su olgusunun Rus dilinde adlandırılması

Su olgusunun çağdaş Rusçada adlandırmalarının, diğer Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi birkaç kökbiçimler aracılığıyla geliştiği tespit edilmiştir. Karşılaştırmalı dilbilim çerçevesinde yapılan araştırmalar ve çağdaş Hint-Avrupa dillerinin verileri, “su” ile ilgili kökbiçimler arasında *ak^{w/p}, *w^{ed}, *w^{lei}, *pleu gibi köklerin bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca *ak^{w/p} kökbiçimi “acqua” (İtalyanca), “agua” (İspanyolca), “água” (Portekizce), “eau” (Fransızca) gibi türevlerde; *w^{ed} kökbiçimi “Wasser” (Almanca), “water” (İngilizce), “vand” (Danca), “üdens” (Letonca), “vanduo” (Litvanca), “вода” (Rusça); *w^{lei} kökbiçimi, ses nöbetleşmesinin dikkate alındığında “liquide” (İngilizce), “лить” (Rusça); *pleu kökbiçiminin ise “fluidus” (Latince), “flow” (İngilizce), “pleurer” (Fransızca), “плыть” (Rusça) gibi türevlerde görülebilir. Gerçeklikteki aynı olgunun farklı sesbirimleriyle ilişkilendirilmesi Hint-Avrupa dillerinde sıkça karşılaşılan bir olgudur¹³. Bu durumun bir

¹⁰ İşlevsel dilbilim çerçevesinde kullanılan kategoriler ve yapılan betimleme ile ilgili bkz. (Kozan, Yabancı Dil/Çeviri Eğitiminde İşlevsel Söz Dizimi Kuramı: Türkçe-Rusça Dil Çifti Örneği, 2016).

¹¹ İnsanın duygusal, bilişsel durumları ile ilgili adlandırmalar bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

¹² Rusçası: лексическая функция

¹³ Çağdaş Rusçadaki örnekler için bkz. (Kozan, Bilişsel Dilbilim ve Yabancı Dil Öğretimi. Ya da... Kara Hindiba ile Yastık Arasında Ortak Bir Şey Var Mı?, 2018).

toplumda şekillenen dünya görüşünün dile yansması ile açıklanabildiği düşünülmektedir (Елизаренкова, 1999). Farklı kökbiçim aracılığıyla gelişen su olgusunun adlandırmalarının temelinde proto Hint-Avrupa kültüründeki su kültürünün bulunduğu ileri sürülmektedir (Елизаренкова, 1999), (Kökdemir, 2018). Ayrıca Hint-Avrupa dil ailesi ile ilgili veri tabanı niteliğindeki en eski yazılı kaynaklardan biri olan “Rigveda”, Sanskritçedeki su adlandırmalarının çeşitliliğini göstermektedir. Sanskritçede suyun, ruhu olan kutsal su (“ap^{ah}”), doğadaki su (“udāⁿ”), dünyadaki somut su (“udaka”), ruhu olmayan su, günlük yaşamdaki su (“vār”), yaratılış zamanındaki sınırsız su (“salila”) olarak adlandırıldığı görülebilir (Елизаренкова, 1999). Su ile ilgili farklı inanışların çağdaş Hint-Avrupa dillerindeki su adlandırmalarını şekillendirdiği tahmin edilebilir. Çağdaş Hint-Avrupa dillerindeki adlandırmaların şekillendiği kökbiçimler arasında anlamsal dağılımın gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Çağdaş Rusçada su ile ilişkilendirilen ve ortak proto Hint-Avrupa dilinden gelen *ak^{w/p}, *w^{ed}, *w^{lei}, *pleu ve *nr kökbiçimlerinden *w^{ed} ve *ak^{w/p} köklerinin su olgusunun adlandırılmasında, diğer köklerin ise su ile ilgili olayların adlandırılmasında kullanıldığı tespit edilmiştir.

Ruşçanın tarihsel gelişim sürecinde su olgusunun adlandırılmasında *w^{ed} kökbiçiminin aktif hale geldiği anlaşılmaktadır. Çağdaş Rusçadaki “su” anlamına gelen birim *вода* biçimindedir. *ak^{w/p} kökbiçiminin Rus dili dizgesinde daha etkisiz bir hale geldiği ve birleşik sözcüklerin türetiminde kullanıldığı görülebilir. Ayrıca Rusçada “аква-” biçimindeki kökün en çok su ile ilgili olan nesnelerin ve olguların adlandırılmasında (*аквамарин, аква-аэробика, аква-фитнес, аква-парк*) ya da piyasaya sunulan ürünlerin adlandırılmasında (*Бон-Аква, Аква-Минерале* (su markaları), *Аква-Матик* (dalış elbisesi) kullanıldığı belirlenmiştir¹⁴.

Ruşçada aktif olan *w^{ed} kökbiçiminin aracılığıyla gelişen *вода* biriminin dilbilgisel cinsiyetinin dişil olduğunu söylemek gerekir. Rusçada bu durumun Sanskritçedeki dişil olarak yapılandırılan “ap^{ah}” kökbiçimine bağlı olarak gelişen türevlerle örtüştüğü anlaşılmaktadır. Bu durumun da toplumun dünya görüşünün dile yansması ile açıklanabildiği düşünülmektedir. Ayrıca gerçeklikteki hayatın başlamasıyla ilişkilendirilen dişilik kavramının dil dizgesine yansması söz konusudur (Елизаренкова, 1999).

Ruşçada *вода* biriminin yanı sıra aynı kökbiçim aracılığıyla gelişen *водица* ve *водичка* birimleri kullanılmaktadır. Ancak bu birimlerin olgu

¹⁴ Bu ve aşağıdaki tespitler Rus Dili Derlemi’ndeki veriler doğrultusunda yapılmıştır.

Erişim:

https://processing.ruscorpora.ru/search.xml?lang=ru&sort=i_grtagging&startyear=1800&text=lexform&req=%D0%B0%D0%BA%D0%B2%D0%B0&api=1.0&mode=main&env=alpha&nodia=1&endyear=2019&p=0

adlandırma işlevinin yanı sıra konuşmacının olguya yönelik öznel tutumunu yansıttığını vurgulamak gerekir. Rusçada konuşmacının öznel tutumunun yansıtılması analitik yolun (başka bir deyişle farklı dilsel birimlerin bir araya gelmesi ile niteleme işlevli yapı) yanı sıra sentetik (öznel tutumun tek bir dilsel birimin içindeki biçimbirimlerle yansıtılması) bir biçimle mümkün olmaktadır. Bu bağlamda konuşmacının öznel tutumunun olumlu ya da olumsuz olarak sınıflandırılması geçerli olup yukarıdaki birimlerin konuşmacının suya yönelik olumlu ya da olumsuz tutumunu yansıtabildiği anlaşılmaktadır. Böylelikle bu birimlerdeki öznellik değeri bağlama göre değişebildiği için birimlerin kodladığı anlamın başka bir dilde yapılandırılması için bağlamın dikkate alınması gerektiğini vurgulamak gerekir. Aşağıdaki örnekler birimlerin anlamsal devingenliğini yansıtmaktadır:

*А в графинах у них булькала мутная **водица**, в которой плавал ломтик лимона, давно выжатый*¹⁵ (Cam sürahilerindeki bulanık suyun yüzeyinde hava kabarcıkları oluştu, suyun içinde önceden sıkılmış limon dilimi yüzüyordu)¹⁶.

*Вылечился! Видно, **водица** помогла, **водица**!* (İyileşti! Demek ki suyun yardımıyla, can veren su!)

*^wed^h kökbiçiminin su olgusunun adlandırılmasının yanı sıra su ile ilişkilendirilen diğer olguların adlandırılmasında aktif olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca *водник* (su ulaşımı alanında çalışan biri), *подводник* (denizaltında görev yapan asker) gibi meslek adlandırmaları; *водяной* (Slav mitolojisinde su ruhu) gibi hayal ürünü varlığının adı; *водянка* (ödem) gibi rahatsızlıkların adlandırmaları; *заводь* (durgun su), *наводок* (ilkbahar döneminde nehirlerin taşması) gibi doğadaki olguların adlandırmaları söz konusudur¹⁷.

*^wed^h kökbiçimine bağlı olarak ses nöbetleşmesi yoluyla gelişen ancak çağdaş Rusçada sözlükselleşmiş biçimler olarak değerlendirilebilen

¹⁵ Bu ve aşağıdaki örnekler Rus Dili Derlemi'nden alınmıştır. Erişim: https://processing.ruscorpora.ru/search.xml?env=alpha&api=1.0&mycorp=&mysent=&mysize=&mysentsize=&dpp=&spp=&spd=&mydocsize=&mode=main&lang=ru&sort=i_grtagging&nodia=1&text=lexform&req=%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%86%D0%B0

¹⁶ Parantez içinde bağlama göre Türkçe işlevsel karşılıklardan biri verilmektedir.

¹⁷ Burada özellikle tek *^wed^h kökbiçimi aracılığıyla gelişmiş biçimler verilmiştir. Bu biçimlerin yanı sıra iki kökün birleşmesi yoluyla türetilen adlandırmaların sayısı da oldukça fazladır. Örneğin *водолаз* (sözcüğü sözcüğüne: su-tırman; dalgıç), *водонад* (sözcüğü sözcüğüne: su-düş; şelale), *водомер* (sözcüğü sözcüğüne: su- ölç; su sayacı), *водопровод* (sözcüğü sözcüğüne: su-taşıt/sürdür; su tesisatı) vb. Bu adlandırmalar analitik bir şekilde türetildiği için bu çalışmanın kapsamının dışında tutulmuştur.

birimlerin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca *ведро* (kova) ve *выдра* (su samuru) gibi nesne/varlık adlandırmaları söz konusudur.

Rusçada olgunun yanı sıra nitelik ve eylem kategorilerinin *^wed^h kökbiçiminin aracılığıyla biçimlendirildiği belirlenmiştir. Nitelik kategorisi *водный*, *водяной*, *водянистый* birimleri ile biçimlendirilmektedir. Rusçada sıfat kategorisi olarak şekillenen bu birimler arasında anlamsal alanlarının dağılımının gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ayrıca *водный* biriminin anlamsal alanı “su ile ilgili, suya özgü, su aracılığıyla yapılan” olarak nitelenebilir (*водный спорт* (su sporu), *водное растение* (su bitkisi), *водные пути* (su yolları, su ulaşımı). Çağdaş Rusçada *водяной* biriminin anlamsal alanının somutlaşmasının gerçekleştiği söylenebilir. Sözlüklerde bu birimin sıfat kategorisi olarak kullanıldığı örneklerin olmasına rağmen adlaşmış sıfat olarak da “Slav mitolojisinde suda yaşayan, su kaynaklarını koruyan ve hükmeden varlık” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır¹⁸. *Водяной* biriminin anlamsal alanının *водный* biriminin alanıyla kısmen örtüştüğü ancak dil dizgesi tarafından sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin suda yaşayan bitkiler/canlılar için *водяной* birimi kullanılırken günümüzde *водный* biriminin aktif hale geldiği görülebilir¹⁹. Bunun yanı sıra *водяной* biriminin *водяные знаки* (suyolu, filigran) eşdizimlisini oluşturduğunu söylemek gerekir. Bu eşdizimli durumunda *водный* biriminin kullanımı dil dizgesi tarafından engellenmektedir.

Водянистый birimi ise bir nesnenin iç ya da dış özellikleri ile ilişkilendirilip “içinde fazla su olan, sıvı, suya benzer” anlamında kullanılmaktadır (*водянистый снег* (ıslak kar), *водянистая картошка* (su oranı fazla olan/nemlenmiş patates), *водянистые глаза* (belli bir rengi olmayan/renksiz göz)). Bu birimin anlamsal bileşenleri arasında öznel değerlendirmelere yakın benzetme unsurunun olduğu söylenebilir. Birimin bu unsuru içermesinin, birimin kullanımını etkilediğini ve nitelik aktaran diğer iki birime göre sınırlandırdığını vurgulamak gerekir.

*^wed^h kökbiçiminin eylem kategorisinin biçimlendirilmesinde kullanıldığı görülebilir. Ayrıca çağdaş Rusçada şu biçimler tespit

¹⁸ Rus Derlemi’nde de bu birimin çoğu zaman mitolojik varlığın adı olarak kullanıldığı görülebilir.

¹⁹ Rus Derlemi’nin verilerine göre *водяной* yerine *водный* biriminin kullanımının yaygınlaştığı görülebilir. Erişim: https://processing.ruscorpora.ru/search.xml?env=alpha&api=1.0&mycorp=&mysent=&mysize=&mysentsize=&dpp=&spp=&spd=&mydocsize=&mode=main&lang=ru&sort=i_g rtagging&nodia=1&text=lexform&req=%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D0%B5+%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F

edilmiştir: *заводнить-наводнить-обводнить-приводнить-приводниться* (Тихонов, 2014). Bu biçimlerin ön ekli türevler olduğu ve Rus dil dizgesindeki uzamsal adlandırma modeline göre geliştiği görülebilir. Uzamsal adlandırma modeli, gerçeklikteki eylemci ile nesne arasındaki ilişkilerin dil dizgesinde uzam eksenine göre yapılandırıldığı bir model olarak nitelenebilir. Bu bağlamda eylemcinin bulunduğu eylem ile ilgili bilgiler kökte kodlanırken, eylemin hedeflediği nesne ile ilgili bilgiler ön ekte kodlanmaktadır. Böylelikle *заводнить* “bir nesneye yönelik su akıtmanın/dökmenin sonucunda nesnenin tüm alanının suyun altında kalması”; *наводнить* “bir nesneye yönelik su akıtmanın/dökmenin sonucunda nesnenin kapasitesinin dolması”; *обводнить* “bir nesneye yönelik su akıtmanın/dökmenin sonucunda nesnenin her tarafının su ile kaplanması”; *приводнить* “bir eylemcinin nesneyi suya yaklaştırması sonucunda nesnenin su ile temas etmesi”; *приводниться* “bir nesnenin suya yaklaşması sonucunda su ile temas etmesi” olarak açıklanabilmektedir. Rus Dili Derlemi’ne göre *наводнить* biçiminin kullanım sıklığı yüksek olduğu, diğer biçimlerin neredeyse kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra *наводнить* biçiminin, “вода” kökü ile ilişkileri korumasına rağmen sözlükselleşme eğilimi gösterdiği görülebilir. Ayrıca eylemi adlandıran biçimin (*наводнить*) metafor olarak kullanıldığı, olgu adlandıran biçimin (*наводнение*) ise düz anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır:

Городок наводнили беженцы (Mülteciler şehre akın etti)

Наводнение произошло из-за сильных дождей (Şiddetli yağmur nedeniyle su baskını oldu).

Eylemi adlandıran biçimler arasında *приводнить(ся)* biçimi de kullanım açısından ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Bu biçim *приземлится* biçiminin (sözcüğü sözcüğüne: nesnenin yere/toprağa yaklaşması ve temas etmesi (hava aracı ile ilgili iniş yapmak, inmek)) olduğu gibi [Nesne-Uzam]^{Yaklaşım} modeline göre yapılandırılmış ve suya iniş yapan hava aracı ile ilişkilendirilmektedir. Ancak Rus Dili Derlemi’ndeki kullanım sıklığı dikkate alınırsa suya iniş durumunun daha çok analitik yapı ile dile getirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca *совершить посадку на воду* yapısı söz konusudur. *Приводнить(ся)* biçiminin ise daha çok uzay araçlarıyla ilişkilendirilmeye başlandığı görülebilir:

Космический грузовик Dragon приводнился в Тихом океане (Dragon uzay aracı Pasifik Okyanus’a iniş yaptı)

Самолёт совершил экстренную посадку на воду (Uçak suya acil iniş yaptı).

3.2. Su olgusu ile ilgili olayların Rus dilinde adlandırılması

Su ile ilgili adlandırmaların çözümlemesi sonucunda su olgusunun olayın içinde farklı semantik roller üstlenebildiği tespit edilmiştir. Bu semantik rollerin biçimlendirildiği dilsel birimlerin bazılarının *^wlei^k, *pleu, *nr, *reg kökbiçimlerini içerdiği ve birincil adlandırmalar niteliğinde olduğu belirlenmiştir. Diğer dilsel birimlerin ise su ile ilişkilendirildiği ancak sözlükselleşmiş biçimler niteliğinde olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra su imgesi ile ilişkilendirilen *^wlei^k, *pleu, *nr kökbiçimlerinin aracılığıyla şekillenen adlandırmaların çağdaş Rusçada ikincil adlandırmalar olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Su ile ilgili bazı olayların ise genel hareket kategorisinin biçimlendirildiği birimlerle aktarılabildiği belirlenmiştir. Su olgusunun semantik rolüne göre olayların sınıflandırılması ve adlandırılması Tablo 1.'de gösterilmiştir²⁰.

Tablo 1. Su İle İlgili Olayların Sınıflandırılması

OLAY YAPISI	ADLANDIRMALAR
<i>Su</i> ^{Tarafsız}	<i>Литься</i> (akmak) <i>Течь</i> (akmak) ²¹ <i>Точиться</i> (sızmak) <i>Струиться</i> (akmak, hareket içinde olan su için) <i>Проступить</i> (sızmak, sızarak yüzeye çıkmak) <i>Просачиваться</i> (sızmak) <i>Хлестать</i> (fişkırmak) <i>Капать</i> (damlamak)
<i>Su</i> ^{Kılıcı} → <i>Nesne</i>	<i>Топить</i> (su ile ilgili “basmak”) <i>Залить</i> (su ile ilgili “basmak”)
<i>Nesne/İnsan</i> ^{Tarafsız} → <i>Su</i> ^{Mekan}	<i>Плавать</i> (yüzmek) <i>Нырять</i> (dalmak) <i>Тонуть</i> (batmak; boğulmak)
<i>İnsan/Olgu</i> ^{Kılıcı} → <i>Su</i> ^{Nesne/Araç}	<i>[Лить]</i> ^{Приставка} (dökmek) <i>Поить</i> (sulamak) <i>Орошать</i> (sulamak) <i>Пить</i> (→ <i>поят</i>) (içmek (→içirmek)) <i>Разбавлять</i> (sulandırmak)

²⁰ Tablo 1.'de çağdaş Rusçada su ile ilişkilendirilen biçimbirimleri içeren dilsel birimlere yer verilmiştir. Su olayların adlandırılabilirdiği ancak “insanın yapabildiği hareket” gibi farklı imgeleri içeren dilsel birimler aşağıda yer alan çözümlemeye dahil edilmiştir.

²¹ Parantez içinde genel karşılıklar verilmiştir. Çözümleme kısmında Türkçe karşılıkları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

$İnsan^{Kılıcı} \rightarrow Nesne \rightarrow Su^{Mekan}$	Мыть (yıkamak) Мочить (→мокнуть) (ıslatmak→ıslanmak) Макать (suya batırmak) Купать (yıkamak, yıkatmak) Окупать (suya batırmak) Погружать (suya batırmak)
---	--

3.2.1. Su imgesini içeren kökbiçimler aracılığıyla şekillenен adlandırmalar

Su ile ilgili olayaların adlandırmalarında $*^wle^k$ kökbiçimi²² aracılığıyla biçimlendirilen *луть* biriminin ve türevlerinin ön plana çıktığı görülebilir. *Луть* birimi ve türevleri, su olgusunun $Su^{Tarafsız}$, $Su^{Kılıcı}$ ve $Su^{Nesne/Araç}$ gibi farklı semantik roller üstlendiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Örneğin:

[$Su^{Tarafsız}$]- *Из крана лётся вода* (Musluktan su akıyor)

[$Su^{Kılıcı}$]- *Вода залила дом* (Evi su bastı)

[$Su^{Nesne/Araç}$]- *Садовник полил дерево* (Bahçıvan ağacı suladı).

Görüldüğü gibi olayların anlamsal alanları su imgesini içeren *луть* biriminin yanı sıra farklı bilgi katmanlarını aktaran ek biçimbirimlerin aracılığıyla şekillenmektedir. Ayrıca eylemci ile ilgili bilgi kodlayan kök ve eylemci-nesne ilişkisi ile ilgili bilgi yansıtan ön ekler ya da *-ся* son eki söz konusudur. Bu noktada Rusçada gelişen eylemci-nesne ilişkilerinin uzamsal eksen üzerinden kodlama modeli kendisini göstermekte ve su ile ilgili olayların adlandırılmasını etkilemektedir. Yukarıda verilen örneklerde *вода лётся* yapısının arkasında *-ся* son eki ile kodlanan durum “su kendisine yönelik akıtma eyleminde bulunmaktadır” olarak açıklanabilir. *Вода залила дом* yapısında *за-* ön eki ile kodlanan durum “su dökme eyleminde bulundu ve bu eylemin sonucunda evin uzamı su altında²³ kalmış oldu” olarak betimlenebilir. Uzamsal eksen odaklı bilgi kodlama modeli dikkate alındığında [$Su^{Nesne/Araç}$] olaylarının adlandırılmasının “arkeoloji”si anlaşılır hale gelmektedir. Örneğin *влить воду* (su bir nesnenin içine koymak/su dökerek (bir şeyi) doldurmak)- *вылить воду* (su dökerek suyun bir nesneden çıkmasını sağlamak (dökmek))- *залить водой* (bir nesneye su dökerek nesnenin suyun altında kalmasını sağlamak)²⁴- *налить воду* (suyun bir nesnenin içine girmesinin sonucunda nesnenin su ile dolması) – *облить водой* (su

²² Çağdaş İngilizcede “liquid” (sıvı), Fransızcada “le liquid” (sıvı) gibi adlandırmalar (ve türevleri) şekillenmiştir.

²³ Rusçada *за-* ön eki, nesnenin başka bir uzama ve gözlemci açısından görülemeyen/ulaşılamayan konuma geçmesi durumu ile ilişkilendirilmektedir.

²⁴ Türkçe işlevsel karşılıklardan biri “tüm yer su oldu” biçiminde olabilir.

aracılığıyla nesnenin her tarafının su ile kaplanması) - *разлить воду* (dökme eyleminin sonucunda suyun farklı yönere sıçraması) - *слить воду*- (bir nesnedeki suyun aşağıya doğru hareketi (suyu boşaltmak)) ve diğer ön ekli türevlerle kodlanabilen durumlar söz konusudur. Uzamsal eksen odaklı bilgi kodlama modelinin Rusçadaki süreç ve sonuç kodlama modeli ile etkileşim içine girdiği anlaşılmaktadır. Süreç ve sonuç kategorileri Rusçada ön ekler ya da son ekler aracılığıyla biçimlendirilebilmektedir. Böylelikle *лить* biriminin ön ekli türevlerinin son ekli türevleriyle bir arada ele alınması gerekmektedir. Ayrıca *влисть* (sonuç)-*вливать* (süreç), *вылить* (sonuç)-*выливать* (süreç), *залить* (sonuç)- *заливать* (süreç), *налить* (sonuç)-*наливать* (süreç), *облить* (sonuç)-*обливать* (süreç), *разлить* (sonuç)-*разливать* (süreç), *слить* (sonuç)-*сливать* (süreç) vb. çiftleri söz konusudur.

*^wlei^k kökbiçimi çağdaş Rusçadaki *лейка* (sulama kabı), *ливень* (sağanak) ve *ликер* (likör) gibi nesne/olgu adlandırmalarında görülebilir. *Лейка* ve *ливень* birimlerinin Rus dili dizgesinde türetilmiş olup *ликер* birimi Fransızcadan ödünçleme olarak Rusçaya geçmiştir.

*^wlei^k kökbiçiminin Rusçada sözlükselleşmiş birimlerin şekillenmesini etkilediği tespit edilmiştir. Bu sözlükselleşmiş birimler su ile ilişkilendirilmeyen olayların veya olguların adlandırılmasında kullanılmaktadır. Ayrıca *ликвидировать* biçimi “yok etmek, ortadan kaldırmak, feshetmek” ile ilişkilendirilmektedir: *ликвидировать террористов* (teröristleri yok etmek), *ликвидировать последствия землетрясения* (deprem sonrası enkazları ortadan kaldırmak), *ликвидировать предприятие* (işletmeyi feshetmek). Bir nesnenin ya da eyleminin varlığının sona ermesinin sağlanması olarak açıklanabilen bu olay Rusçada olgu adlandırması olarak da biçimlendirilmektedir. Bu noktada Rus dili dizgesinde *ликвидация* isim-fiil kategorisi aktif hale gelmektedir. Bu adlandırmaların ortak Hint-Avrupa dillerinin havuzundaki kökbiçimler aracılığıyla türetilse de anlamsal alanların gelişmesinin dil dizgesine bağlı olduğunu söylemek gerekir. Ayrıca *ликвидировать* birimi durumunda “yok etmek” ile ilgili anlamsal alanın Rusçadan İngilizceye geçtiği belirlenmiştir²⁵.

Bunun yanı sıra *^wlei^k kökbiçiminin çağdaş Rusçada “değeri kaybetmeden nakde çevrilebilen” anlamındaki *ликвидный* (likit) ve “kolayca nakde çevrilebilme durumu” anlamında olan *ликвидность* (likidite) gibi adlandırmaların temelinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda sözlükselleşmiş birimler söz konusudur.

²⁵ Erişim: <https://www.etymonline.com/search?q=liquidate>

*pleu kökbiçimi²⁶ Nesne → Su^{Mekan} durumunda kendisini göstermiştir (*плавать-плыть*). Süreç ve sonuç kodlama modeli ile birleşen uzamsal eksen odaklı adlandırma modeli, olay ile ilgili farklı bakış açılarının şekillenmesini mümkün kılmıştır. Örneğin *всплывать-всплыть* (yüzerek suyun altından yüzeyine çıkmak), *выплывать – выплыть* (bir uzamdan yüzerek gitmek), *доплывать – доплыть* (bir yere kadar yüzerek gitmek), *заплывать-заплыть* (bir uzama yüzerek gitmek), *наплаваться* (doya doya yüzmek), *подплывать – подплыть* (yüzerek yaklaşmak), *переплывать – переплыть* (yüzerek geçmek), *уплывать – уплыть* (yüzerek ayrılmak) birimleridir.

*Pleu kökbiçimi çağdaş Rusçadaki *плавки* (mayo), *поплавок* (olta şamandırısı), *плавник* (yüzgeç), *пывун* (su dolu toprak, bataklık), *плавец* (yüzücü) gibi nesnelerin adlandırmalarında görülebilir²⁷.

*Nr kökbiçimi²⁸ Nesne → Su^{Mekan} durumunun biçimlendirilmesinde kendisini göstermektedir. Bir nesnenin suyun içine girmesi ile ilişkilendirilen kökbiçimin Rusçadaki süreç ve sonuç paradigması ile etkileşiminin sonucunda *нырять* (süreç, tekrarlanan eylem) – *нырнуть* (noktasal eylem) adlandırmalar şekillenmiştir. Uzamsal eksen odaklı adlandırma modelinin etkisiyle *нырнуть* (dalmak) – *вынырнуть* (dalıp suyun yüzeyine çıkmak) – *занырнуть* (suyun derinliklerine dalmak) – *поднырнуть* (suyun yüzeyindeki bir dalga ya da bir nesne altına dalmak) – *наныряться* (doyasıya dalmak) gibi adlandırmalar mümkün olmuştur. Uzamsal eksen modeline göre türetilmiş sonuç odaklı biçimler ise aynı paradigmadaki süreç odaklı biçimlerin gelişmesini tetiklemiştir. Ayrıca *вынырнуть – выныривать*, *занырнуть – заныривать*, *поднырнуть – подныривать* biçimleri söz konusudur.

Çağdaş Rusçada bir nesnenin suyun içine girmesi ile ilişkilendirilen eylem adlandırmasının yanı sıra bu eylemi yapan eylemcinin adlandırmasının var olduğu tespit edilmiştir (*нырять* (suya dalmak) – *нырлящик* (dalgiç)).

²⁶ Çağdaş İngilizcede ses nöbetleşmesi sonucunda şekillenen türevlerden bazıları: flow (akmak), flood (su baskını, sel), float (yüzmek, suyun yüzeyinde batmadan durmak), fly (uçmak), fleet (filo, donanma). Çağdaş Fransızcada kökbiçimin kendisini koruduğu görülebilir: pleurer (ağlamak), la pluie (yağmur), il pleut (yağmur yağıyor).

²⁷ Rusçada *pleu kökbiçimi ile ilgili ses nöbetleşmesi *флот* (donanma, filo) adlandırmasında görülebilir. Ancak bu birimin Rus dili dizgesinde şekillenmediğini, Fransızcadan ödünçleme yoluyla geldiğini söylemek gerekir.

²⁸ Bu kökbiçimin su ile ilgili eylem adlandırmalarının yanı sıra ikincil adlandırmaların gelişmesinde Slav dillerinde aktif olduğu söylenebilir. Çağdaş Yunancada bu kökbiçimin su olgusunun adlandırılmasında kullanıldığı görülebilir (вeрó (su)). Bu kökbiçimin kalıntıları Eski İzlandacada görülebilir (Unnr (dalga)).

*Nr kökbiçiminin aracılığıyla başka bir eylemci adlandırmasının şekillendiği tespit edilmiştir. Ayrıca *проньра* (açıkgöz, kurnaz, uyanık) birimi²⁹ söz konusudur. Eylemci adlandırmasının yanı sıra nitelik kategorisinin de Rusçada biçimlendirildiği görülebilir (*проньрливый человек* (açıkgöz)).

*Nr kökbiçimine bağlı olarak ses nöbetleşmesi yoluyla gelişen ancak çağdaş Rusçada sözlükselleşmiş biçimler olarak değerlendirilebilen birimlerin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca *нора* (toprağa kazılan bir delik, yuva) ve *норка* (gelincik türü, vizon) gibi nesne/varlık adlandırmaları söz konusudur.

*Nr kökbiçimindeki ses nöbetleşmesinin sonucunda eylem adlandırmalarının da şekillendiği ve çağdaş Rusçada sözlükselleştiği tespit edilmiştir. İnsanın üzülmesini aktaran *понури́ть голову* eşdizimlisi ve “yıpratmak, yorgun duruma getirmek” anlamında kullanılan *изну́рять/изну́рить* birimi söz konusudur. *Понури́ть голову* eşdizimlisinde uzamsal eksen modelinin dil dizgesindeki vücut çerçeveleme modeli ile etkileşim içine girmesi sonucunda “aşağıya doğru bir hareket” anlambirimciğinin aktif hale geldiği görülebilir. *Изну́рять/изну́рить* adlandırmasında bir eylemci durumundaki etkenin, etkilenen eylemciyi bir duruma getirmesi ve etkilenen eylemcinin bu durumdan çıkması olarak tanımlananbilen bir gerçekliğin kodlandığı söylenebilir. Söz konusu durum aşağıdaki örneklere somutlaştırılabilir:

Болезнь изнурила его (Hastalık onu yıprattı)

Жара изнуряла людей (Sıcaklık insanları yıprattı).

Çağdaş Rusçada eylem adlandırmalarının yanı sıra nitelik adlandırmalarının da kendilerini koruduğu tespit edilmiştir:

Он уже два дня ходит понурый (İki gündür kara kara düşünüyor)

Это был изнурительный поход (Bu çok yıpratıcı bir geziydi/seferdi).

²⁹ Bu birimin Rusçada –a- biçimbiriminin kodlayabildiği orta cinsiyet kategorisi ile şekillenmesi ilgi çekicidir. Orta cinsiyet insanla ilgili niteliklerin adlandırılmasında kendisini gösterebilmektedir (örneğin *ябеда* (ispiyoncu), *жадина* (pinti, kısmık), *вредина* (mızız, gıcık)).

*Reg kökbiçimi İnsan/Olgu^{Kılıcı} → Su^{Nesne/Araç} durumunun biçimlendirilmesinde kendisini göstermektedir. Ses nöbetleşmesi³⁰ sonucunda çağdaş Rusçada *опосить-орошать* (sulamak; ıslatmak) birimlerinin bu kökbiçim aracılığıyla şekillenmesinin ihtimali yüksektir. Bunun yanı sıra bu kökbiçim aracılığıyla *роса* (çiy) biriminin de şekillendiği tahmin edilebilir. *Опосить-орошать* birimlerinin anlamsal alanları aşağıdaki örneklerde gösterilmiştir:

Дождь опосил землю (Yağmur toprağı ıslattı)

Он опосил ее руку слезами (Gözyaşlarıyla elini ıslattı)

Слезы опосили ее лицо (Gözyaşları yüzünü ıslattı)

Необходимо внедрять систему автоматического опорошения (Otomatik sulama sistemini kullanmak gerekir).

*Reg kökbiçiminin aracılığıyla şekillenen *опосить-орошать* birimlerinin yanı sıra Latince'den ödünçleme olarak gelen *ирригация* (irrigation; sulama) biriminin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu birimin olgu adlandırması olarak kullanıldığını, eylemi adlandıran bir biçim oluşturmadığını söylemek gerekir.

3.2.2. Su imgesini içermeyen kökbiçimler aracılığıyla şekillenen adlandırmalar

Su ile ilgili olan olayların adlandırılmasında su imgesini içermeyen kökbiçimlerin aktif hale gelebildiği tespit edilmiştir. Bu kökbiçimlerin aracılığıyla oluşan adlandırmaların çoğu, çağdaş Rusçada su ile ilişkilendirildiği için sözlükselleşmiş birimler olarak değerlendirilebilir. Kökbiçimlerin çoğunun hareket kategorisini kodladığı belirlenmiştir.

3.2.2.1. Su^{Tarafsız} durumu

Su^{Tarafsız} durumunda genel olarak “sabit durumda olmamak, hareket içinde olmak” düşünülebilir *мечь* ve *мочиться* adlandırmaları görülebilir. Rusçadaki bu biçimlerin Hint-Avrupa dillerindeki ses nöbetleşmesi yoluyla şekillendiği ve anlamsal alanlarının “hızlı hareket, koşma” imgesi üzerinde geliştiği belirlenmiştir. Ayrıca *мечь* (proto Slavcada *tekti, diğer Slav dillerinde *tikatı) biçiminin tarafsız ya da aktif bir eylemcinin eylemi ile bilgi kodladığı, biçimin kökündeki

³⁰ Diğer Hint-Avrupa dillerinde bu kökbiçimin su ile ilişkilendirildiği görülebilir (çağdaş İngilizcede “rain”, “irrigate”). Erişim:

https://www.etymonline.com/word/irrigate?ref=etymonline_crossreference

ünlünün nöbetleşmesi ile oluşan *точить* biriminin ise ettirgen bir yapı niteliğinde olduğu ve aktif eylemci ile etkilenen nesne (eylemci) arasındaki etkileşimi kodladığı tespit edilmiştir. *Точить* biriminin çağdaş Rusçada sözlükselleştiğini ve etkilenen nesnenin başka bir duruma geçmesi ile bilgileri kodlamaya başladığını vurgulamak gerekir (*точить нож* – bıçağı keskinleştirmek, bilemek). Bunun yanı sıra *точить* biriminin çağdaş Rusçada deyimleştiği görülebilir. Deyimleşmiş yapılarda birimin anlamsal alanlarının tamamı görülebilir:

Точить зубы на кого-либо (sözcüğü sözcüğüne: birine karşı dişleri bilemek) – Birine karşı kin beslemek

Точить ласы (sözcüğü sözcüğüne: sözcükleri (şakaları) hareket ettirmek) – Sohbet etmek, laflamak

Вода камень точит (sözcüğü sözcüğüne: su taşı hareket ettirir) - Su taşı oynatır (tahrip eder).

Su olgusu ile ilgili olayların adlandırılmasında *точить* biriminin *точиться* türevi karşımıza çıkmaktadır. Birimdeki biçimbirimlerin kodladığı anlamsal alanlar “suyun kendisine yönelik hareketi” olarak tanımlanabilir. Çağdaş Rusçada bu birimin anlamsal alanının sıvılarla ilişkilendirilmeye başladığı görülebilir:

Из губ точилась кровь (sözcüğü sözcüğüne: Dudaktan kan sızıyordu)

Беспрестанно точилась слеза (sözcüğü sözcüğüne: Durmadan gözyaşı sızıyordu/süzülüyordu)

Uzamsal eksen odaklı adlandırma modeline göre şekillenen *точить/точиться* biçimlerinin sözlükselleştiği ya da sözlükselleşmeye eğilimli olduğu belirlenmiştir (örneğin *выточить из дерева кольцо* (ahşaptan yüzük yapmak), *заточить карандаш* (kurşun kalem açmak), *(жук) может проточить доску* ((böcek) ahşapları delebilir)).

Течь biriminin anlamsal alanlarının somutlaştığı ve su olgusu ile ilişkilendirildiği görülebilir:

Из крана течет вода (Musluktan su akıyor).

Течь biriminin anlamsal alanlarının süreç ve sonuç kodlama modeli ile birleşen uzamsal eksen odaklı adlandırma modelinin aracılığıyla katmanlaştığı anlaşılmaktadır: *вытечь-вытекатъ* (akarak bir yerden çıkmak), *затечь-затекать* (akarak bir yere girmek), *натечь-натекать*

(akarak fazlalık oluşturmak), *обтечь-обтекать* (akarak nesnenin etrafını sarmak) vb.

Su^{Tarafsız} durumunun başta Rusçanın olmak üzere diğer Slav dillerinde hareket aktaran *reg kökbiçimi aracılığıyla türetilmiş birimlerle biçimlendirildiği belirlenmiştir. Ses nöbetleşmesi sonucunda Rusçada *река* (nehir), *речь* (söz, konuşma), *реку*³¹ (söylemek, dile getirmek), *реять* (havada hareket içinde olmak, dalgalanmak (bayrak), süzülme (kuş)), *пой* (böcek sürüsü için kullanılmakta), *рунуть*³² (bir nesnenin hareket etmesini sağlamak, hareket ettirmek) vb. gibi türevler mevcuttur. Çağdaş Rusçada su ile ilişkilendirilen biçimde ses nöbetleşmesi görülebilir. *Струиться* (akmak) biçiminin kullanımı aşağıdaki örneklerde görülebilir:

Вода струится по стеклу (Su camdan aşağı akıyordu)

Слезы струились по ее щеке (Göz yaşı yanağından akıyordu)

Su^{Tarafsız} durumunda “hareket” kategorisinin şekillendirdiği diğer biçimlerin, “adım atmak” anlamındaki *стунуть* biriminin türevleri olduğu belirlenmiştir. Uzamsal eksen odaklı modeli

На льду проступила вода (sözcüğü sözcüğüne: su buzun içinden çıkarak yüzeyine adım attı (Buzun yüzeyinde su göründü))

Пот выступил у него на лбу (sözcüğü sözcüğüne: ter içinden çıkarak alnına adım attı (Alnı terledi)).

Su^{Tarafsız} durumunda “güç uygulaması” olarak nitelenebilen bir kategorinin Rusçada sözlükselleşme sürecinden geçip *сочиться* (yavaşça akmak, süzülme) birimi ile biçimlendirildiği belirlenmiştir. *Сочиться* birimi sözlükselleşmiş *сок* (canlıların dokularındaki sıvı; bitkilerin iç kısmındaki sıvı; sebze ve meyve suyu) biçiminin aracılığıyla şekillenmiştir. *Сок* birimi ise “güç uygulaması ile nesneyi farklı hale getirmek, parçalamak, kesmek” imgesini içeren *sek kökbiçiminin şekillendirdiği *скать* (döndürmek, yuvarlatmak)- *сякнуть* (kuruyarak yok olmak)- *секти* (vurmak, kesmek, parçalamak) birimlerinin kodladığı anlamsal alanlarının mantıksal çıkarımı niteliğindedir. Başka bir deyişle *секти* (vurmak, kesmek, parçalamak) birimi ile kodlanan eylemin sonucunda nesnenin iç sıvısının ortaya çıkmasının, *сочити(ся)* (sıvı bırakmak, suyu çıkmak) birimi ile kodlandığı anlaşılmaktadır. Çağdaş

³¹ Çağdaş Rusçada bu fiil kullanılmamaktadır.

³² Çağdaş Rusçada bu fiil kullanılmamaktadır.

Rusçada *сочитися* birimi *сочиться* ve *просочиться* biçimleriyle kullanılmaktadır:

Из-под раковины сочилась вода (Musluğun altından su damlıyordu)

Вода просочилась сквозь стену (Su duvardan sızdı).

Su^{Tarafsız} durumunda etimolojik sözlüklerde ses yansımali birimler³³ olarak değerlendirilen *хлестать* (fişkırmak), *хлынуть* (bir anda fişkırmak, basmak (su için)), *капать* (damlamak) biçimlerinin kullanılabildiği belirlenmiştir:

Вода хлестала отовсюду (Su her yerden foşur foşur aktı)

Вода хлынула в подземку (Su fişkırarak yer altı geçidini bastı)

С потолка капала вода (Tavandan su damlıyordu).

Olayın Rusçada süreç ve sonuç odaklı olarak biçimlendirilmesi *хлестать* –*хлестнуть*, *капать*– *капнуть* biçimlerinin şekillenmesini sağlamıştır. *Хлынуть* biçimi noktasal bir eylem ile bilgileri kodladığı için sonuç odaklı bir birim olarak şekillenmiştir.

Su^{Tarafsız} durumunda olayların adlandırılmasında hareket ya da sabit olma durumu ile ilişkilendirilen kökbiçimler aracılığıyla türetilmiş dilsel birimler kullanılabilmektedir. Bu bağlamda *вода стоит* (sözcüğü sözcüğüne: su duruyor), *вода бежит* (sözcüğü sözcüğüne: su koşuyor), *вода бьет (из-под земли)* (sözcüğü sözcüğüne: su vuruyor (yer altından)), *вода поднимается* (sözcüğü sözcüğüne: su kendini kaldırıyor (su seviyesinin artması durumu)), *вода спадает* (sözcüğü sözcüğüne: su düşüyor (su seviyesinin düşmesi durumu)), *вода уходит* (sözcüğü sözcüğüne: su gidiyor (su seviyesinin düşmesi durumu)), *вода прибывает* (sözcüğü sözcüğüne: su geliyor (su seviyesinin artması durumu)) gibi biçimler söz konusudur.

3.2.2.2. Su^{Kılıcı} → Nesne

Su^{Kılıcı} → Nesne durumunda “sert maddenin sıvı hale gelmesi” ile ilişkilendirilebilen *монуть* (eritmek; yakmak; basmak (su)) biçimi

³³ Rusçada su sesi ile ilişkilendirilen ve yansımali birimler olarak değerlendirilen farklı biçimler mevcuttur (örneğin, *хлюпать*, *журчать*, *бурлить* vb.). Bu biçimler su ile ilişkilendirilen seslerin aktarılmasında kullanıldığı için bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Yukarıda ele alınan birimler ses yansımaları olarak ortaya çıkmasına rağmen su olgusunun bulunduğu durumu ya da eylemi kodlamaktadır.

kullanılmaktadır. Bu birimin şekillendiği kökbiçimin sıvı ile ilgili olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca proto Hint-Avrupa dilinde bu kökbiçim *ta olarak yapılandırılmaktadır³⁴. Bu kökbiçim aracılığıyla Slav dillerinde eylemcinin başka bir nitelik kazanması ile ilişkilendirilebilen *таяти* (erimek, dağılmak) biçimi şekillenmiştir. Bu biçimin yanı sıra bir eylemcinin başka bir eylemciye ya da nesneye farklı bir nitelik kazandırması ile ilişkilendirilebilen *монуть* (eritmek) biçiminin de şekillendiği görülebilir. Başka bir deyişle *таять-монуть* birimlerinin dil dizgesinde etken - ettirgen kategorisi olarak biçimlendirildiği anlaşılmaktadır. Çağdaş Rusçada bu birimlerin anlamsal alanları bir eylemcinin niteliğinin değişmesi ile ilgili olup “sıvı” olgusu üzerinde kavramlaşmıştır. Aşağıdaki örnekler bu durumu göstermektedir:

Снег тает – Kar eriyor

Свеча тает – Mum eriyor

Он монит воск – Mumu eritiyor

Вода затопила квартиру – Evi su bastı.

Son örnekteki kullanım *монуть* biçiminin, eylemcinin etkilenen nesnenin niteliğini değiştirmesinin yanı sıra eylemcinin niteliğinin etki alanının genişlemesi ile ilişkilendirilebildiğini göstermektedir. Bu durumda su kılıcı rolünü üstlenmektedir. Bununla birlikte bu durumda Rusçada “belirsiz cümle tipi” olarak bilinen ve kılıcının olmadığı biçimlendirme modeli kullanılabilmektedir: *Квартиру затопило* (Evi su bastı).

Kılıcı durumunda su olgusunun yanı sıra insan olabilmektedir. Bu durumda aynı kökbiçim aracılığıyla türetilen ön ekli biçimler ortaya çıkmaktadır:

Военные потопили корабль (Askerler gemiyi batırdılar)

Он утопил котенка (Kedi yavrusunu suda boğarak öldürdü).

Bu kökbiçimin oluşturduğu anlamsal alanlar doğrultusunda Rusçada *топливо* (yakıt), *потоп* (su baskını, tufan), *утопленник* (suda boğulmuş kişi) gibi birimler şekillenmiştir.

³⁴ Ayrıntı bilgileri için bkz. <https://www.etymonline.com/search?q=thaw>

3.2.2.3. Nesne/İnsan^{Tarafsız} → Su^{Mekan}

Nesne → Su^{Mekan} durumunda yukarıda ele alınan *ta kökbiçimi aracılığıyla şekillenen *тонуть* (batmak; boğulmak) birimi kullanılmaktadır. *Тонуть* biriminin ettirgen biçim niteliğindeki *тонуть* (eritmek; yakmak; basmak (su)) birimi ile ilişkilendirilmekte ancak *тонуть* biriminin anlamsal alanı dil dizgesinde etkilenen rolündeki eylemciyi kapsamaktadır. *Тонуть* biriminin anlamsal alanı nesnenin sıvı ile temasının sonucunda nesnenin niteliğinin değişmesi olarak değerlendirilebilir:

Человек утонул в реке (İnsan nehirde boğuldu)

Корабль затонул во время шторма (Gemi fırtına sırasında battı).

3.2.2.4. İnsan/Olgu^{Kılıcı} → Su^{Nesne/Araç}

İnsan/Olgu^{Kılıcı} → Su^{Nesne/Araç} durumunda su olgusunun nesne ya da araç rolünü üstlenebildiği görülebilir. Bu durumda Hint-Avrupa dillerinde görülebilen *p(o)i kökbiçimi aracılığıyla şekillenen *нуть* (içmek) ve *пoutь* (içirmek) birimleri kullanılabilmektedir. Bu birimlerin Rusçada uzamsal eksen odaklı modele göre yapılandırılabilirdiği görülebilir:

Он выпил стакан воды (Bir bardak su içti)

Она напоила нас чаем (Bize çay içirdi; Bize çay ikram etti).

Su olgusunun nesne ya da araç rolünü üstlendiği durumda Hint-Avrupa dillerinde³⁵ varoluşsal ilişkileri kodlayan *bheue kökbiçimi aracılığıyla şekillenen *бавуть* (olmasını sağlamak, öldürmek) birimi ortaya çıkabilmektedir. Çağdaş Rusçada *бавуть* biçiminin uzamsal modeli yansıtan ön ekli türevlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca su olgusunun nesne ya da araç rolünü üstlendiği durumda *разбавуть-разбавлять* (maddenin başka bir nitelik kazanmasını sağlamak; sulandırmak) birimi kullanılabilmektedir:

Он разбавил кислоту водой (Asiti sulandırdı).

3.2.2.5. İnsan^{Kılıcı} → Nesne → Su^{Mekan}

İnsan^{Kılıcı} → Nesne → Su^{Mekan} durumunda nesne ya da etkilenen eylemci başka bir eylemci tarafından su ile temas ettirilmekte ve niteliği değişmektedir. Bu durumu dil dizgesinde biçimlendiren başlıca birimler

³⁵ Erişim: <https://www.etymonline.com/search?q=be>

мыть (yıkamak), *мочить* (ıslatmak), *мокнуть* (ıslanmak), *макать* (suya batırmak) biçimleridir. Eylem adlandıran bu biçimlerin yanı sıra *мыло* (sabun) gibi nesne adlandırması, *мокрый* (ıslak) gibi nitelik adlandırmasının şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu birimlerin Hint-Avrupa dillerinde “kaygan, sulu, nemli” durum ile ilişkilendirilen *meug kökbiçimi aracılığıyla şekillendiği düşünülebilir³⁶:

Он помыл руки холодной водой (Ellerini soğuk su ile yıkadı)

Он всегда замачивает фрукты в холодной воде на час (Meyveleri her zaman soğuk suda bir saat boyunca bekletir)

Я промокла под дождем (Yağmur altında ıslandım)

Он макнул руку в воду (Elini suya batırıp çıkardı).

Макать (suya batırmak) biçiminin sıvı maddelerin yanı sıra dökülebilen maddelerle de kullanıldığı görülebilir:

Он макнул хлеб в соль (Ekmeği tuza batırıp çıkardı).

İnsan^{Kılıcı} → Nesne → Su^{Mekan} durumunda güç uygulaması ile ilişkilendirilebilen³⁷ kökbiçim aracılığıyla şekillenen *купать* (yıkamak, yıklatmak) ve *окупать* (suya batırmak) birimleri görülebilir. Çağdaş Rusçada *купать* biriminin anlamsal alanının genişlediği görülebilir:

Она выкупала ребенка перед сном (Uyutmadan önce çocuğu yıkadı)

Весь день он купался в море (Gün boyunca denizde yüzdü).

İnsan^{Kılıcı} → Nesne → Su^{Mekan} durumunda sıvı maddelerle ilişkilendirilmesi mümkün olan *ghrei kökbiçimi aracılığıyla türetilen *погружать* (suya batırmak) birimi kullanılabilmektedir. *Ghrei kökbiçiminin anlamsal alanı, bir nesneye yönelik uygulanan güç sonucunda farklı bir nitelik kazanması durumu ile ilişkilendirilebilmektedir³⁸. Bu kökbiçimin kodladığı anlamsal alanının “çamur-kir-ovmak-kirden temizlemek” durumu ile ilişkilendirildiği anlaşılmakta ancak anlam genişlemesinin yönünün ne olduğu tam

³⁶ Erişim: https://www.etymonline.com/word/mucus?ref=etymonline_crossreference

³⁷ Bu birimin şekillendiği kökbiçim ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Erişim:

<https://www.etymonline.com/search?q=cope>

<https://lexicography.online/etymology/%D0%BA/%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%8C>

³⁸ Erişim: https://www.etymonline.com/word/*ghrei-?ref=etymonline_crossreference

bilinmemektedir. *Ghrei kökbiçiminin Rusçada sıvı ile ilişkilendirilebilen birkaç olgu ve eylemlerin adlandırılmasında kullanıldığı belirlenmiştir. Ancak çağdaş Rusçada bu adlandırmaların anlam genişlemesi sürecinden geçtiği ve sözlükselleştiği görülebilir. Ayrıca “bataklık” ile ilişkilendirilen *грязь* biriminin “çamur, kir”, nitelik adlandıran *грязный* “pis, kirli”, “kendini sıvı madde içinde bulmak” durumunu adlandıran *грязнуть* “bir nesnenin ya da eylemcinin dökülebilen madde içinde bulunması; eylemcinin bir olay içinde kendini bulması” olarak nitelenebilen anlamsal alanlarının oluşması söz konusudur. Aşağıdaki örneklerde anlamsal alanlarının dağılması görülebilir:

Он погрузил цилиндр в воду (Silindiri suya batırdı)

Подводная лодка погрузилась на глубину 100 метров (Denizaltı 100 metreye indi)

Город погряз в мусоре (Şehir çöplüğe dönüştü)

Страна едва не погрязла в гражданской войне (Ülke iç savaşın eşiğindeydi/ az kalsa iç savaş patlak verecekti)

Он погряз в долгах (Çok borçlandı).

3.3. İkincil Adlandırmalar

Rusçada su imgesini içeren birincil adlandırmalarının ikincil adlandırmalar olarak kullanılabildiği tespit edilmiştir. İkincil adlandırma sürecinde bir nesne ya da olgu su olgusuna benzetilmekte ve su olgusunun içinde bulunduğu olayların adlandırmaları başka olayların adlandırılmasında kullanılmaya başlanmaktadır. Bu tür ikincil adlandırma, metafor³⁹ olarak değerlendirilebilmektedir.

Лить-литься (dökmek – akmak; dökülmek) birimlerinin ikincil adlandırmaları olarak koku, ışık, ses, zaman ve mekân içinde gerçekleşen olay, duygu gibi kategorilerle kullanılabildiği belirlenmiştir. Başka bir deyişle söz konusu kategorilerin temelinde “su” metaforu bulunmaktadır. Bu durum aşağıdaki örneklerde gösterilmiştir:

Запах цветов разливался по комнате (Çiçek kokusu odada yayıldı)

Теплый воздух влился в окно (Sıcak hava camdan içeri girdi)

³⁹ Metafor kavramı ile ilgili farklı görüşler dile getirilmektedir. Bu çalışmada (Demir, 2019) makalesinde vurgulanan yaklaşım uygulanmıştır.

Закат разливался над городом (Batan güneş ışıkları gökyüzünde yayıldı)

В небе разлилось северное сияние (Kuzey ışıkları gökyüzünde yayıldı)

Строка из Пушкина: “На печальные поляны льет печально свет она” (Puşkin şiirinden bir satır: “Hüzünlü ovalara hüzünlü ışık yayar (ay)”))

Краска смущения залила лицо девушки (Utancından yüzü kıpkırmızı oldu)

В саду заливались птицы (Bahçeden cıvıllık cıvıllık kuş sesleri geliyordu)

Девушка залилась слезами (смехом) (Genç kız gözyaşlarına (kahkahaya) boğuldu)

Протесты вылились в столкновения с полицией (Protestolar polisle çatışmalara dönüştü)

Идея вылилась в ресторан (Fikir lokantanın açılmasına sebep oldu)

Он без проблем вливается в новую компанию (Yeni ortama rahat bir şekilde uyum sağlıyor)

В душе разливалась радость (Kalbi sevinçle doldu)

По телу разлилось тепло (Vücudun her yerinde sıcaklığı hissetti)

Плыть-плавать (yüzmek) birimlerinin ikincil adlandırmalarının “sıvı içindeki nesnenin hareketi” metaforu aracılığıyla şekillendiği belirlenmiştir. Bu durumda havada bulunan nesne ya da olgu *плыть-плавать* birimleriyle ilişkilendirilmektedir. Bunun yanı sıra Rusçada insan zihninin “su” olarak düşünüldüğü görülebilir. Rus dili dizgesinde düşünceler insanın zihninde “yüzebilmekte”dir (*мысли плыли медленно*). Rusçada bilgi kavramının “su” metaforu ile düşünülebildiği tespit edilmiştir (*Через 10 лет всплыли новые подробности ограбления банка* (10 yıl sonra bankanın soygununu ile ilgili yeni bilgiler ortaya çıktı)).

Bu durumlar aşağıdaki örneklerde gösterilmiştir:

Облака плыли по синему небу (Gökyüzünde bulutlar uçuşuyordu)

Птицы плыли на юг (Kuşlar güneye uçuyordu)

По городу плыл запах сирени (Havada leylak kokusu uçuşuyordu)

В тишине плыли звуки музыки (Müzik sesleri sessizlikte yayılıyordu)

Перед глазами проплывали картины из детства (sözcüğü sözcüğüne: Çocukluktan tablolar gözünün önünden yüzüyordu (çocukluk anıları canlandı))

Земля поплыла у меня под ногами (sözcüğü sözcüğüne: Yer ayaklarım altında yüzmeye başladı (Ayakta durmakta zorlandım))

За окном поезда плывут деревни и города (Tren camından bakıldığında köyler ve şehirler birbirini izliyor/ sıralanıyordu)

Всплыли неизвестные факты о его жизни (Hayatı ile ilgili bilinmeyenler ortaya çıktı).

Нырять-нырнуть (dalmak) birimlerinin ikincil adlandırmalarının temelinde “ani dalış” imgesinin bulunduğu belirlenmiştir. Bu durumda eylemci rolü insan ya da nesne tarafından üstlenilebilmektedir.

Он оглянулся и нырнул в подвал (Bakınıp bodruma hızlıca indi)

Мальчик нырнул под одеяло и мгновенно заснул (Çocuğun yorgan altına girmesiyle uyuması bir oldu)

Он вынырнул из темноты улицы (Sokağın karanlığından aniden çıktı)

Он вынырнул через год в другой стране (Bir yıl sonra başka bir ülkede görüldü)

Она занырнула под шубу (Kürkünü tek bir hareketle giydi)

Девушка занырнула в работу (Genç kız işe daldı)

Самолет занырнул в облако (Uçak bulutların arasına daldı).

Ruşçada su imgesini içermeyen kökbiçimler aracılığıyla şekillenen ve su olgusu ile ilişkilendirilmeye başlayan adlandırmaların, “su” olgusu açısından ikincil adlandırmalar niteliğinde olduğu görülebilir. Yukarıda *tek kökbiçiminin türevleri örneği ile gösterildiği gibi su olgusu ile ilişkilendirilen olaylar “hareket” metaforu aracılığıyla yapılandırılabilir (вода течет ← вода движется). Kökbiçimin kodladığı anlamsal alan farklı olayların adlandırmalarını biçimlendirmektedir. Böylelikle Rusçada вода течет (su akıyor) – точить нож (bıçak bilemek) - точить лысы (laf etmek) durumlarında hareket bazında metaforun kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bazı araştırmalarda birincil ve ikincil adlandırmaları şekillendiren kökbiçimler dikkate alınmadığı için время течет (zaman akıyor) gibi adlandırmaların temelinde su metaforunun bulunduğu kabul edilmektedir (Катунин, 2010). Ancak kökbiçimin anlamsal alanlarının Rusçanın yanı sıra diğer Slav dillerinde insanın yapabildiği hareket imgesi bazında şekillendiği anlaşılmaktadır (örneğin Ukrayna dilinde мікати (kaçmak, koşarak ayrılmak)). Böyle durumlarda su metaforundan değil, hareket metaforunun su olgusu ile ilgili olayları kapsadığından söz etmek gerekir. Su olgusu ile ilgili olayların adlandırılmasında ortaya çıkan *tek kökbiçimi ile ilişkilendirilebilen hareket metaforunun, başka olayların adlandırmalarını şekillendirdiği görülebilir. Ayrıca hareket→duygu, hareket→koku, hareket→dil/söz gibi dönüşümler söz konusudur:

Растения источали приятный аромат (sözcüğü sözcüğüne: Bitkiler kokusunu hareket ettirip kokusunun dışarı çıkmasını sağladılar (bitkiler hoş koku yayıyordu))

Зависть точила его сердце (sözcüğü sözcüğüne: Kıskançlık kalbini hareket ettiriyordu (kıskançlık kalbini kuşattı))

Он всем расточал комплименты (sözcüğü sözcüğüne: İltifatların hareket etmesini sağlayıp farklı yönleri dağılmasını sağladı (herkese iltifat ediyordu)).

Benzer bir durum diğer su imgesini içermeyen kökbiçimler aracılığıyla şekillenen adlandırmaların kullanımında görülebilir. Başka bir deyişle söz konusu olay adlandırmalarının temelinde su metaforunun bulunmadığı, hareket imgesinin bulunabildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca hareket→ışık, hareket→koku, hareket→ses dönüşümlerinin görülebildiği örnekler:

Струится лунный свет (sözcüğü sözcüğüne: Ay ışığı hareket ettiriliyor (ay ışığı yayılıyor))

Струился запах жареного мяса (sözcüğü sözcüğüne: Kızarmış et kokusu hareket ettiriliyordu (kızarmış et kokusu geliyordu))

Струились звуки вальса (sözcüğü sözcüğüne: Vals sesleri hareket ettiriliyordu (vals sesleri duyuluyordu)).

Bazı adlandırmaların temelinde hangi imgenin bulunduğunu belirlemek için adlandırmaların kökbiçim aracılığıyla mı yoksa dilsel birim aracılığıyla mı türetildiğini dikkate almak gerekir. Örneğin yukarıda ele alınan *сок* (sıvı; meyve suyu) biriminin, eylemcinin nesneye güç uygulaması ile ilişkilendirilen *se(o/i)k kökbiçimindeki ses nöbetleşmesi ve anlamsal alanının somutlaşması sonucunda şekillendiği anlaşılmaktadır. Ancak bu birim sözlükselleştiği için *se(o/i)k kökbiçiminden ayrı bir şekilde düşünülmektedir. Rusçada sıvı ile ilişkilendirilmeye başlayan *сок* biriminin farklı olayların adlandırmalarında kendisini göstermektedir. Ortaya çıkan yeni adlandırmaların, sıvı ile ilişkilendirilen sözlükselleşmiş birim aracılığıyla şekillendiği için metafor olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle bu durumda su/sıvı→ışık, su/sıvı→koku, su/sıvı→bilgi dönüşümleri söz konusudur:

Из окна сочился тусклый свет (sözcüğü sözcüğüne: Pencereden loş ışık sıvı gibi akıyordu (loş ışık pencereden yayılıyordu))

Из кухни сочился запах хлеба (sözcüğü sözcüğüne: Mutfaktan ekmek kokusu sıvı gibi akıyordu (mutfaktan ekmek kokusu geliyordu))

Информация просочилась в прессу (sözcüğü sözcüğüne: Bilgiler bulunduğu mekânı delip sıvı gibi basına aktı (bilgiler basına sızdı)).

Rusçada *ghrei kökbiçiminin aracılığıyla şekillenen adlandırmaların içinde hem su imgesi ile ilişkilendirilen ikincil adlandırmaların bulunduğu hem de güç uygulaması imgesi ile ilişkilendirilebilen metaforların bulunduğu belirlenmiştir. Bu durum kökbiçimdeki ses nöbetleşmesinin sonucunda sözlükselleşme süreci ile açıklanabilir. Ayrıca *грязь* (çamur, kir) – *грязнуть* (kirlenmek; kendini çamur içinde bulmak) biçimindeki adlandırmalar su imgesi ile ilişkilendirilmektedir. Böylelikle yukarıda ele alınan örneklerde su metaforundan söz edilebilir:

Город погряз в мусоре (sözcüğü sözcüğüne: şehir çöpe battı (Şehir çöplüğe dönüştü))

Страна едва не погрязла в гражданской войне (sözcüğü sözcüğüne: Ülke az kalsın iç savaşına batıyordu (ülke iç savaşın eşiğindeydi/ az kalsın iç savaş patlak verecekti))

Он погряз в долгах (sözcüğü sözcüğüne: Borçlara battı (çok borçlandı)).

Diğer taraftan *груз* (yük, ağırlık) – *грузить* (yüklemek) olarak şekillenen adlandırmaların gerek su ile ilgili olayların gerekse başka tür olayların adlandırmalarında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda güç uygulaması→nitelik değişmesi imgesinden söz edilebilir.

Они нагрузили сумку фруктами (sözcüğü sözcüğüne: Onlar çantaya meyveleri koyarak çantanın dolu hale gelmesini sağladılar (çantayı meyvelerle doldurdular)

Он нагрузил меня работой (sözcüğü sözcüğüne: Bana iş yükü vererek benim dolu hale gelmemi sağladı (bana iş yükledi))

Загрузить сайт в интернет (sözcüğü sözcüğüne: Sayfayı internete koyarak onun oraya geçmesini sağlamak (web-sayfasını internete yüklemek)).

4. Tartışma ve Sonuç

Yukarıda belirtilen bulgular, karşıtsal (ayırımsal)⁴⁰ dilbilim çerçevesinde yürütülen sözcüksel tipoloji araştırmaları ve uygulamalı dilbilim dalı olan yabancı dil/çeviri öğretimi açısından önem taşımaktadır. Bulgular bu iki alan çerçevesinde tartışılacaktır.

Türkiye Türkçesindeki “su” olgusu ile ilgili art zamanlı yaklaşım çerçevesinde yapılmış çalışmalar mevcuttur (Akış, 2007), (Hatiboğlu, 1972), (Şen, 2010). Bu çalışmalardaki verilerden yola çıkarak Türkçede “su” olgusu ile ilgili adlandırma modelinin tek bir imge (ı→s-ıg→sub/w→su) aracılığıyla şekillendiği söylenebilir (Hatiboğlu, 1972). Bu noktada kökbiçimin *ı şeklinde olduğu düşünülürse “su” olgusunun yanı sıra başka olguların ve olayların aynı imge aracılığıyla dil dizgesinde biçimlendirilebildiği anlaşılmaktadır. Bazı adlandırmalar Tablo 2’de gösterilmiştir (V. Hatiboğlu’nun betimlediği ses nöbetleşmeleri dikkate alınmıştır).

⁴⁰ Ayırımsal dilbilim kavramı A. Göktürk’ün çalışmalarında (Göktürk, 2019) tanıtılmıştır. Türkiye’de bu alanda kapsamlı araştırmalar yapılmamıştır. Ulusal Tez Merkezi’nde “ayırımsal” ve “karşıtsal” anahtar sözcükler ile yapılan tarama sonucunda dilbilim alanında Türkçe - Fransızca, Türkçe -Almanca ve Türkçe – Arapça dil çiftlerinde yapılmış sınırlı sayıda tezler tespit edilmiştir. DergiPark veri tabanında aynı anahtar sözcükleriyle yapılan tarama sonucunda “karşıtsal çözümleme”, “karşıtsal yaklaşım”, “karşıtsal dilbilim” kavramlarının kullanıldığı ve Fransızca, Rusça, Arapça ve Almanca odaklı makalelerin sayısının yok denecek kadar az olduğu belirlenmiştir. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/search?q=kar%C5%9F%C4%B1tsal§ion=articles> (22.01.2021).

Tablo 2. Türkçede “Su” Olgusu

KÖKBİÇİM	ADLANDIRMALAR	
	Olgu	Olay
*I(G)	Su	<i>Sulamak</i> <i>Sulanmak</i> <i>Sulandırmak</i>
	Sıvı	<i>Sıvamak</i>
	I-s-ıg	<i>Islanmak</i> <i>Islatmak</i>
	Ig – ak	<i>Akmak</i> <i>Akıtmak</i> <i>Aktarmak</i>
	Ig-ağ	<i>Ağlamak</i> <i>Ağlatmak</i>
	Iğ-yığ-yağ	<i>Yağmak</i>
	Yaş	<i>Yaşamak</i> <i>Yaşlanmak</i>
	Ağ- ak	<i>Ağarmak</i> <i>Aklamak</i> <i>Aklanmak</i>
	Yış/yiş- yeşil	<i>Yeşirmek</i> → <i>Yaşarmak</i>
	Ağaç	<i>Ağaçlandırmak</i>

Bu tabloda gösterilen sınırlı sayıdaki örnekler, Türkçede ve Rusçada şekillenen adlandırma modellerinin temelinde bulunan imge ve nitelik farklılığı sergilemektedir. Türkçe için “su”, “su hareketi”, “ağaç”, “yaşam” gibi kategorileri bir araya getiren çok boyutlu tek bir imge (*ı) aracılığıyla biçimlendirilen olay adlandırmaları geçerli olup Rusçada “su” olgusu ile ilgili *^wlei^k, *pleu, *nr, *reg gibi farklı kökb biçimler aracılığıyla şekillenen olay adlandırmaları görülebilir. Bu adlandırma modelleri arasındaki farklılıkların araştırılması, söz konusu dillerin bilişsel haritasının şekillenme sürecinin betimlenmesi açısından önemlidir. Ayrıca bu tür araştırmaların sonuçları, ilk bakışta (özellikle başka bir dil açısından) aralarında ilişkisi olmayan, gerçeklikteki nesneler, olgular ve olayların dil dizgesinde nasıl ilişkilendirilebildiğini gösterebilmektedir. Örneğin Türkçedeki *su- sulamak-sulandırmak* adlandırmaları Türkçenin dizgesi açısından son derece tutarlı görünebilir ancak Rusçadaki aynı olgu/olayların adlandırmaları açısından sorgulanabilir (krş. Rusça *вода-поливать-разбавлять*). Başka bir dil dizgesi açısından farklı bir adlandırma modeli geçerli olabilir (krş. İngilizce *water- (to) water- (to) water*). Bu durumda dil dizgesinde şekillenmiş adlandırmanın anlamsal

alanının betimlenmesi ve karşıtsal çözümleme çerçevesinde ele alınması son derece önemlidir. Örneğin Türkiye Türkçesindeki “su” olarak şekillenen adlandırmanın dil dizgesinde oluşturduğu kapsamın son derece geniş olduğu anlaşılmaktadır (krş. *meyve suyu* (meyvenin ya da sebzenin iç kısmının sıvısı), *turşu suyu* (yemeğin sıvı kısmı), *tavuk suyu* (tavuğun pişirilmesi sonucunda elde edilen sıvı). Bu alanların Rusçadaki *вода* biçiminin oluşturduğu anlamsal alanlarla örtüşmediği görülebilir (krş. *сок* (meyvenin ya da sebzenin iç kısmının sıvısı), *рассол* (tuzlanmış sebzelerin suyu), *бульон* (etin ya da sebzenin pişirilmesi sonucunda elde edilen sıvı). İki dil dizgesinde “su” imgesi aracılığıyla şekillenen nitelik adlandırmalarının da ilgili dil dizgesindeki adlandırma modeline göre ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (krş. Türkçede *su* → *elmanın suyu* → *elma suyu* → *sulu elma* veya *su* → *et suyu* → *sulu et yemeği* gibi adlandırmaları ve Rusçada *вода* → *сок* → *яблочный сок* → *сочное яблоко* veya *вода* → *бульон* → *мясо в собственном соку* (sözcüğü sözcüğüne: kendi suyu içinde et) olarak şekillenen adlandırmalar). Bu noktada dil dizgesindeki adlandırma modellerinin şekillenme sürecinin ve adlandırmaların anlamsal alanlarının dağılımının belirlenmesinin ve betimlenmesinin son derece önemli olduğunu tekrar vurgulamak gerekir.

İki dildeki adlandırma modelleri ile ilgili bilgiler özellikle sözcüksel tipolojinin gelişmesi açısından önemlidir. Sözcüksel tipoloji, yapısal dilbilgisinde kullanılan “özne”, “yüklem”, “nesne” gibi kavramların uygulandığı biçimsel tipolojiden farklı olarak “geçirimli”, “geçirimsiz” ya da “nedenli”, “nedensiz” gibi kavramlara başvurmaktadır (Блинова, 2010), (Özgen, 2017). Sözcüksel tipoloji araştırmalarında gerçeklikteki bir nesneyi, olguyu ya da olayı adlandıran sözcük temel bir birim niteliği taşımaktadır. Sözcüğün, gerçeklikteki olgu ile ilişkilendirme nedeni araştırılmakta ve adlandırma modelleri belirlenmektedir. Bu yaklaşıma göre geçirimli ya da geçirimsiz olma eğilimini gösteren dillerden söz edilebilir. Ayrıca yukarıdaki örneklere dönecek olursak Türkçenin (krş. Türkçedeki *su-sulamak-sulandırmak-susamak*) adlandırma modelleri açısından geçirimli, “şeffaf” bir dil olduğu, Rusçanın ise geçirimsiz bir dil olma eğilimi sergilediği söylenebilir. Diğer taraftan Rusçadaki *вода - заводнить-наводнить-обводнить-приводнить-приводниться* adlandırmaları Rusçanın geçirimli bir dil olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu adlandırmalar için Türkçede işlevsel karşılıkların bulunduğu ancak yapısal (olayın tek bir dilsel birimle biçimlendirilmesi) karşılıkların olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında Rusçada aynı imge aracılığıyla şekillenmiş ve ses nöbetleşmesi sonucunda çağdaş Rusçada sözlükselleşmiş biçimler olarak kabul edilen örnekler de mevcuttur (*вода (su) – ведро (kova) – выдра (su samuru)*). Bu durumda Rusçadaki geçirimlilik derecesinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada iki dildeki adlandırma modellerinin geçirimlilik eğilimleri sorgulanabilir.

Başka bir deyişle iki dildeki adlandırma modellerinin neye göre şekillendiği ve gerçeklikteki hangi olgu ya da olaylarla ilişkilendirildiği gibi sorular sözcüksel tipoloji kapsamındaki araştırmaların çerçevesini şekillendirebilir.

Kanımızca sözcüksel tipoloji kapsamında ele alınması gereken diğer kategoriler arasında anlandırma modellerindeki sentetik ve analitik biçimler yer almalıdır. Başka bir deyişle iki dilin şekillendirdiği adlandırma modellerindeki sentetik ve analitik biçimlerin karşıtsal olarak incelenmesi söz konusudur (krş. Rusçada sentetik biçim olan *наводок* adlandırması ile Türkçedeki *su baskını/su taşkını* analitik biçimi). Bu anlamda dil dizgesindeki sentetik ve analitik biçimlerin dağılımı belirlenebilir ve betimlenebilir. Yukarıda Rusça için betimlenen örneklerden yola çıkarak Türkçe-Rusça dil çifti için sentetik ve analitik biçimlerin dağılımı ile ilgili bilgilerin, özellikle dil ve çeviri öğretimi açısından son derece önemli olduğu söylenebilir. Bir örnek vermek gerekirse Türkçede “insanın su içme gereksinimi duyması” olayının biçimlendirilmesi “*su* → *susamak*” modeline göre sentetik bir biçimle gerçekleşmiştir. Rusça için bu durumda analitik bir biçim geçerlidir (*вода* → *хотеть пить/кому-то хочется пить* (sözcüğü sözcüğüne: *su* → içmek istemek/ birine içme isteğinin yaşatılması). Bu noktada sözcüksel tipoloji kapsamında incelenmesi gereken başka bir kategorinin ortaya çıktığı da anlaşılmaktadır. Bu kategori olay adlandırmalarındaki perspektif olarak nitelenebilir. Perspektif, olayın içindeki katılımcıların olaya yönelik bakış açısının dil dizgesinde kodlanmasıdır. Örnek vermek gerekirse *susamak* adlandırmasında olayın içinde bulunan insanın, dil dizgesinde aktif kaldığı anlaşılmaktadır (“ben susadım”, “o susadı”, vb.). Aynı olayın Rus dili dizgesindeki biçimlendirilmesinde insanın aktif bir eylemci olduğu yapının yanı sıra (*я хочу пить*) insanın etkilenen durumuna geçtiği bir yapının (*мне хочется пить* (sözcüğü sözcüğüne: Bana su içme isteği yaşatılıyor)) da kullanıldığı görülebilir.

İki dil dizgesindeki ikincil adlandırmaların araştırılması sözcüksel tipoloji açısından önem taşıyan diğer bir alandır. Rusçada “su olayları” ile ilişkilendirilen biçimler başka olayların adlandırılmasında kullanılabilir. Bu ikincil adlandırmaların çözümlemesinin sonucunda adlandırmaların arkasındaki bilişsel modeller ortaya çıkmaktadır. Örneğin Rusça için “ses” olgusunun “su” olgusuna benzetilmesi söz konusudur (*звуки разливаются* (sözcüğü sözcüğüne: sesler dökülüyor)- *звуки плывут* (sözcüğü sözcüğüne: sesler yüzüyor) – *звуки струятся* (sözcüğü sözcüğüne: sesler akıyor) - *звуки сочатся*⁴¹ (sözcüğü sözcüğüne: sesler damlıyor)). Türkçe için “ses” farklı

⁴¹ Rus Dili Derlemi’nde bu eşdizimiyeye yer verilmemektedir. Ancak son yıllarda yayınlanan edebi eserlerde bu kullanıma rastlanabilir.

kategorilerle ilişkilendirilmektedir (krş. *ses gelir- ses yayılır*). Bu noktada ikincil adlandırmaların karşıtsal çözümlemesinin bir dil topluluğundaki bilişsel modellere yönelik somut verileri sunabildiği anlaşılmaktadır. Böylelikle sözcüksel tipoloji kapsamındaki araştırmalar Türkçe-Rusça dil çifti için farklı bir bakış açısı sunabilir. Bu iki dil ile ilgili ayrıntılı bir haritanın çıkarılması için art zamanlı yaklaşımın da uygulandığı kapsamlı bir araştırmanın yapılmasının gerektiğini vurgulamak gerekir.

Bu çalışmanın kapsamında elde edilen bulgular yabancı dil ve çeviri öğretimi açısından önemlidir. Yabancı dil öğrenmeye başlayan bir yetişkin,⁴² ana dilinin dayattığı bir dünya görüşü⁴³ ile gerçekliği sınıflandırmakta ve betimlemektedir. 0-6 yaş arasında şekillenen bu dünya görüşünü “silmek” ya da “devre dışı bırakmak” söz konusu olmadığı için yabancı dil öğretimi/öğrenimi sırasında öğrencinin gerek kendi ana dilindeki gerekse hedef dildeki bilişsel modellere yönelik farkındalığın geliştirildiği karşıtsal çözümlemenin son derece önemli olduğu vurgulanmaktadır (Γak, 1977). Böylelikle öğrencinin ana dilindeki bilişsel modellerin etkisiyle ortaya çıkan girişim hatalarını önlemek için öğrencinin hem ana diline hem de yabancı dile yönelik “bilişsel farkındalığı”nın geliştirilmesinin şart olduğu söylenebilir. Bilişsel farkındalık olarak nitelediğimiz bilgi türünün, biçimsel dilbilgisi çerçevesinde ele alınan “isim”, “isim tamlaması”, “özne”, “yüklem” gibi “geleneksel” dilbilgisi kategorileriyle betimlenmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Başka bir dilin bilişsel haritasını görmeyi ve kullanmayı amaçlıyorsak onomasyolojinin öngördüğü gerçeklik-dil ilişkisini dikkate almamız gerekmektedir. Bu durumda çözümleme sürecine gerçeklikteki olayların yapısını şekillendiren unsurlar ile ilgili bilgi kodlayan kategorilerin dahil edilmesi beklenmektedir. Böylelikle gerçeklikteki eylemci, eylem, nesne, zaman, mekân gibi unsurları içeren olay kategorisi ve dil dizgelerindeki olay adlandırma modelleri karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda gösterilen bulgulardan yola çıkarak Türkçe-Rusça dil çiftine yönelik tespitler doğrultusunda en önemli farklılıklardan birinin, gerçeklikteki olayın sonucuna bakan adlandırma modellerini tercih eden Türkçeden farklı olarak Rusçanın, uzamsal eksen odaklı olay adlandırma modellerini sergilediği söylenebilir. Başka bir deyişle Rusçanın gerçeklikteki eylemcinin bulunduğu eylem sürecinde nesneye yönelik uyguladığı hareket ve eylemin sonucunda etkilenen nesnenin konumuna yönelik bilgileri kodladığı anlaşılmaktadır. Bu durum (sınırlı sayıda örneklerle) şu şekilde gösterilebilir:

⁴² Bu çalışmanın kapsamında dil öğrenimi ve öğretimi üzerinde durulmaktadır. 0-6 yaş arasında gerçekleşen dil edinimi sürecinde bilişsel modellerin şekillenmesi vb. gibi konular bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

⁴³ Dil dünya görüşü kavramı ile ilgili bkz. (Kozan, Yabancı Dil / Çeviri Eğitimi Açısından Dil Dünya Görüşü Kavramı ve Nesnelerin Adlandırılması (Türkçe-Rusça Dil Çifti), 2018).

Влить воду (в банку) – kavanozu su ile doldurmak //kavanoza su dökmek // kavanoza su koymak //kavanozun içine su koymak

Налить воду (в кастрюлю) - kavanoza su koymak //kavanoza su dökmek

Облить водой (человека) – birinin üzerine su serpmek

Разлить воду (на столе) – masaya su dökmek

Вылить воду (из банки) – kavanozdaki suyu dökmek// kavanozu boşaltmak

Слить воду (из труб) – borulardaki suyu boşaltmak.

Bu durumda Rusçayı yabancı bir dil olarak öğrenen öğrencinin Rusçadaki eylemci-nesne ilişkilerinin kodlandığı bilişsel modelleri belirleyip sınıflandırması ve ana dilinde modellerle karşılaştırması beklenmektedir. Girişim hatalarını önlemek için karşılaştırma sırasında adlandırma işlevi olan birimlerin iki dil dizgesinde oluşturduğu anlamsal alanların çözümlenmesi önem taşımaktadır. Örneğin Türkiye Türkçesindeki *dökmek* biriminin hem sıvı maddelerin hem de katı maddelerin yer aldığı olayları kodlayabildiği görülebilir (*masaya su dökmek – masaya un dökmek*). Ancak Türkçedeki bu modelin Rusça için geçerli olmadığı anlaşılmaktadır (krş. *разлить воду на столе* (masaya su dökmek) – *рассыпать муку на столе* (masaya un dökmek)). Bu noktada olay adlandırmalarının dil dizgesinde biçimlendirilmesi sorununun eşdizimlilik sorunu ile birlikte ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Olay ile ilgili bilgi kodlama modellerinin dil dizgesinde doğru bir şekilde kullanılması için olayın içinde yer alan unsurların sınıflandırılması beklenmektedir. Bu çalışmanın “Bulgular” kısmında gösterilen sınıflandırmanın, çalışmanın kapsamından dolayı sınırlı olmasına rağmen bir olayın dil dizgesindeki biçimlendirilmesi sırasında ortaya çıkabilecek olası durumların betimlenmesi için yol gösterici nitelikte olduğu görülebilir. Bu noktada dil çiftine yönelik eşdizimlilik sözlüklerinin hazırlanmasının, güncel bir araştırma alanı olduğunu vurgulamak gerekir.

Onomasyolojinin belirlediği yaklaşım çerçevesinde yürütülen karşıtsal çözümlemenin iki dildeki ikincil adlandırmaların kavratılması açısından da önemli olduğu vurgulanmalıdır. İkincil adlandırmalar metaforik dönüşümler olarak düşünülebilen süreçleri içerdiği için yukarıda söz edilen bilişsel haritanın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Başka bir dil öğrenimi sürecinde bu dönüşümlerin tahmin edilebilirlik derecesi son derece düşüktür. Bu çalışma kapsamında

gösterilen betimlemenin farklı semantik kategorilere yönelik uygulanması durumunda bir dil dizgesindeki metaforların şekillenme sürecinin somutlaşacağı anlaşılmaktadır. İki dildeki ikincil adlandırmaların karşıtısal çözümlemesinin ise öğrencinin gerek ana diline gerekse yabancı bir dile yönelik bilişsel farkındalığın geliştirilmesini sağlayacaktır. Bu farkındalığın özellikle filoloji ve çeviri alanlarında çalışacak uzmanların yetiştirilmesi için son derece önemli olduğunu tekrar vurgulamak gerekir.

KAYNAKÇA

- Akış, İ. (2007). Türkçede Su kelimesinin tarihi gelişimi. İ. A. Akış içinde, *Türk kültüründe su* (s. 15-18). İstanbul: Çantay.
- Demir, C. Y. (2019). Türkçede Metaforlar ve Metaforik Anlatımlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 4*, 1085-1096.
- Göktürk, A. (2019). *Çeviri: Dillerin Dili*. Yapı Kredi Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (2013). *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hatiboğlu, V. (1972). Ağaç ve Su. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, Cilt 20*, 267-273.
- Kökdemir, E. (2018). HİNT-ÂRİ TOPLUMUNDA SU KÜLTÜ VE RİGVEDA'DA SU VE NEHİR İLAHİLERİ. *International Journal of Social Sciences, Vol.:2*, 33-49.
- Kozan, O. (2016). Yabancı Dil/Çeviri Eğitiminde İşlevsel Söz Dizimi Kuramı: Türkçe-Rusça Dil Çifti Örneği. A. Kaşoğlu içinde, *Prof. Dr. Altan Aykut'a Armağan. Rus Dili ve Edebiyatının İzinde* (s. 259-281). İstanbul: Çeviribilim.
- Kozan, O. (2018). Bilişsel Dilbilim ve Yabancı Dil Öğretimi. Ya da... Kara Hindiba ile Yastık Arasında Ortak Bir Şey Var Mı? *Current Debates on Social Sciences. Human Studies* (s. 679-687). içinde Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Kozan, O. (2018). Yabancı Dil / Çeviri Eğitimi Açısından Dil Dünya Görüşü Kavramı ve Nesnelerin Adlandırılması (Türkçe-Rusça Dil Çifti). *Dil Dergisi*, 151-167.
- Kozan, O. (2020). *Onomasyoloji: Kuramdan Bilime Doğru. Rus Dili Örneği*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Özgen, M. K. (2017). *Dünya Dillerinden Örneklerle Dilbilimsel Tipoloji*. Pegem yayıncılık.
- Şen, M. (2010). Su. *Acta Turcica, Sayı 2*, 41-71.
- Апресян, Ю. (1995). *Избранные труды. Том I. Лексическая семантика*. Москва: Языки русской культуры.
- Афанасьев, А. (1957). *Народные русские сказки. Том I*. Москва: Издательство художественной литературы.
- Балонкина, О. (2017). ЛИНГВОКУЛЬТУРНАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ИМЕНИ ПЕРВОСТИХИИ ВОДА В СОСТАВЕ РУССКИХ И АНГЛИЙСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ. *Вестник Томского государственного университета, № 423*, 5-14.
- Блинова, О. (2010). *Мотивология и ее аспекты*. Москва: Красанд.
- Богатырева, Е. (2009). СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ И ПАРЕМИЙ С КОМПОНЕНТОМ «ВОДА» В РУССКОМ ЯЗЫКЕ (особенности соотношения их внутренней формы и актуального значения). *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова, № 4*, 101-105.
- Бондарко, А. (1984). *Функциональная грамматика*. Ленинград: Наука.

- Гак, В. (1977). *Сопоставительная лексикология*. Москва: Международные отношения.
- Елизаренкова, Т. (1999). *Слова и вещи в Ригведе*. Москва: Восточная литература РАН.
- Золотова, Г. (1973). *Очерк функционального синтаксиса современного русского языка*. Москва.
- Катунин, Д. А. (2010). МЕТАФОРИЧЕСКОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ВРЕМЕНИ КАК ВОДЫ/ЖИДКОСТИ В РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА. *ВЕСТНИК ТОМСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА, №1(9)*, 12-16.
- Красильникова, О. П. (2017). СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С КОМПОНЕНТОМ «ВОДА» В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ. *Филологические науки, Том 4, Часть 1*, 44-47.
- Кубрякова, Е. (2012). *В поисках сущности языка. Когнитивные исследования*. Москва: Знак.
- Майсак, Т. Р. (2007). *Глаголы движения в воде: лексическая типология*. Москва: Индрик.
- Мельчук, И. Ж. (1984). *Толково-комбинаторный словарь современного русского языка. Опыт семантико-синтаксического описания русской лексики*. Вена.
- Мокиенко, В. М. (2013). *ВОДА в славянской фразеологии и паремииологии*. Будапешт: TINTA.
- Мустайоки, А. (2006). *Теория функционального синтаксиса. От семантических структур к языковым средствам*. Москва: Языки славянской культуры.
- Попкова, А. (2017). ВОДА И WATER В РУССКИХ И АНГЛИЙСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ. *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация, №2*, 100-107.
- Преображенский, А. (1910-1914). *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Типография Лисснера и Совко.
- Срезневский, И. (1893). *Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам*. Санкт-Петербург: Типография императорской академии наук.
- Тихонов, А. (2014). *Новый словообразовательный словарь русского языка*. Москва: АСТ.
- Фасмер, М. (1986). *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Прогресс.
- Хайруллина, Д. (2011). ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С КОМПОНЕНТОМ «ВОДА» В АНГЛИЙСКОМ, РУССКОМ И ТАТАРСКОМ ЯЗЫКАХ. *ВЕСТНИК ВГУ. СЕРИЯ: ЛИНГВИСТИКА И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ, №1*, 171-174.

Bölüm 4

SÂFÎ DİVANI'NDA EJDERHA

Özlem ERCAN^{1}*

¹ Doç. Dr. Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ozlemercan@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0767-0045 Researcher ID: 1880-32.

Giriş

Sâfî'nin hayatı hakkında herhangi bir kaynakta bilgi bulunmadığı gibi asıl adının ne olduğu da bilinmemektedir. Yalnızca *Divan*'da geçen birkaç beyitte “Benim ismim Yıldırım'dır.” şeklindeki ifade, şairin adının bu olabileceği izlenimini vermektedir. *Divan*'da birkaç yerde bu ad anılmaktadır.¹ *Divan*'da Sâfî mahlasını kullanmıştır. Bu mahlasın kendisine “*Allah'ın saf ve temiz yarattığı*” anlamına gelen Safiyullâh'tan (Hz. Âdem) miras kaldığını belirtir. “Safî”, şairin dedelerinden birinin adı olabileceği gibi Şeyh Safî² (Safiyüddin Erdebili)ye³ istinaden de bu mahlası alması muhtemeldir. Ayrıca ikinci bir *Divan*'ı daha olup orada “Ferîdûn”⁴ mahlasını kullandığını söylemektedir. Ancak XVIII. yüzyılda bu mahlasta bir şaire rastlanmamıştır.

Divan'da Sâfî, çağdaşı başka isimleri de anmaktadır: Bunlar Nâdir Şah (ö. 1160 / 1747), Zend Kerim Han (ö. 1193 / 1779), Kolçak İlyas Paşa (1151 / 1739'da hayatta), Şeyhülislâm Mehmed Zeynelabidin (ö. 1164 / 1751) ve Çorlulu Köse Bahir Mustafa Paşa (ö. 1178/1765)'dir. Söz konusu kişilerin yaşadığı dönemlerden yola çıkarak Sâfî'nin XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı görülmektedir.

Sultan III. Selim döneminde 1203-1221 / 1789-1807 yılları arasında vali ve Sultan IV. Mustafa döneminde 1221-1222 / 1807-1808 yılları arasında sadrazam olarak görev yapmış Tayyar Mahmud Paşa'ya (Poyraz, 2011) kitabet hizmetine atanmış ve bu görevden istifa etmek (affını dilemek) için bir kaside sunmuştur.⁵

Memleketi hakkında *Divan*'ına müracaat edildiğinde bu konu da açıklığa kavuşmamaktadır. Şiirlerinde pek çok coğrafyadan bahseden şair, Bosnavî dilinden haberdar olduğunu, Kırcaali Dağı'ndan kopup geldiğini söylediği için Rumelili (Bosnalı) olabilir.⁶

Divan'da geçen birtakım şehir, semt ve ülke isimleri şairin memleketinden ayrıldığına, İstanbul, Uşak, Kütahya gibi şehirlerde yaşadığına ve çeşitli coğrafyalara (Cezayir, Gence, Kaşan, Horasan, Kerbelâ) seyahat ettiğine işaret etmektedir. Bu ikametlerin sebebinin devlet görevi olması muhtemeldir. İstanbul'a dair ifadelerinin çokluğu da dikkat çekmektedir.

1 K. 1-86, K. 2-114, K. 11-27, K. 11-56, G. 256-10.

2 Gerçek adı İshak b. Cebail olan Şeyh Safiyüddin Erdebili, kısaca Şeyh Safî (650-735 / 1252-1334) de denilen Erdebili, Safevî tekkesinin kurucusu olması sebebiyle Türk ve İslâm düşüncesinde önemli bir konuma sahiptir. (Erdoğan, 2010: 1-16)

3 G. 259-7. (Ercan, 2014: 562)

4 K. 3-51. (Ercan, 2014: 146)

5 K. 17. (Ercan, 2014: 238-244)

6 K. 1-29, K. 8-13. (Ercan, 2014: 113, 171)

Şairin eğitimi konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Fakat *Divan*'da Arapça ve Farsça manzumeler yanında onların kalıplaşmış ifadeleri ile ayet ve hadisleri kullanması, bu dillere vâkıf olduğunu göstermektedir. (Ercan, 2014: 11-25)

Şiir üslubu olarak Hikemî Tarz ve Sebk-i Hindî'yi; İslâm felsefesi olarak İshrâkiyye'yi benimsemiştir. (Ercan, 2013: 1375-1395) Sâfi'nin tespit edilen tek eseri mürettep *Divan*'ıdır. Şair, eserini Uşak'ta bir kış mevsiminde, altmış günde tertipleğini ifade etmektedir.

İki nüshası bulunan (Milli Kütüphane, Yz A 8870 ve Milli Kütüphane, Yz FB 245) *Divan*, Sâfi'nin tanınan tek eseridir. “Mahlasım dîvân-ı diğerde Ferîdündür benim” (K. 3-51) dizesinden anlaşıldığı üzere başka bir divanı olduğunu söylese de bugün bu divan mevcut değildir.

Sözlüklerde Ejderha

Kuman-Kıpçak sözlüğü olan *Codex Cumanicus*'ta (1303) “sazagan” (ezdahan, sazagan); Filippo Argenti'nin *Regola del Parlare Turco* (Türkçenin Konuşma Kuralları) (1533) eserinde “asdagha, axdagha”; Meninski'nin *Thesaurus* (Hazine) (1680) adlı eserinde “ejder, ejderha” biçiminde geçen sözcük; Farsçada “ajdahâk / ajdahâ” (İran mitolojisinde efsanevî yılan-kral); Orta Farsçada “aji-dahâka”; Avestada “aji” (yılan) olarak kullanılmıştır. Sözcüğün özgün biçimi ajdaha / ejdeha olduğu hâlde, Türkçede ejderha ve (+ha hecesinin Farsça çoğul eki olduğu varsayımıyla) ejder biçimleri tercih edilmiştir. (Nişanyan, 2020)

Ejder ve ejderha, Arap harfli sözlüklerde de tanımlanmaktadır. Söz konusu sözlüklerin seçilme sebebi, basım yıllarının aşağı yukarı şairin yaşadığı döneme olan yakınlığıdır. Bazı sözlüklerde sadece “ejder” tanımına yer verilirken bazılarında “ejder” ve “ejderha” için aynı tanım yapılmıştır. Bir kısım sözlükte ise “ejderha” için farklı bir tanım verildiği dikkat çekmektedir. İlk grupta yer alan sözlüklerdeki tanımlarda dikkat çeken husus, iki farklı ejderden söz açılmasıdır. İlki büyük yılan; diğeri ise kanatları olan ve ağzından alevler saçan efsanevî bir hayvan olarak tasvir edilen ejderdir. Ejder ve ejderhanın birlikte madde başı yapıldığı sözlüklerde ise kelime “büyük yılan” şeklinde tanımlanmıştır. Tarihsel sıralama göz önüne alınarak Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde sözcüğün tanımı şöyledir:

1. 1293 / 1876 tarihli *Lehçe-i Osmânî*'de sözcüğün hangi kelimedenden türediği açıklanır: “*Ejderhâ, ejdehâ, merdüm-hâr yılan efsânesi. Dahhâk kelimesi bu asıldan ta'rîb olunmuşdur.*” (Ahmed Vefik Paşa, 1293: 599)

2. 1305 / 1887 tarihli *Lugat-ı Remzî*'de geçen tanım ise kanatlı bir hayvanı tasvir eder: “*Bir nev’i kanadlı hayvan ve adamı yutacak derecede büyük yılan.*” (Hüseyin Remzi, 1305: 45)

3. Ebuziyya Tevfik’in 1306 / 1889’da hazırladığı *Lugat-ı Ebuziyya*’sında sözcüğün kökeni yanında beyitlerden örnekler verilerek mecazî anlamlarından bahsedilir. Kanatlı, ayaklı ve yedi başlı olarak Acemlerin hurafelerinde geçtiğinden söz açılır: “*Büyük yılan, mâr-ı büzürg ki Arabîde su‘bân. Âhirindeki hâ edât-ı cem’-i Fârsî olmayup eczâ’-i kelimedendir. (Nef’î: İder sihrile hâmem cümle ejderhâ-yı Mûsâya) Hurâfât-ı ‘Acemde kanadlı ve dört ayaklı ve bir takımı da yedi başlı olarak tasvîr olunur. (Nef’î, Kasîde-i Rahşîyye: Sanki pervâze gelür hışmile bir ejderhâ) Râsız olarak yalnız nazımda müste‘mildir. (Mesel: Uyuyan ejderin kuyruğuna basma.) Mecâzen şecî‘, bahâdır, guzûb, hışmnâk eşhâsa ve zulme-i devrâna ıtlâk olunur.*” (1306: 79-80)

4. Şemseddin Sami, 1317 / 1901 yılında bastırıldığı, *Kâmûs-ı Türkî*’de ayakları olan ve ağzından ateş püsküren bir ejderha tasviri yapar: “*Yılana müşâbih ancak dört ayaklı ve kanadlı olan ve ağzından alevler püskürttüğüne i‘tikâd olunan bir hayvan-ı mevhum.*” (1317: 93) Burada ejderha tanımı altında “genç dişi hayvan” manası da verilir: “*Ejderhâ: mâde-i ânife.*” (1317: 94)

5. 1308 / 1902 tarihli *Lugat-ı Nâcî*’de nazımda “ejdeha” kullanımına dikkat çekilir: “*Büyük yılan, (hâ)lar edât-ı cem’ değildir. (Ejdehâ) nazımda kullanılır. “Ejdehâ-râ çü gelû teng be-gîrend ‘asâst” (Sâ’ib): Ejderhânın boğazını sıkdıklarında ‘asâ olur. Dest-i Mûsâ-yı suhanda ejdehâdur kilki-i ter (Tâhirü’l-Mevlevî). Ejder-i düm-bürîde: Kuyruğu kesilmiş ejder, pek mütehevvir kahraman.*” (Muallim Nâcî, 1308: 51)

6. 1346 / 1927 tarihli *Yeni Resimli Yeni Kâmûs*’ta ejder hakkında fazla bilgi yoktur: “*Az çok yılana müşâbih efsânevî, korkunç ve pek büyük bir hayvan.*” (Kestelli, 1346: 42)

Ejderhanın Menşei ve Tasavvuru

Menşeinin Orta Asya olduğu düşünülen ejderha miti, Çin’in dinî hayatında ve kozmolojik inancında önemli bir yer tutar. Hunlarda da ejderha kültünün Çin’den gelen bu inançlar nedeniyle oluştuğu; ejderhayla mücadele motifinin ise eski İran’a dayandığı düşünülür. (Ocak, 2005: 223) Pek çok kültür ve mitolojide yer eden ejderha motifi, Türklerde inançlarından sanatlarına kadar kutlu sayılarak ejderhalarla mücadelelere konu olmamıştır. Ancak tek tanrılı dinlerin Sümer metinlerinden etkilenmesi sonucunda Anadolu’da özellikle antik Helen inanışlarında

karşılaşılan ejderha ile savaşma, onu öldürme teması Bizans ve Araplar yoluyla Türk inançlarına da etki etmiş, Türkler ejderha ile savaşmayı ve onu öldürmeyi yiğitlik olarak görmüşlerdir. (Şenşınay, 2006: 12-13) Mitolojik bir figür olarak farklı toplumlarda farklı sembolik anlamlara sahip olan ejderha, Batı'da kötülüğü simgeleyen bir düşman olurken Doğu'da kutsallık ve iyilik atfedilen bir motif hâlini almıştır. (Koçak ve Gürçay, 2017: 40)

İslâmiyet'in ardından ejderhalar olumsuz ve Şeytanî anlamlar kazanmıştır. Minyatürlerde sık sık ejderha ile mücadele sahnelerine rastlanmaktadır. Ejderha ile mücadele bu minyatürlerde kötülüğü yenmek veya güç ve yiğitlik sembolü olarak ele alınabilir. (Tanpolat, 2016: 65)

Anadolu'da Selçuklu sanatında “evren” adını alan ejderha; kıvrımlı ve iki ayaklıdır. Yer-sularında yaşayan ejderhalar ise yılan vücutlu, ayaksız, kanatsız, pulsuz olarak tasvir edilmektedir. (Şenşınay, 2006: 14) Kışın Yer-su'nun derinliklerinde yaşayan, baharda kanatlanıp uçan ve kararık (karanlık) yönleri galip gelen ejder, baharda yaruk (aydınlık) ve ateşli yönünü almaya hazırlanır ve kanatları, boynuzları ve sakalları çıkar. (Esin, 2001: 82) Eski Türklerde tanrıların tasvirleriyle de buluşan yer ejderi, Kansu Hunlarının yer tanrısına benzer. Ejder başlarıyla tasvir edilmiş gök ejderi ise kanatlı, sakallı, boynuzlu; yer ejderi gibi kanatsız, sakalsız ve boynuzsuz resmedilir. (Esin, 2004: 42-43) Hunlar dışında Dede Korkut masallarında ejder dört ayaklı, iki kanatlı, yedi başlı, uzun kalın kuyruklu olarak tasvir edilir. Selçuklu sanatında genellikle düğüm olmuş hâlde görülen ejder, yılan gibi pullu, ayaksız bazen de ayakları olan, kanatlı veya kanatsız da olabilmektedir. (Megeb, 2007: 6-7) Acemler ise kanatlı, dört ayaklı ve yedi başlı bir mahlûk olduğunu tahayyül ederler. (Onay, 2009: 164)

Sâfi Divanı'nda Ejderha

1. Ejderha ve Hz. Musa

Divan'da defalarca çeşitli vesilelerle anılan ejderha, en fazla Hz. Musa ve asası hakkındaki kıssaya yapılan atıflarda geçer. Sebk-i Hindî ve İshrâkîlik'in tesirinde olan Sâfi, *Divan*'ının genelinde de Tûr, tecelli ve Hz. Musa ile ilgili oluşturulmuş beyitlere çok fazla yer verir. Bunda mensup olduğu edebî akım ve tasavvufî eğilimlerin etkisi vardır.

Ejder, ateş, Hz. Musa, asa ve tecelli kavramlarını iç içe geçerek kullanan Sâfi; İshrâkîlik ve Sebk-i Hindî'nin tesiriyle, bu akımların bir teması olarak ateş kavramını sık sık kullanır. *Kur'an*'da geçen Hz.

Musa'nın Allah'ın kendine hitabını işitmesinin ardından "tecelli"nin gerçekleştiği Tur Dağı, tasavvufta âşığın gönlüne işaret eder. Hz. Musa, Tur, tecelli ve ateş kelimeleri tenasüp içinde ele alınırken tecelli "şuur" (anlayış) ile ilişkilendirilir. Akılla dünyayı anlamaya çalışan ve ona bağlanan insan, hayret makamında aklını yitirir. Aynı olay, Allah'ın sıfatlarının gönle yansmasıyla da gerçekleşir. Ancak bir külhan yeri olan gönülde yaşanan bu hâller, gönlün tecelli ile dolu olması anlayışı (idrâki) ortadan kaldırmaz. Öte yandan tecelli sadece gönülde gerçekleşmez. Işık kaynağı olan, Allah'ın celal ve cemal sıfatlarını hatırlatan bütün varlıklarda bu nuru görmek mümkündür. Kimi zaman mum ateşinde, mahşer sabahının beyazında, ay ışığında ya da ağızdan ateş saçan ejderhaya dönüşen asada o nurun izleri bulunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa kıssasını içeren iki ayrı surede yılan-ejder konusu geçmektedir. Sureler, Firavun ve etrafındakilere mucize gösterilmesi esnasında Hz. Musa'nın asasının yılanla dönüşmesini anlatmaktadır. Bu dönüşüm, büyü neticesinde oluşan bir göz yanılması olmayıp asa, mucize eseri olarak gerçek bir yılan olmuştur. (A'raf, 7 / 107 ve Şu'ara, 26 / 32) Ancak mütercimler arasında yaşanan bazı ihtilaflar sonucu "sub'ân" kelimesinin yılan olarak mı, yoksa ejderha şeklinde mi çevrileceğine karar verilememiştir. Ayrıca bazı tefsirlerde yılan-ejderle ilgili yapılan tasvirlerin hayalî ve abartılı oluşu mütercimlerin kelimeyi "ejderha" şeklinde tercüme etmelerine sebep olmuştur. Söz gelimi bu tasvirler özetlenirse "*bir şehir büyüklüğünde, ağızını açınca çenesinin alt kısmı yerde, üst kısmı Firavun'un sarayının surları üzerinde*" (Pak, 2004: 33-34) bir büyük yılan tasviri görülmektedir.

Asanın yılan-ejdere dönüşümü bir mucize olmakla birlikte asanın İslâm medeniyetinde yüklendiği anlamla da bağlantısı olmalıdır. Akşemseddin, *Risâletü'n-Nuriyye* adlı eserinde asa kullanmanın gerekliliğinden bahsederken meşhur din âlimlerinin sözlerine atıf yaparak bu durumu delillendirmeyi amaçlar. Akşemseddin, eserinde Hasan-ı Basrî'nin şu ifadelerine yer vererek düşüncesini desteklemeye çalışır: "*Âsa getirmenin (taşımının) altı hassası vardır: Evvel budur ki; Peygamber sünnetidir. (aleyhimüsselam), ikincisi şudur ki salihler bezeğidir (yani süsüdür). Üçüncüsü, düşmanlar için, yani kelb ve yılan ve gayri nesne gibi silahtır. Onları def etmeğe ve öldürmeğe yarar. Dördüncüsü zaiflere yardımdır. Beşincisi münafiklara gussadır. Zira müminlerin ziyneti olucak yaraşuk olur, mü'minler ol sebepten gökçek gözüktür. Mü'minlerin gökçek olması münafiklara gussadır. Altıncısı bu ki; sevablar da artukluktur. Yani sevablar içinde bunun sevabı, artuk sevabdır. Zira cemî'-i enbiyânın işlediği iştir.*" (Yıldız, 2017: 130-

131) Asanın özellikle düşmanlara karşı silah görevi görmesi ve onları öldürmek ya da def etmek için kullanılması, Hz. Musa'nın asasına yüklenen mecazî anlamlar ile kurulan bağa da uygun düşmektedir.

Sâfî, kendi varlık ve kıymetini bir meclisi aydınlatan irfan mumu, abanoz asa, şuhut âleminin kalemi ve Hz. Musa'nın ejderi olarak görmektedir. Bahsedilen tüm öğelerin toplandığı kelime “çerağ” yani “ateş”tir. Ateş, kalpte ortaya çıkan tecelli durumudur ki bu salikin müşahede hâlinde olduğunu gösterir. Allah'ın celalinden aşk ateşinde yanan bir kalp, sonra Allah'ın cemalinden onun varlığına şahitlik eden bir kalbe dönüşür. Gaybdan gelen ve kalpte ortaya çıkan bu nurlar, mumun ateşinde, kalemin içinde, Musa'nın asası ve ejderinde kısaca bakılan görülen her şeydedir.

Çerâğ-ı şem‘-i cem‘-i mahfil-ârâyân-ı ‘irfânım

‘Asâ-yı âbnûsî kilik-i mülküm ejder-i Mûsâ K. 1 / 188 (Ercan, 2014: 125)

Başka bir beyitte, timsah olarak tasavvur edilen yılan-ejder, ikinci dizede yanan binlerce fidan dalı ve abanoz asa ile anlam çerçevesi içinde ateşle bağdaştırılır. Timsahın kan dökücülük, öldürücülük ve ürkütücülük özelliklerinden dolayı ağzından ateş saçan bir ejderha tasavvuruyla ele alındığı görülür. Ejderha benzetileni, timsahın şekil olarak ejderha ile olan benzerliğini de akla getirmektedir. (Yıldız, 2010: 194) Bu iç içe geçmiş hayalde, yılan-ejdere dönüşen asa ile söz konusu mucizeye; yanan ateş dalları ile de Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda karşılaştığı yanan ağaca atıfta bulunulur. “Kâm” yani istek sözcüğü ise Hz. Musa'nın Allah'ın cemalini görme isteğine işaret eder.⁷ Beyitte yer alan bu üç hayal de tecelliyi dolayısıyla Allah'ı müşahade etme isteğini anlatmaya yöneliktir. Hz. Musa ile bağlantılı olmamakla birlikte timsah şekilli ejderha başka beyitlerde de geçmektedir.⁸

Benim kâm-ı neheng-i ejder-i Mûsâ-yı ‘İmrândır

‘Asâ-yı âbnûsî şâh-ı nahl-i hayzerân âteş K. 11 / 181 (Ercan, 2014: 198)

Girift anlamların bolca kullanıldığı Sebk-i Hindî üslubunun mensubu olan Sâfî, başka beyitlerde de ejder, asa, Hz. Musa, tecelli, simurg ve ankayı birlikte kullanır. Manevî eğitime başlamış bir talibin ayak bastığı ilk menzil, gayb âleminde varlığı olan Cabülka adında bir şehirdir. (Cebecioğlu, 2010: 42) Bu şehirde kendini simurg ve anka

⁷ Benzer bir hayal, şu beyitte de mevcuttur: Didim kâm-ı neheng-i ejder-i Mûsâ-yı ‘İmrâna / Du‘âdan gayrı yârâna eger derd-i ser olmazsa (K. 12 / 230) (Ercan, 2014: 217)

⁸ K. 12 / 3, Mus. 2 / IV, Mus. 8 / V, G. 107 4 / 4, G. 175 / 5. (Ercan, 2014: 200, 254, 267, 419, 476)

olarak gören şair, aynı zamanda Hz. Musa'nın asası ve mana âleminin bekçisi; tecellinin gerçekleştiği tulu yeri, sabah güneşi; âlemi süsleyen güneş ve himmetin yed-i beyzası, Hz. Musa'nın ejderi, mana Musası, iki denizin birleştiği, tufan ve aşk denizinin timsahıdır. Şairin kendini Hz. Musa'nın yılan-ejderine teşbih etmesinde mana mülküne olan hâkimiyeti rol oynar. Nasıl ki Hz. Musa'nın yılan-ejderi, sihirbazların yılanlarını yutma kudretine sahipse manaya hükmeden şair de bütün şairlerin önünde galebe çalacak güce de sahiptir.

Diyâr-ı şehr-i Câbülkâda bir sîmurg u 'ankâyam

'Asâ-yı hâme Sâfî pâsbân-ı mülk-i ma'nâyam

Beyâz-ı subh-ı mahşer matla'-ı 'ayn-ı tecellâyam

Yed-i beyzâ-yı himmet âftâb-ı 'âlem-ârâyam

Kelîmu'llâh-ı ma'nâ ejder-i Mûsâ-yı 'İmrânım

Neheng-i "mecma'u'l-bahreyn"⁹-i 'aşk u bahr-i tûfânım

Mus. 8 / V (Ercan, 2014: 267)

Türk efsâne, destan, hikâye ve masallarında bol miktarda rastlanan ejderha motifi daha çok Bektaşilik'e mal olmuş velilerin menkıbelerinde yer alır. (Ocak, 2005: 226) Bektaşî velileri, tahta bir kılıca sahip olup bununla bazen ejderha bazen de kâfirlerle savaşıyor onları öldürürler. (Ocak, 2005: 179) Bektaşî velayetnamelerinde geçen bu mücadele, velilerin "İslâmiyet'i yayma" görevlerini destekleyen kerametler olarak sunulurken (Koçak ve Gürçay, 2017: 45) İslâm'ın Anadolu'ya yayıldığı ilk dönemlerde Hz. Ali'ye bir sevgi göstergesi olarak anlatılan Cen-nâmelerde ejderha, bir düşman olarak işlenir. Bu destanlarda anlatılan ejderha ile savaşmak için öne atılan Hz. Ali'ye yarenlik eden ise kılıcı Zülfikar'dır. (Aslan, 2016: 210) Her ne kadar yukarıdaki örneklerde olduğu gibi Hz. Musa ve asası ile ilgi kurularak kullanılan ejder, Hz. Ali'nin övgüsünün yapıldığı bu musammatta şair, Zülfikar'ın yendiği deve ve Şeytan'a atıfta bulunur. Ayrıca Hz. Süleyman'ın yüzüğünün cinlere hükmetmesine atfen hatem (yüzük) ve cin hayale dâhil edilir. Girift bu hayaller, Sebki Hindî'nin şiirde anlamın derinleşen ve genişleyen yönünü göstermektedir.

Hem Kelîmu'llâh 'asâsı oldu "su'bânun mübîn"¹⁰

9 Mecma'u'l-bahreyn: Ve Musa, genç arkadaşına: "İki denizin birleştiği yere ulaşınca kadar (yoluma) devam edeceğim veya senelerce (uzun süre) gideceğim." demişti. (Kehf, 18 / 60)

10 Su'bânun mübîn: Bunun üzerine (Hz. Musa) asasını atınca o (asa) açıkça bir yılan (ejderha) oldu. (A'raf, 7 / 107; Şu'ara, 26 / 32)

Hâteminde hem Süleymânın dahi nakş-ı nigîn
Olduğuyçün Hak te‘âlâ bî-garaz kıldı hemîn
Dîv ü Şeytân-ı la‘înin mekr ü şerrinden emîn
“Lâ fetâ illâ ‘Alî lâ-seyfe illâ Zü’l-fekâr”¹¹

Mus. 6 / IX (Ercan, 2014: 264)

Hiz. Musa ve ejderha ilgisi başka beyitlerde de benzer şekilde işlenir:
Elimde kilik-i çâlâkim Kelîmu’llâh-ı ‘irfânım
‘Asâ-yı âbnûsî ejder-i Mûsâ-yı ‘İmrânı

K. 17 / 28 (Ercan, 2014: 240)

Âteş-i “innî ene’llâh”¹² hâme-i gevher-feşân
Ejder-i Mûsâ-yı ‘İmrân-ı sipâh-ı kavm-i cân

Mus. 3 / IV (Ercan, 2014: 258)

Sipâh-ı kavm-i cânâ ejder-i Mûsâ-yı ‘İmrânı
Kef-i destinde bu kilik-i güher-efşânını hoş tut

G. 49 / 13 (Ercan, 2014: 366)

Sihrin karşısında üstün gelmiş; yılan, sihir, timsah ve ejder
vasıflarını taşıyan Hiz. Musa’nın asası, cömertlik nurunun güneşi ve
hikmet denizinin cevheridir.

Gevher-i deryâ-yı hikmet mihr-i nûr-ı ‘âtıfet
Ejder-i kâm-ı neheng ü sihr ü su‘bân gösterir

G. 107 / 4 (Ercan, 2014: 419)

Sihri-ı “su‘bânun mübîn” elde ‘asâ-yı âbnûs
Gûşe-i vîrânede ol mâr-ı peççân üstüne

K. 16 / 41 (Ercan, 2014: 234)

11 Lâ fetâ illâ ‘Alî lâ-seyfe illâ Zü’l-fekâr: Ali’den başka yiğit, Zülfikar’dan keskin kılıç yoktur. (Hadis-i Şerif)

12 Innî ene’llâh: Muhakkak ben (evet) ben Allah’ım. (Kasas, 28 / 30)

Yılan-ejderini edebe benzeten şair, Hz. Musa'nın beyaz el mucizesi ve asasından dem vurarak mucize arayanlara belagat gücünün yeterli olduğunu söylemektedir.

Mu'cizât ister isen kavî-i belîğım kâfî

Yed-i beyzâda 'asâdır bana su'bân-ı edeb

G. 40 / 12 (Ercan, 2014: 349)

Şair, kendini övdüğü başka bir beyitte hızlı hızlı yazan kaleminin ney sesli bir ejder gibi olduğunu çünkü irfanının Hz. Musa, hikmetinin yed-i beyzaya benzediğini ifade eder. Ney ve ejder ilgisi her ikisinin özünde yer alan ateş vesilesiyle kurulur. İçine gönül ateşinden nasibini alan nefes üfleney, nağmeleri ile yakarken ejderin nefesindeki ateş de her yeri yakıp yıkacak kudrettedir. Öte yandan kendini Hz. Musa gibi tecelli makamında gören Sâfî, hikmetli söyleyişleri ile de keramete sahip bir zat olduğunu vurgulamaktadır.

Nevâ-yı ney bir ejderdir elimde kîl-i çâlâkîm

Kelîmu'llâh-ı 'irfânım yed-i beyzâ-yı hikmetdir

G. 77 / 9 (Ercan, 2014: 392)

2. Ejderha, Şeytan ve Nefis

Kitab-ı Mukaddes'te "İblis ve şeytan denilen büyük ejder, bütün dünyayı saptıran eski yılan yeryüzüne atıldı ve onun melekleri kendisiyle beraber atıldılar." (Vahiy, 12 / 9) ifadesinden de anlaşılacağı gibi bu yılanın şeytan olduğu söylenmektedir. (Bolay, 1988: 362) Hristiyanlıkta çift yönlü ve değişkenlik gösteren bir sembol olarak ortaya çıkan yılan, hem bilgeliğin sembolü İsa ile özdeşleştirilir hem de Âdem ve Havva'nın cennetten yeryüzüne düşmesine neden olan kötü bir canlı olarak nitelendirilir. Özellikle Cennet'ten düşüş öyküsünde Şeytan'la eş tutulan yılan veya ejderha; baştan çıkarıcı, kurnaz, yıkıcı ve kötüdür. (Sümer, 2016: 285)

Ejder, *Kitab-ı Mukaddes*'te Mikail'in İblis'le olan mücadelesi sebebiyle de anılmaktadır. *Eski Ahid*'de adı anılan iki büyük melekten biri olan Mikail, düşmanlarına karşı İsrailoğulları'na yardıma gelen ve onları esaretten kurtaran, İsrailoğulları'nın koruyucu meleği, birinci ve büyük reistir. (Daniel, 10 / 13, 21; 12 / 1) *Yeni Ahid*'de ise İblis'e karşı çıkan baş melek ve gök ordusunun reisi (Yahuda'nın Mektubu, 9), başında bulunduğu melek ordusu ile İblis ve Şeytan denen büyük ejder ve ordusuna karşı savaşan ve onları yenip göklerden yeryüzüne

süren başkumandan (Vahiy, 12 / 7-9) olarak geçmektedir. (Cebeci, 2005: 45) İslâmî bakış açısında ise Allah'ın kuvvetinden destek alan kişi; gazap, şehvet, heves ile nefsini zedeleyen Şeytan ve ordusuna karşı mücadele etmek zorundadır. Ancak maneviyat yoluna yeni giren kişiye Şeytan, çeşitli şekillerde görünerek onu yoldan çıkarmaya çalışır ya da ejderha, büyük yılan şeklinde gelerek onu korkutur. (Cebecioğlu, 2010: 45) Nefsin ejderhaya benzetilmesine Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sindeki anlatımlarında da rastlanır. Mevlânâ: “*Senin nefsin de bir ejderhadır. O, nereden öldü ki? Dertten, eline fırsat düşmediğinden dondu, yoksa! Firavun'un eline geçenler, onun da eline geçse neler yapmaz!*” diyerek ejderhaya benzettiği nefsin gücünün ne kadar büyük olduğunu açıklar. (İzbudak, 2016: 1050) Öte yandan ejder, kötülüklerle savaştıracak kişinin yardımcısı olan bir varlık olarak da tahayyül edilir. Beyitte şair, Şeytan ve nefis ordusuyla mücadele eden bir müminin, kötülüklerden korunmak için Hz. Musa'nın yılan-ejdere dönüşen asasını salık vermektedir.

“Ma‘âza’llâh”¹³ benim fark-ı sipâh-ı nefs ü Şeytâna

‘Asâ destimde “su‘bânun mübîn” bir ejder olmazsa

K. 12 / 86 (Ercan, 2014: 206)

3. Ejderha ve Kalem

Tasavvufta ilm-i tafsîl-i ilâhîye ve kelimelerin şekillerini çıkarmaya vasıta olan ruha, kalem denir. Sufilerin akl-ı evvel manasında da kullandığı kaleme hazret-i tafsîle ve nefis-i külle denir. Bir kısım sufiler de kalemi ilm-i tafsîlin bilgisi olarak görür. Kalem, İlâhî tafsîlî (ayrıntılı) bilginin varlıklarla olan bağı göz önünde tutulmak suretiyle benzetme yapılarak kullanılır. Tecelli yeri olan harfler, divitteki mürekkepte olup orada ayrıntılı değildir. Mürekkep divitten kaleme geçip kâğıda temas edince harfler beyan şeklini alır. Böylece ilim de beyan edilmiş olur. (Cebecioğlu, 2010: 145) Allah'ın vasıf ve güzelliklerini inceden inceye şerh etmek isteyen, taze mizaçlı abanozdan yapılmış siyah kalem, Sâfî'nin elinde Allah'ın celal ve cemal sıfatlarını anlatacak ejder gücüne sahiptir.

Ejder-i kilik-i siyâh-ı âbnûsî ter-mizâc

Vasfını şerh itmek ister hüsnünün ser-tâ-be-pâ

K. 2 / 87 (Ercan, 2014: 136)

Klasik şiirde birçok benzetmeye tabi olan kalem; Hz. Musa, asa ve ejderle anlam dünyası içine sokulunca gücü ve üstünlüğü ile ele alınır.

13 Ma‘âza’llâh: Allah’a sığınırım. (Yusuf, 12 / 23)

Çünkü ejdere dönüşen kalem asası, şer ehli Firavun için bela; onun sihirbazlarına karşı korkutucu ve sihirbazların sihirlerine üstün gelen bir güçtür.

Dâbb-ı âl-i mekr-i fir'avn-ı cihâna Sâfiyâ

Ejder-i kilik-i siyâhımdır benim su'bân-ı 'aşk

G. 169 / 12 (Ercan, 2014: 471)

Ejder-i kilik-i siyâhım oldu "su'bânun mübîn"

Elde mîl-i sürmedânım âbnûsî bir 'asâ

K. 2 /16 (Ercan, 2014: 131)

Başka bir beyitte ise Hz. Musa'nın asa ile denizi yarıp İsrailoğulları'nı kurtarması, onların arkasından giden Firavun'un denizde boğulması hadisesi hatırlatılarak ejdere benzetilen kalem, tufanlar çıkartacak; denizleri coşturacak kudrettedir.

Bahr-i imkân u hudûs-ı "kûn fe-kân"¹⁴ Sâfiyâ

Ejder-i kilik-i siyâhım bahr u tûfân gösterir

G. 107 / 26 (Ercan, 2014: 420)

4. Ejderha, Ab-ı Hayat ve Su

Türklerde özellikle erken dönemlerde bereket, refah, güç ve kuvvet simgesi olarak kabul edilen (Çoruhlu, 2015: 172) ejder figürü, kullanıldığı yere göre çeşitli anlamlar taşır. Mesela su kaplarında uzun ömür / ölümsüzlük, mutluluk veya kötülük ve felaketlerden korunma dileği ile kullanılır. (Şahin, 2001: II) Klasik şiirde yine su ve ölümsüzlükle ilgili olarak ab-ı hayat tasavvuru, Hz. Musa ile Hızır'ın hikâyesini hatırlatır:

Musa-Hızır kıssası, 18 / el-Kehf suresinin 60-82 ayetleri arasında anlatılmaktadır. Hızır kelimesi *Kur'an*'da geçmemektedir. Ayette "*katımızdan ilim ve rahmet verdiğimiz bir kulumuz*" şeklinde tanıtılan bu kişinin Hızır olduğu hadislerde açık bir şekilde belirtilmiştir. (Meral, 2014: 131) Hz. Musa, bir gün Hızır ile buluşmak için bir genç arkadaşıyla birlikte yolculuğa çıkar. Buluşma yeri "iki denizin birleştiği" yerdir. Hz. Musa bu yeri tanıyabilmek için yanına balık alır. Çünkü bu balığın canlanıp denize atlaması, buluşma yerini belirleyen bir işaret olacaktır. Ancak Hz. Musa'nın genç arkadaşı sahilde uğradıkları kayanın yanında

¹⁴ Kûn fe-kân: Ol, hemen oldu. (Bakara, 2 / 117; Al-i İmran, 3 / 47, 59; Enam, 6 / 73; Nahl, 16 / 40; Meryem, 19 / 35; Yasin, 36 / 82; Mümin, 40 / 68)

balığın canlanarak denize atladığını ona haber vermeyi unuttur. Yolda yemek için konakladıklarında durumu kendisine anlatır. Bunun üzerine Hz. Musa, tekrar o yere döner ve gerçekten aradığı kişinin, orada bulunduğunu görür. (Cebecioğlu, 2010: 9) Kıssanın bundan sonraki kısmı, Hz. Musa'nın Hızır'ın sahip olduğu ilmi öğrenmeye talip olmasıyla devam eder.¹⁵ El-Buhârî'den naklen bir hadiste Musa ile hizmetçisinin sığındıkları kayanın altında hayat adı verilen bir pınar / göze (ayn) olduğu rivayet edilir. Balığa da bu sudan değdiği ve bu şekilde canlanarak denize atladığı bilgisi yer alır. (Meral, 2014: 133) Ocak'a göre İslâm kültüründeki ab-ı hayat efsanesinin kaynağı da bu rivayettir. (Ocak, 2012: 49) Birbirleriyle ilgisi olmamakla birlikte hikâyelerin ana şahsının ortak olması, Hz. Musa'nın asasının ejder olması hadisesi ile yukarıda bahsi geçen ab-ı hayat kıssasının birleştirilmesine sebep olur ki bu Sebk-i Hindî şairlerinin iç içe geçmiş ve derin hayalleri yaratmakta kullandıkları bir yöntemdir.

Ejderhanın ateş saçan ağzından suların akması mümkün görünmemekle birlikte ejderhanın su unsuru ile olan bağı bu hayali doğurmaktadır. Ejder, sembolik anlamı ile İslâm öncesi dönemde çoğunlukla olumlu iken İslâmiyet ile birlikte bazen kahramanların düşmanı bazen de şifa dağıtan bir figür hâline gelir. Dikkat çeken husus, ejder tasviri su ya da suya ait unsur ile birlikte tasvir edildiğinde baharı, doğanın canlanmasını, bereketi, şifayı, iyiliği ve sonsuzluğu temsil eder (Oktay Çerezci, 2020: 214) ki bu da hem yukarıda bahsedilen ab-ı hayat kıssası hem de ejderin yüklendiği sembolik hayat veren timsali ile uyumaktadır.

Türklerde yukarıda bahsi geçtiği üzere ejderha figürlü su kapları yanında Türk-İslâm sanatında ejder figürünün çeşitli yerlerde kullanılması, özellikle fiskiyeli havuzların ejder başlıklı olması hem mimaride hem de minyatür sanatında görülmektedir. (Oktay Çerezci, 2020: 210) Türk sanatında ejder ve su birlikteliği çeşme lûleleri de bulunmaktadır. Anadolu'daki çeşmelerin bir kısmı ejder başlı lûlelere sahiptir. (Oktay Çerezci, 2020: 211) Türk-İslâm sanatında ejder su ya da porselen vb. malzemelerden yapılmış, Türk-İslâm Dönemi sürahi ve maşrapalarının bazılarında kulp ya da emzik kısımlarında ejder gövdelerini ve / veya başlarını görmek mümkündür. (Oktay Çerezci, 2020: 212)

Beyitlerde sırasıyla ab-ı hayatı demir kaleden çıkararak ejderha

15 Kıssanın tamamı için bkz. MERAL, Y. (2014), Musa-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55(2), 131-133.

ağzından aldığını söyleyen şair; böylece su, ejder ve çeşme ilgisine vurgu yapar. Diğer beyitte ise doğrudan çeşmeye atıf yaparak bu hayali tamamlar.

Çıkardım gevheri ben kal'a-i pûlâd-ı himmetden

Dehân-ı ejdehâdan âb-ı hayvân itmişem icrâ

K. 1 / 26 (Ercan, 2014: 113)

Alıp Hızr u Mesîhi çeşme-i la'l-i Bedahşânı

Dehân-ı ejdehâdan ben getirdim âb-ı hayvânı

K. 17 / 45 (Ercan, 2014: 241)

Şair, “ayn” kelimesinin pınar anlamında kullanıldığı beyitte, suyun ejderin ağzından akıp hasta gönülleri suladığını ifade ederek yine bir çeşme tasviri yapar.

‘Ayn-ı ejderdir dehân-ı ejdehâdan ser çeker

Ben gibi virmekde her-dem bu dil-i bîmâre su

G. 237 / 3 (Ercan, 2014: 534)

Tasavvufta Allah’ın el-Hayy (diri olan, yaşayan) isminin hakikatinden ibaret olan ab-ı hayat, kişinin öz vasfı olduğu zaman ab-ı hayatı içmiş gibi olur. Kişi, Allah’ın “hayy” sıfatıyla diğer canlılar gibi hayat kazanır. Bu mertebedeki insanın hayatı, Allah’ın hayatıdır. (Cebecioğlu, 2010: 10) Sâfi “Tahmis Ber-beyt-i Nedim” başlıklı şiirinde ejderhadan zuhur olan ab-ı hayvanı dilerse geçilmesi gereken merhalenin Hz. Musa’nın Tur Dağı’nda seyrettiği Allah’ın tecellisi olduğunu bildirir. Yani ilk önce Tur Dağı gibi sarsılıp paramparça olmalı, ilâhî tecelli neticesinde nefsi ortadan kalkmalıdır. Ondan sonra “hayy” sıfatını hak edebilir.

Dilersen ejdehâdan âb-ı hayvân oldugun zâhîr

Gerekdir Tûr-ı dîdâr-ı tecellâdan bana nâzır

Zuhûrun matla‘-ı encâm-ı hâlinden bilir şâ‘ir

“Cihânı bend ider sana bu perçem gayrı n’eylersin

Yürü ey serv-i âzâdım yürü başında devlet var”

Mus. 9 / III (Ercan, 2014: 268)

5. Ejderha, Ah ve Duman

Aşk ateşi ile gönlü yanan âşığın ah çekerek ağzından çıkan siyah dumanları, bir mumun ya da kandilin fitilinden yükselen dumanlara

benzetten Sâfî'nin bu hayalle göğe yükselen siyah ejder arasında bir bağ kurduğu düşünülebilir. Ancak ikinci dizede şairin fitilin siyahından çıkan isin ceylanların gözüne sürme olduğunu söylemesi ve ikinci beyitte ininde sesler çıkarıp¹⁶ yılan gibi kıvrım kıvrım oturan bir ejder motifini çizmesi yerde istiflenmiş bir ejderha timsali oluşturmaktadır. Diğer beyitte ise dertlerin hücumunu deva olarak gören arif, marpucun fitilinden demlenen bir ejderha olarak hayal edilmektedir.

Fitîl-i ejder-i dûd-ı siyâh-ı medd-i âhımdır

Sevâd-ı sürme-i çeşm-i gazâl-i dâmen-i sahrâ

K. 1 / 75 (Ercan, 2014: 117)

Künâmından gazanferdir çıkar bu ejder-i âhım

Hemân bir gajgajıp bir mâr-ı pîçân oldu gitdikce

G. 240 / 17 (Ercan, 2014: 540)

Hücûm-ı derd ü mihnetdir devâ erbâb-ı 'irfâna

Fitîl-i mârpîçân dem çeker bir ejder olmazsa

K. 12 / 164 (Ercan, 2014: 212)

6. Yedi Başlı Ejderha

Yedi başlı ejderha, masallardan *Dede Korkut Hikâyeleri*'ne Türk anlatılarında yer alan bir varlıktır. İki başlı ejderha ise Orta Asya göçebe sanatında ayrıca Orta Çağ Avrupa sanatı ve inançlarında yer almakla birlikte "amphisbaena" adıyla anılan ve ejderhadan ayrı görülen bir yaratıktır. (Şenşınay, 2006: 16) Büyüklük ve zalimlik sembolü olarak görülen yedi başlı ejder inancı ise özellikle Asya kültür ve mitolojisinde önemli bir yer tutar. (Kul, 2015: 102) Acemlerde ejderha, kanatlı, dört ayaklı ve yedi başlı olarak inançlarda yer eder ve ejderhalar ağızlarından ateş püskürür. (Onay 1993: 139-140) Sâfî, sevgilinin saçlarının çokluğu ve âşığa öldürücü tuzaklar kuran saçlarının benzetileni olarak ejderhayı kullanır. Bu benzetme şekil ve renk açısından da kurulur. Ayrıca peri sevgili, büyük yılanı teşbih edilen kâkülü ile yapılan bu mücadelenin

16 Bu efsanevi hayvanın sesi, "gajgaj" olarak seslendirilip beyitte de bu şekilde geçmektedir. "...Tokat'ta Gajgaj Dede tekkesidir. 'Şehre hail cihan-nüma' bir küçük dağ üzerinde olup bir mesire makamında olan ve Evliya Çelebi'nin ziyaret ettiği o sırada birkaç kanaat sahibi dervîşi bulunan bu tekkenin banisi Gajgaj Dede, Yesevî müritlerinden bir er olup Pir'in emri ile buraya gelmiş ve 'Celali sıfat olup ejder gibi gajgajladığından' Gajgaj Dede ismini almıştır." (Köprülü, 1993: 48)

sonrasında, yedi başlı ejderhaya dönüşür. Bu dönüşümde âşık, alt edilmesi daha güç bir varlıkla mücadele etmek zorunda kalır. Pek çok kültür ve inanışta peri yer alırken İslâm'da peri inancı yoktur ancak Müslüman toplumlar arasında cinle ilişkilendirilerek cinlerin aslının melek olduğu inancından yola çıkılır. Türk halkı arasında peri genellikle cin taifesinin güzel ve zararsız kısmı olup güzelliğin simgesidir. (Bozkurt, 2007: 232) Türk masallarında çok güzel ve olağanüstü güçleri olan periler, her şeyle girme özelliğine de sahiptirler. İyi yürekli masal kahramanlarına yardımcı olurlarken kötülük edenleri cezalandırırlar. (Günay, 2009: 92) Bazı masallarda perilerin büyü ile ejderha kılığına girdikleri de olur. (Günay, 2009: 108) Tüm bu vasıfları şair tek bir beyitte toplamıştır.

Ol perînin ceng-i mâr-ı lenduhâ-yı kâkülü

Giderek oldu yine bir yedi başlı ejdehâ

K. 2 / 70 (Ercan, 2014: 135)

Yedi kat felek, yedi başlı timsah-ejdere benzetilir. Burada âşığa sıkıntılar yaşatan, zaman zaman âşığın serzenişlerde bulunduğu felek, hükmedilemez bir ejderdir.

Beyâz olmazdı bu her heft-nişân-ı atlas-ı gerdûn

Eger kâm-ı neheng-i ejder-i heft-peyker olmazsa

K. 12 / 3 (Ercan, 2014: 200)

7. Ejderha ve Aslan

Yarasa kanatlı, aslan pençeli, dikenli kuyruklu, derisi pullu, ağzından ateş saçan efsanevî canavar (Abiha, 2014: 29) olan ejder, bir başka beyitte memduhun benzetileni olarak, küfür ve azgınlık ocağını söndüren yedi başlı aslan-ejder şeklinde tahayyül edilir. Burada timsali verilen ve kötülüklerle savaşan ejder; aslan vücutlu, ejder başlı bir hayvandır.

Söyündürdüm çerâğın dûdmân-ı küfr ü tuğyânın

Gazanferdir dimişler ejder-i heft-peyker olmazsa

K. 12 / 85 (Ercan, 2014: 206)

8. Zehirli Ejderha

Deri değiştirmesi, zehirli olması, ayakları olmaması, karada ve suda yaşaması, sevimsiz ve korkutucu görünüşe sahip olması gibi özellikleri

olan yılan; destan ve mitolojilerde abartılı surette büyütülmüş, korkunçlaştırılmış, tamamen hayalî ve efsanevî şekle bürünerek ejder veya ejderha olarak isimlendirilir. (Güner vd., 2019: 101) Memduh'un övüldüğü beyitlerde ejderha zehri, aşk dertlilerinin şifası ve panzehridir.

Hastegân-ı derd-i 'aşka dâ'-i ber'ü's-sâ'dır

Cevher-i tiryâk-ı nutkum bâd-ı zehr-i ejdehâ

K. 2 / 105 (Ercan, 2014: 137)

Benim hem-bâd-ı zehr-i ejder-i tiryâk-ı fârûkum

Esâs-ı hânedân-ı tab'-ı çâr-erkân-ı 'irfânım

K. 15 / 8 (Ercan, 2014: 226)

Diğer beyitlerde kuvvetli söyleyişini ejderha zehrine benzeten şair, bunun sebebi olarak da mensup olduğu İshrâkîlik'i gösterir.

Bâd-ı zehr-i ejder-i fârûk-ı nutkumdan benim

Yalınız Selmân değil Fârûk-ı devrân bî-haber

G. 100 / 8 (Ercan, 2014: 411)

Bu bâd-ı zehr-i nutku ejdehâdan almışam çünkü

Çerâğ-ı mihr ü mâh dûde-i İshrâkıyândır bu

G. 236 / 15 (Ercan, 2014: 534)

9. Ejderha ve Hazine

Kaf, *Kur'an-ı Kerim*'de ellinci surenin adıdır. Allah'ın isimlerinden biri olduğu ve kudret sahibi anlamına geldiği söylenen Kaf, dünyayı çepeçevre kuşatan dağın adıdır. Bu dağın ardında efsaneye göre cinler yaşamaktadır. Ejderhalar, insanlara zarar verince güya melekler, onları bu dağın ardına, ateşli zincirlerle çekip atarlarmış. Tasavvuf erbabına göre, Kur'an'a işaret eden Kaf, Allah'ın bütün isimlerinin zuhur yeri olan ve bu mazhariyeti bilen ve bildiren insan-ı Kâmil'dir. Zamanın kutbu ve imamı budur. (Cebecioğlu, 2010: 143) Beyitlerde Kaf Dağı'nın zirvesini gören âşık, viranelerde kurulan meyhanede yatmaya devam ederken viranelerde saklanan hazinelerin de bekçisidir. Diğer beyitlerde ejder,

dünya viraneliğini beklemekte; öte yandan dünya ehli, hazine ümidiyle canından korkarak ıstıraba düşmekte; fanilik hazinesinin ejderi, kaderine razı olup Kaf Dağı'nın tepesinde uluhiyet âlemini seyretmekte; kendini yedi başlı ejdere benzeten âşık, viranede gizli hazineye bekçilik ederken gönlünde parıldayan ilâhî nurların tesiriyle beklemektedir.

Kulle-i Kâf harâbât-ı fenâdan görünür

Ejdehâ isen eğer dâmen-i vîrânede yat

G. 47 / 5 (Ercan, 2014: 363)

Ser-i dendâne-i kâm-ı neheng-i ejder-i dünyâ

Yatar vîrânelerde bir yedi başlı yılanındır

K. 8 / 5 (Ercan, 2014: 170)

Ümîd-i genc ider ehl-i cihân vîrânede ammâ

Düşer sad-pîç-tâba havf-ı cândan ejdehâ görgec

G. 59 / 13 (Ercan, 2014:

Kulle-i Kâf-ı kaderde ejder-i genc-i fenâ

“Mâlikü'l-mülk”¹⁷-i bekâ-yı ‘âlem-i lâhût olur

G. 112 / 2 (Ercan, 2014: 423)

Künc-i vîrâne cilvegâhımdır

Yedi başlı bir ejdehâ oldum

G. 212 / 10 (Ercan, 2014: 511)

10. Mana Ejderi

Talip olduğu yolda irfan ve maksat cevherini bulan âşık, manaya vakıf olup bu idrak kuvvetinden dolayı kendini mana ejderine benzetir ve diğer âşıkların içinde başı çektiğini söyler.

Harâbât-ı fenâda ser çekip ben ejder-i ma'nâ

Bulup râh-ı talebde gevher-i maksûd u 'îrfânı

K. 17 / 47 (Ercan, 2014: 241)

17 Mâlikü'l-mülk: De ki: Allah'ım, (ey) mülkün sahibi, sen dilediğine mülkü verirsın, dilediğinde mülkü alırsın, dilediğini yükseltirsin, dilediğini alçaltırsın. İyilik senin elindedir. Sen her şeye kâdirsin. (Al-i İmran, 3 / 26)

11. Ejderha Gözü, Ejderha Saç

Amber kokulu saçlara sahip sevgilinin zindanındaki mumun yağı, viranede konaklayan ejderin gözündeki “berk”tir. Allah’ın kulunu kendi yoluna davet etmek için kalbine gönderdiği ilham ışığını alan âşık, tasavvuf yoluna artık girmiştir. Ejderhanın gözündeki ışık, aslında sevgilinin cemalinden yansıyan ışıktır.

Berk-i çeşm-i ejdehâdır dâmen-i vîrânede

Revgan-ı şem‘-i şeb-i zindân-ı ‘anber-fâm-ı zülf

G. 161 / 2 (Ercan, 2014: 464)

Başka bir beyitte ise gam aslanının gözündeki “berk”, sevgilinin ejdere benzeyen büklüm büklüm saçlarından kaynaklanmaktadır.

Berk-i çeşm-i şîr-i gam ol ejder-i zülf-i siyâh

Dâg-ı müşg-endûd-ı bâğ-ı dilde rîşe rîşedir

G. 121 / 3 (Ercan, 2014: 431)

Sevgilinin saçını, âşığın boynuna geçirilmiş halka gibi hayal eden şair, bu manzarayı ateşe düşünce kıvrım kıvrım olan kıl (saç) gibidir, diye açıklamaktadır. Sevgilinin saçları renk, şekil ve tavır olarak ejderha ya da yılanı benzetilir. Söz konusu benzetme, saçla sihir yapılması uygulaması ile birleşince sevgilinin dünyayı etkisi altına alan sihir gücü ortaya çıkar. Yılan gibi kıvrım kıvrım olup bir yere istiflenen ejder, fattan ve kötücül bir kişiliğe sahip, aynı zamanda kanatsız ve ayaksız bir varlık olarak timsal edilirken kıvrımlı saç, ejderin yılankavi şekli ve ateşten hareketle de büyülenmiş bir âşık timsali ortaya çıkar.

Ejder-i zülf-i siyâhın tavk idip gerdânıma

Mû-ber-âteş-dîdeveş pür-pîç-tâb itmek gerek

G. 172 / 5 (Ercan, 2014: 474)

12. Ejderha ve Ateş

Ejderhanın ağzından saçtığı ateş, âşık için dayanılması zor hâllere ve aşk meydanı içinde devamlı saçılan ateşli figanlara işaret eder.

Bu nefes bir ejderindir er ise hemân tayansın

Ham-ı zülf-i lenduhâsı ser-i ceng-i mâra düşdü

G. 258 / 5 (Ercan, 2014: 561)

Künâmından yanar âteş gibi meydân-ı ‘aşk içre

Gazanferdir dem-â-dem dem çeker ejder figân âteş

K. 11 / 176 (Ercan, 2014: 198)

Sonuç

İşrakiyye’ye bağlı ve Hikemî Tarz ile Sebk-i Hindî’ye intisap etmiş bir şair olarak Sâfî, *Divan*’ında “ejderha” imgesine oldukça fazla yer verir. Klasik şairler, genellikle “saç, ah, duman, Tur, çarh” gibi unsurlarla anlam dairesi içine soktukları ejderhayı sevgili ve âşık arasındaki münasebetleri anlatmakta ya da felek ve sevgiliden gelen sıkıntıları ifade etmekte kullanırlar. Sâfî ise ejderha imgesini mensup olduğu akımların tesiri ile “ateş” ve “tecelli” kavramlarının barındırdığı anlamlarla şiire dâhil eder.

Sâfî; gönülde gerçekleşen tecellinin, ı ışık kaynağı olan Allah’ın celal ve cemal sıfatlarının her yerde olduğunu bilir. Ona göre Allah’ın nuru bazen mumum alevinde, mahşer sabahının beyazında bazen de ateş saçan ejderhaya dönüşen asada gizlidir. Hz. Musa gibi kendini tecelli makamında gören Sâfî, hikmetli söyleyişleri ile de keramete sahip bir zat olduğunu vurgular. Tur Dağı gibi sarsılıp paramparça olan, ilâhî tecelli neticesinde nefsi ortadan kaldırma gayreti içinde bulunan Sâfî, Allah’ı müşahede etme isteğini anlatmaya yönelik beyitlerde ejder, asa, ateş, tecelli ve Tur Dağı imgelerini kullanır. Bunlar dışında ejderi renk ve şekil olarak aha ve dumana, kötücül yönüyle Şeytan’a, onun sahip olduğu güç açısından kaleme, yüklendiği bereket ve şifa anlamları sebebiyle ab-ı hayata, hazine bekçisi sıfatıyla ilâhî nurların tesirindeki arife, âşığın önünde engel olan, büyü yapıp ejder gibi istiflenmiş saç benzettir. Bazen arifin gücünü bazen şairin yazma kudretini ifade için de kullandığı ejderi şair, her şeye galebe gelecek kudrette anlatır. *Divan*’da yedi başlı, zehirli, timsah şekilli, başı ejder vücudu aslan ve yılan gibi, kanatsız olarak hayal edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ABİHA, B. Ç. (2014), *Anadolu Türk Kültür Geleneğinde Şahmaran* (Doktora Tezi), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ahmed Vefik Paşa (1293), *Lehce-i Osmânî*, İstanbul: Tabhâne-i Âmire.
- ASLAN, N. (2016), Hz. Ali Cenkmeleri Bağlamında Bir Eser (Destan-ı Ejderha ve Bazı Motifleri Üzerine), *Millî Folklor*, 111, 208-219.
- BOLAY, S. H. (1988), Âdem, *DİA*, C. 1, 358-363.
- BOZKURT, N. (2007), Peri, *DİA*, C. 34, 232-233.
- CEBECİ, L. (2005), Mîkâil, *DİA*, C. 30, 45-46.
- CEBECİOĞLU, E. (2010), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları.
- ÇORUHLU, Y. (2015), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ebuziyya Tefkik (1306), *Lugat-ı Ebuziyya*, İstanbul: Matbaa-i Ebuziyya.
- ERCAN, Ö. (2013), Bektâşî ve İsrâkî Bir Şair: Sâfî, Hayatı ve Divan'ının Nüshaları, *Turkish Studies*, 8(1), 1375-1395.
- ERCAN, Ö. (2014), *Sâfî Divanı (Hayatı-Sanatı-Karşılaştırmalı Metin-Sözlük-Dizin)*, Bursa: Gaye Kitabevi.
- ERDOĞAN, İ. (2010), Şeyh Safiyüddin Erdebîli'ye Göre Ruh-Beden İlişkisinde Hayvanî Ruhun Yeri, *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 1-16.
- ESİN, E. (2001), *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ESİN, E. (2004), *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- GÜNER, E.; ŞEKER, K. G.; İZMİR GÜNER, Ş. (2019), Darüşşifalardan Günümüz Sağlık Kurumlarına Yılan Sembolü, *Lokman Hekim Dergisi*, 9(1), 97-104.
- Hüseyin Remzî (1305), *Lugat-ı Remzî*, İstanbul: Matbaa-i Hüseyin Remzî.
- İZBUDAK, V. Ç. (2016), *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*, C. 3. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- KESTELLİ, R. N. (1346), *Yeni Resimli Yeni Kâmûs*, İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası.
- KOÇAK, A., GÜRÇAY, S. (2017), Alevî-Bektaşî Velâyetnâmelerinde “Ejderha” Motifi, *Journal of Analytic Divinity*, 1(1), 34-64.
- KÖPRÜLÜ, F. (1993), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

- KUL, N. (2015), *16. Yüzyıl Şairlerinde Felek Kavramı* (Yüksek Lisan Tezi), Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MEGEB (2007), *Hayvansal Motif ve Figürleri*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- MERAL, Y. (2014), Musa-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55(2), 120-150.
- MERAL, Y. (2014), Musa-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55(2), 129-150.
- Muallim Nâci (1308). *Lugat-ı Nâcî*, İstanbul.
- NİŞANYAN, S. (2020), Etimolojik Sözlük, 03.01.2020 tarihinde <https://www.nisanyansozluk.com/> adresinden erişildi.
- OCAK, A. Y. (2005), *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- OCAK, A. Y. (2012), İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- OKTAY ÇEREZCİ, J. Ö. (2020), Türk Sanatında Ejder ve Su Birlikteliği, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 207-227.
- ONAY, A. T. (2009), *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü-Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar Ve İzahı-*, İstanbul: H Yayınları.
- PAK, Z. (2004), Meâllerdeki Çeviri Sorunları Üzerine Bir Örnek: Kur'an'da Aynı Anlamı İçeren Mükerrer İfade Kalıplarının Farklı Tercümesi, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 27-39.
- POYRAZ, Y. (2011), Divan Şairi Samsunlu Tayyar Mahmut Paşa ve Divanı'nın British Library Nüshası, Samsun Sempozyumu.
- SÜMER, N. (2016), Dinsel ve Mitolojik Bir Sembol Olarak Yılan, *JASSS*, 43(I), 275-288.
- ŞAHİN, C. (2001), *Türklerde Ejder ve Simurg Motiflerinin Grafik Gelişimi* (Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şemseddin Sami (1317), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: İkdâm Matbaası.
- ŞENSINAY, E. (2006), *Türk İkonografisinde Ejderha Figürü ve Seramik Yorumları* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TANPOLAT, C. (2016), *Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TÜRKEŞ GÜNAY, U. (2009), Türk Masallarında Geleneksel ve Efsanevî Yaratıklar, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2(3-4), 84-115.

- YILDIZ, A. (2010), Klasik Türk Edebiyatında Neheng Kelimesi Üzerine, *Erdem*, 56, 181-197.
- YILDIZ, M. A. (2017), Akşemseddin'in Eserlerinde Geçen Bazı Tasavvufi Kavramlar, *Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 123-141.
- YILMAZ, M. (1999), *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Bölüm 5

A TOUCHING STORY OF NARCISSOS: OSCAR WILDE AND THE DISCIPLE

Ozan Deniz YALÇINKAYA¹

¹ Dr., Dicle University, Western Languages and Literatures, ozandenizyalcinkaya@gmail.com,
Orcid: 0000-0003-4150-913X

1. Introduction

1.1. The Short Adventure of the Short-Short Story

The short story, which draws attention as a new literary genre, emerges in the last quarter of the twentieth century. Although the short story is a genre of Western origin, it started to spread rapidly in various countries of the world in the following periods and met the intense interest of the new generation. Writers such as Edgar Allan Poe, O. Henry, Franz Kafka, Max Jacob, Joyce, Jorge Luis Borges, Julio Jortazar, Kate Chopin, Jack London, Oscar Wilde and Virginia Woolf have given successful examples of this genre in world literature. This genre has found its reflections in Turkish literature with the successful works of artists such as Ferit Edgü, Küçük İskender, Aslı Erdoğan, Murathan Mungan, Murat Yalçın, Feyza Hepçilingirler, Gaye Boralıoğlu, Cemal Şakar and Sevim Burak.

While short-short story, which is defined as “flash fiction”, “short-short story”, “instant fiction” in world literature, in Turkish literature it has been named with names such as minimal story, very short story, short story, tight story, short fiction, mini story, small scale fiction, and parable (Korkmaz 2007: 32). Korkmaz, who made the first study on this genre, used “short-short story” instead of the term short story, and this use was widely adopted. *A New Style of Short-Short Story in Turkish Literature* written by Ramazan Korkmaz and Mutlu Deveci is one of the most comprehensive and most influential works in this field.

Reflecting the spirit of the age, short-short stories are so popular in China, where smoke-long stories are read on the bus and during smoking breaks, “palm stories” in Japan, “one minute stories” in Hungary, Russia and Azerbaijan in “miniature stories”, and in North America the sudden fiction divided into two with a volume of around 1500 words, “new sudden fiction” and a volume of about 250 words “flash fiction” and are known such as (Korkmaz, 2017: 12).

One of the things that makes this genre attractive, which is defined by the term “short-short story” in American literature, “nouvelle, nouvelette” in French is that it is undefined or cannot be gathered under a common name. For example, “short story”, “short short story”, “short-short story”, “very very short story”, “mini fiction”, “explosive”, “mini story”, “mini story”, “short story”, “short story” “Short story”, “minimal story”, “micro fiction”, “instant fiction”, “new story”, “story without individual”, “short story”, “tight story”, “small scale fiction”

“, (Korkmaz, 2011b: 12-15) are some of the names given to this sub-type. However, there are those who characterize the genre with the word *indefinable*, as well as those who parodied the definition with a relatively new art, stories of a smoking, tales with palms, and one-minute stories. (Gündüz, 2013: 12)

Korkmaz's statements about the number of words in a short story are important: Despite a limit of 1500 (Shapard, 1997: 92), 500 (Wright, 1998: 16) or 250/300 (Erden, 2002: 315) words for the story/s by decreasing in volume. In my opinion, 250 or 500 words form a narrative pattern that produces enough time to turn a scream into a tune. In this respect, we can name narratives that do not exceed 100 words only as short-short stories (Korkmaz, 2003: 26).

There are various views about how the short-short story was written with motivation. Short-short-story writer conveys ordinary events encountered in daily life to the reader in the form of a scream and at a symbolic level. The following remarks of Korkmaz reflecting the relationship of modern people who care about speed with this genre are important:

The 20th century man, attempting to live in a basically visualized world and under the grip of time / speed factors, is time poor; he does not have time to read long novels. Therefore, a 'fast food' type of narrative that will satisfy this need comes to the fore by taking past experiences behind (Korkmaz, 2007: 35).

According to Korkmaz, the defining features of the short-short story as following: “The short story does not give up, does not give advice, does not develop character, it does not move the reader, and so on. However, it makes some unchanging truths perceive, make shock warnings by exposing people to them suddenly” (Korkmaz, 2007: 5). Ferit Edgü, one of the first names that come to mind when short-short stories are mentioned in Turkish literature, defines such stories as “stories that are the identification of only a moment” (Edgü, 1997: 38). The following ironic approach of Necati Tosuner, who produced significant works of this genre, is also noteworthy:

They are “stories of satisfaction that look like tasting”. The very short story is “Not the short story because the fabric is not enough”, especially “the story of the increasing fabric is not at all”. “There is no pocket, no collar” of the very short story. The very short story is “not at a medium heat, it is the ember that boil the coffee pot.” It is not “ten grams

of cotton, but ten grams of iron". It is the "aquarium bubble symbolizing the ocean". It is a form of expression that is "difficult to write, easy to erase", "who is a wolf in sheep's clothing." "It is "not Grand Bazaar" Possibly, it is a "closed box". More importantly, it is a proof that "the story is closer to poetry than to novel (Tosuner, 1997: 40).

In the second half of the twentieth century, writers such as Richard Brautigan and Spencer Holst were writing very short stories as early as the 1960s. The first compilations of very short stories were published in the special issue of "Little Stories" of TriQuarterly, released by Robert Coover in the 1960s (Shapard, 1997: 92). However, it was in the 1980s and 90s that the very short story emerged as a different genre from the story. According to Roberta Allen, journals such as Vanity Fair and The New Yorker have a big share in the spread of very short stories (1997: 15).

According to H.E. Bates, the story writer states that a story can be from the death of a horse, to the love of a young girl, from an unfictional description to a narrative woven from events, even from a poem to an interview, and because of this flexibility, the story cannot be defined as a literary genre (Bates, 2001: 7.). By saying "story is an unruly genre by definition", Bates states that it is not possible to draw the boundaries of the story, everything in life can be the subject and material of the story and that the genre will gain a new form with each new story written (Bates, 2001: 9).

It was Edgar Allan Poe, who was also known as the founder of the story, who first underscored that the short-short story genre has rules and formulated these thoughts. In his paper *Philosophy of Composition* (1846), in which he drew the theoretical boundaries of the genre, Poe states that he "sees the story as a poem composed as prose" and expresses the essential rules of the story as follows:

1. It will create "a single effect" on the reader,
2. The story will be short enough to be read in one sitting in order to achieve this "single effect" in a strong way,
3. A poetic language will be used in the story, such that the language used in the story will become an intense language in which it loses something of its power even with a single word removed from the story.

Roberta Allen lists the technical features of the very short story as brevity, use of a poetic language, intensity, and hosting a surprise or an unexpected event (1997: 15).

Charles Baxter, who defines the short-story as “momentary fictions” emphasizes, “These stories are between poetry and fiction, story and sketch, prophecy and recall, personal and crowd” (Baxter, 1997: 90).

In this study, after giving the English version of Wilde’s *Disciple* short-short story, the writer’ storytelling and the adventure of short-short story will be characterized. The story of Oscar Wilde’s *Disciple*, which can be considered successful in this type, will be analyzed in terms of semantics and analyzed from various aspects. The images determined in this story and the associative meanings of these images will be evaluated and the elements that need to be analyzed in the deep structure of the text will be discussed with their equivalents in the literature.

1.2. Short Story and Oscar Wilde

Oscar Wilde, lived in 1854-1900, was born in Dublin. His father is a famous surgeon and his mother is a writer who writes under the pseudonym “Speranza”. Graduating from Oxford Magdalen College in 1874, Wilde started working as an art critic. Oscar Wilde’s first book, *Poems*, which won the Newdigate Prize in 1878 with his poem *Ravenna*, was published in 1881. *Portrait of Dorian Gray*, *Lady Windermere’s Fan*, *An Insignificant Woman*, *Salome*, *The Importance of Being Earnest*, *The Ballad of Reading Gaol* are some of his works.

Living in a period where strict and disciplined moral rules and taboos of the Victorian era were dominant, Oscar Wilde got out of the moral understanding of this period and lived a marginal life according to his age. Mine Yazıcı makes the following assessments about how Wilde reached universal values despite the strict rules of his time: “While Oscar Wilde’s lifestyle and literary genius carried him to the top, on the other hand, caused his calamity. Though, it should not be overlooked that what drives Oscar Wilde to this turbulent world and makes it different is directly related to his birthright artist identity. However, being an artist from birth alone is not enough to be universally accepted. The social conditions of the writer, the ideology of the period, family relations, education and the literary tradition of the period also affect creativity. For instance, it can be said that Oscar Wilde’s extraordinary and turbulent life was a revolt against the hypocritical and moral rules of the aristocratic segment created by the Victorian era that passed from the feudal order to the bourgeois order with the Industrial Revolution. Therefore, it can be concluded that the printed periods increased the creativity of the authors.” (Yazıcı, 2019: 22).

The success of Wilde in reaching universal values and reaching his readers through these values is remarkable in terms of being an example: Being a universal writer does not mean not being fed by the traditional. For instance, Oscar Wilde was able to point to the lost human values based on fairy tales in his own culture or his own ethnography. The places where his stories take place, geography, even the birds in the stories may seem unfamiliar to people from different cultures. However, readers from all corners of the world read a story or novel to broaden their worldview. Here, Wilde's success is that he succeeded in conveying a different geography and a different world of imagination to the reader with a text type "stories" that the reader is familiar with (Yazıcı, 2019: 29).

2. A Touching Story of Narcissus: *The Disciple*

When Narcissus died the pool of his pleasure changed from a cup of sweet waters into a cup of salt tears, and the Oreads came weeping through the woodland that they might sing to the pool and give it comfort.

And when they saw that the pool had changed from a cup of sweet waters into a cup of salt tears, they loosened the green tresses of their hair and cried to the pool and said, "We do not wonder that you should mourn in this manner for Narcissus, so beautiful was he."

"But was Narcissus beautiful?" said the pool.

"Who should know that better than you?" answered the Oreads. "Us did he ever pass by, but you he sought for, and he would lie on your banks and look down at you, and in the mirror of your waters he would mirror his own beauty."

And the pool answered, "But I loved Narcissus because, as he lay on my banks and looked down at me, in the mirror of his eyes I saw ever my own beauty mirrored" (Wilde, 2009: 247).

The story of Oscar Wilde, *Disciple*, whose full text we have given above in English and consists of 106 words, deals with a situation after the death of Narkissos, one of the most famous heroes of Greek mythology. Narcissus is the story of a young man who fell in love with his image reflected in the water in Greek mythology and gave the name narcissism after his love and turned into a narcissus. In order to make sense of the dialogues in this short-short story, it would be appropriate to mention the basic figures in the Narcissus story in mythology:

The famous Latin poet Ovidius combines Narcissus and Echo myths and describes the futile efforts of two people for love as a drama (Erhat, 1996: 375). According to Ovid's story, Narcissus was the son of the river god Cephissus and the nymph Liriope. Upon his birth, the blind seer Trésias prophesies to his mother that his son would have a long life, unless he sees his image. In his youth, the beauty of Narcissus turns into an object of desire, both for the opposite and for his fellow men. However, he does not indulge any of these and rejects all of them. Echo bury himself in this love in such a way that in the end nothing remains of him but the sound and disappears. Nemesis, the goddess of vengeance, fulfills Echo's vengeance wish and makes Narcissus lean into the water to drink from the pool on a hot day. Meanwhile, he sees his own image in the water and falls in love with his reflection, astonished. Narcissus, who cannot help himself from this watching, gradually becomes numb, passes his eyes to the life of the world and turns into a flower that opens by taking root in his place. This flower; Narcissus (Ovidius, 1994: 80-86).

According to Ancient Greek Mythology, Nymphs are feminine and divine beings that fill the earth and the sea with a large number. They live in the fields, forests, nature and rivers. They represent the abundance of nature, protect nature. They symbolize fertility and elegance. They are mortal, but as the gods feed on ambrosia, they live for many years and therefore remain young and beautiful. It is also called nymph or forest gnome. Usually they sit in caves. They spend their lives singing and making wool. They are named according to where they live. For example, there are Naias in springs and rivers, Oreas in mountains, Alseids and Hamadryads in groves.

The multi-focused nature of this story told in Greek mythology has been the subject of research in various branches of science and art and has been reflected in the works of artists of different times and genres. The symbolic features it carries depending on the very meaningful structure of the myth and the universal messages given by this myth play an important role in contemporary literary works. Therefore, the myth of Narcissus has been a source of inspiration for many artists as one of the classic stories that have been addressed, described and reconstructed by important writers such as Oscar Wilde.

According to Korkmaz, regarding the position of the narrator in the short-short stories: "There is a narrator who knows everything, sees and hears, and has a divine point of view in stories using the dominant

perspective. With the knowledge of the past, present and future worlds of the story persons, this narrator, who dominates even their inner worlds, speaks in the third person singular.” (2011: 26) Thus it is noticed that this story of Oscar Wilde was formed with this point of view. The narrator in the story should be in the position of only a transmitter of the situations, sometimes being inside the narrative or remaining outside the event. The objective stance of the narrator is due to the fact that the story characters do not know the emotional and sensory universe. In the story of *Disciple*, the narrator keeps this neutrality balanced on the axis of the spring (water) and Narcissus. Given the whole story, we witness a constant state of strife and conflict between these two elements. The narrator does not take the side of water, which is an important cult, nor of Narcissus, the spoiled hero of Greek mythology. However, at the end of the story, the reader discovers an advantage of the spring over Narcissus, regardless of the narrator. The completion and discovery of the implicit meaning behind the scenes, which is one of the basic features of the short-short stories, reveals itself clearly in this story.

The heroes in short stories may consist of characters known, recognized and lacking in one side according to the fictional flow of the story. Such heroes in short-short stories appear before the reader in the plain and simple way. All the heroes in this story dealt with are confronted with reader for these situations. Narcissus, with its selfishness and beauty; the spring (water) with all its components attributed to its holiness; Oreas are also featured in the story with the characteristic features of fairies. Although this story seems to be the story of Narcissus, the real hero here is the spring (water).

In this story, fictionalized by Oscar Wilde, Oreas, who stand out as supporting heroes, are in a structure that directs the flow of the narrative. Adhering to their mythic identity and following the behavior of the fairies, they sing songs to comfort the spring that mourns the death of Narcissus. They try to unravel the green hair and share the pain of the spring. However, in the dialogues they enter with the spring, the Oreas feel a disappointment in the eyes of the reader in the face of the attitude and confessions of the spring. Therefore, the Oreas witnesses with the confessions of the spring that the relationship between the spring and Narcissus, which can be considered as sacred, turns into a conflict.

Although this story seems like a kind of anecdotal example, it can actually be considered as a conversation and scream of the heroes (Oreas and spring) in the original of the mythical story about the death of

Narcissus. Short-short stories are often based on dialogues. The author tries to ensure the integrity of his/her narrative by bringing together the speech, action and thoughts of the figures in the story. In this story of Wilde, the two main figures, the spring and the forest nymphs, Oreas, question the situation after the death of Narcissus around the theme of beauty and confession through dialogues.

*“They untied the green braids and called out to the spring,”
We were not surprised that you mourned like this for
Narcissus because he was so beautiful,” they said.*

*“Was Narcissus beautiful?” said the spring. “Who knows
that better than you?” Oreas replied. (Wilde, 2009: 247)*

The screams being of sudden existence, realization and rebellion, short-short stories are summarized at their climax. This episodic structure, which excludes the introduction, development and conclusion parts in classical narratives, and makes the short-short stories exactly a sectional story. Therefore, in short-short the stories the actual result (catastrophe) is aimed, not the details. The last paragraph, the last sentence, the striking results in the last line in the short-short stories brings the severity of the impact to its peak/climax. (Korkmaz, 2011: 28) In this narrative of Oscar Wilde reconstructing the story of Narcissus and conveyed in the language of the spring, *“But I loved Narcissus because I always saw the opposite of my own beauty in the mirror of his eyes” when he reached the ground and looked at me*” can be evaluated as a scream, a rebellion and a confession that are in the structure of the short-short stories and always surprise the reader. While a text is being reconstructed by an author, the relationship between spring and Narcissus evolves in a different way in Wilde’s text as an indicator of the change and transformation it has undergone. While Narcissus falls in love with his own reflection in the water, in Wilde’s narrative, the spring falls in love with Narcissus because he sees the opposite of his own beauty in the eyes of Narcissus.

In her paper “Epiphany in Short-Short Story”, Koçsoy interprets this story of Oscar Wilde from a different perspective and makes distinct evaluations:

The mountain nymphs, the mythological beings on the lake and its edge, personify the Oreas and devise a dialogue between them. Based on the sub-truth that even mythological knowledge assumed to be precise knowledge may not actually be so, it implies that in fact all facts should

be questioned. The information and facts that were given to us and that we accepted without questioning and easily may not have actually happened that way. In the story rewritten by Wilde, the lake is actually unaware of Narcissus' handsomeness and charm. What it is aware of is its own beauty. At this point, the fact that the perspective we have gained should be questioned while interpreting the events emerges. Possibly, we never think of what the lake might have thought in this incident, as our conditioned minds find it more comfortable and easier to be with the beautiful, common and powerful. In his own story, however, Wilde reduces Narcissus to a passive position by making the passive lake an active and speaking subject (Koçsoy, 2018: 119).

As stated by Koçsoy, the active and passive positioning of the heroes of the story changes place in the new text created by Wilde and turns into a tragic situation in the imagination of the reader. In this story, the spring becomes the protagonist of the story and trivializes Narcissus. Thus, the spring, which is completely passive in the known story of Narcissus, turns into a more pronounced character and appears as a powerful figure.

In the sentences at the beginning of the story, "*When Narcissus, who was, died, the pleasure fountain changed from a fresh water pool to a salt pool of tears; The Oreas came out of the forest crying to sing and comfort the spring,*" (Wilde, 2009: 247), transformation the pleasure spring from a freshwater pool into a salty tear pool, and upon this situation, the Oreas came to the spring for consolation, using the opposite expressions of sweet and salty makes the text put forward by him even more powerful and impressive. In this context, it can be noticed that how sad the pool, pointing the intensity.

The spring, which turned into an effective structure in the story regarding Narcissos, "*Was Narcissus beautiful?*" The question places itself in the center of the text as it devalues the Greek mythical hero. Pınar's (Spring) indifferent attitude can actually be interpreted as Oscar Wilde's reaction to the heroes who are strong subjects in literature. The fact that water, which is a sacred element in literature, remains in the background in the mythic story can be evaluated as an object of revenge in the author's fiction by replacing the figure of Narcissus in this narrative.

In order to interpret Wilde's story effectively and accurately, it is important to analyze the mirror, which is an important symbol in the story. The mirror, interpreted in different ways in folk narratives and psychology, has a distinct value in every culture. Erhat maintains a different use of the mirror in Greek mythology, as in the Narcissus story:

Salmakis constantly looks at her beauty and admires herself in the clear water of this sheep, just like Narcissus. Water acts as a mirror for her, reflecting her beauty. Salmakis and Hermaphrodite fall in love when they see each other. They pray to the gods for their reunion. When Salmakis hugs the Hermaphrodite tightly, the bodies of the two turn into one. Thus this body is neither male nor female; but at the same time he becomes both male and female. A meaning attributed to the name Hermaphrodite in the West comes from here. The mirror has come to the fore as a functional tool that shows aesthetics in this myth. In addition, the mirror can be interpreted as a symbol of transformation in this myth since it metamorphoses the Hermaphrodite (Erhat, 1996: 264-265).

The mirror, which symbolizes sublimity, aesthetics and paradox in Greek, expresses eternity in Egyptian mythology. The mirror's ability to reflect everything as it is, which enables one to know and discover oneself, has made it a powerful image in literature. In this context, according to Freud and Lacan, the mirror gives a person the opportunity to look at the image of "I" from the outside and turns it into an external object. In the mythical story of Narcissus, water acts as a kind of mirror. Likewise, in this story of Oscar Wilde, the spring takes on the same function. However, the situation of being subject and object changes in both stories. While Narcissos is the subject in his own story, it becomes an object (mirror) in Wilde's narrative. Thus, pool sees itself in the eyes of Narcissos. The main symbol that provides this passage is the mirror.

An overall irony is felt in Wilde's *Disciple*. Speaking of the spring throughout the narrative and discourses about Narcissus; *Was Narcissos beautiful?, but I loved Narcissus because I always saw the opposite of my own beauty in the mirror of his eyes when he reached out to the ground and looked at me* (Wilde, 2009: 247) contain intense ironic expressions that can overshadow the beauty of Narcissus.

Conclusion

Disciple short-short story reveals the touching state of Narcissus, one of the best known legends of Greek mythology, and a situation experienced upon his death. The story is a text put forward from a different point of view, based on the dialogues between "water" (spring), mountain nymphs, Oreas, which form the two basic structures of the Narcissus legend. In this story, the events developing around the extraordinary story of Narcissus in mythical texts are dramatized and a new text is created in the author's fiction. An imaginative journey is made to the past by using strong metaphors in the story.

It is possible to read Oscar Wilde's *Disciple* in various meanings. In this respect, it is important for the reader to envision and complete situations that the narrator cannot say. Explaining the situations that are hidden behind the scenes and cannot be told, which is one of the most basic features of the short-story, makes things quite difficult for the reader in this story. The combination of two basic elements (Narcissus and water) in the story is not a new situation we encounter. However, the metaphorical changes and transformations that these two elements go through in the writer's fiction cause the reader to shake and hear that scream.

The confession at the end of the story, which is revealed as an inner voice of water, turns the mythical story upside down as a reflection of the secret and contentious war between water and Narcissus. The disappointments and shocks experienced by every reader that we frequently encounter in short stories can be regarded as a quality that carries the limits of the story to universal values.

REFERENCES

- Allen, R. (1997), *Fast Fiction: Creating Fiction in Five Minutes*, Ohio: Story Press.
- Bates, H. E. (2001), *Yazınsal Bir Tür Olarak Kısa Öykü* (Çev. Gökçen Ezber), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Baxter, C. (1997a), Anlık Kurmaca, Adam Öykü, Kısa Kısa Öykü Özel Sayı, 12, 85-90.
- Baxter, C. (1997b), Gelenek ve Kısa Kısa Öykü, Adam Öykü, Kısa Kısa Öykü Özel Sayı, 12, 112.
- Cortazar, J. (1996), Öykü ile Yakın Çevresi Üstüne, *Adam Öykü*, 5, 38-45.
- Edgü, F. (1997), Çok Kısa Öyküler... Öykücükler, *Adam Öykü*, Kısa Kısa Öykü Özel Sayı, 12, 38-39.
- Erhat, A. (1996), *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gündüz, O. (2013), Küçürek Öykü Kısa kısa Öykü mü Anlatı mı? *Erdem*, 65, 11-22.
- Koçsoy, F. G. (2018), Küçürek Öyküde Epifan, Humanitas, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (11), 115-127.
- Korkmaz, R. (2003), Küçürek Öykü (Short Short Story) Türü ve Örnek Bir Öykü Çözümlemesi, Ferit Edgü'nün Öğ'ü, *Adam Öykü*, 49, 25-30.
- Korkmaz, R. ve Deveci, M. (2011), *Türk Edebiyatında Yeni Bir Tür Küçürek Öykü*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Korkmaz, R. (2007), Küçürek Öykü (Short Short Story) Türü Ya Da Bir Çılgınlığın Metinleşmesi, *Hece Öykü Özel Sayı: Öyküde sözcük ekonomisi: Kısa kısa (küçürek) öykü*, 19, 30-36.
- Ovidius, (1994), *Dönüşümler* (Çev. İ. Zeki Eyüboğlu), İstanbul: Payel Yayıncılık.
- Poe, E. A. (2004), Kompozisyon Felsefesi, (Ed. Hüseyin Su), *Teori ve Eleştiri* (Çev. Faruk Uysal), Ankara: Hece Yayınları, 105-116.
- Shapard, R. (1997), Kısa kısa: Anlık öykü. (T. Karakoç, Çev.) *Adam Öykü*, 12, 91-94.
- Tosuner, N. (1997), Çok Kısa Öykü İçin Çok Kısa Sözler, *Adam Öykü*, 12.
- Üster, C. (2017), *İngiliz ve Amerikan Edebiyatında Kısa Öykünü Büyük Ustaları*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Wilde, O. (2009), *Bütün Masallar Bütün Öyküler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- YAZICI, M. (2019), Evrensel Bir Yazar Olarak Oscar Wilde, *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi/International Journal of Human Studies*, 3, 20-30